

ANALELE
UNIVERSITĂȚII DE VEST
din
TIMIȘOARA

SERIA
ȘTIINȚE FILOLOGICE

XLIX

2011

COMITETUL DE REDACȚIE

- Prof. dr. Andrei **AVRAM** – Academia Română, Universitatea din București
- Prof. dr. Adriana **BABEȚI** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Conf. dr. Mirela I. **BORCHIN** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Pia **BRÎNZEU** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Jenny **BRUMME** – Universitatea Pompeu Fabra din Barcelona
- Conf. dr. Simona **CONSTANTINOVICI** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Liviu **FRANGA** – Universitatea din București
- Prof. dr. José Manuel **GONZÁLEZ CALVO** – RAE, Universitatea din Extremadura
- Prof. dr. Otilia **HEDEȘAN** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Maria **ILIESCU** – Universitatea din Trento, *doctor honoris causa* al
Universității de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Petrea **LINDENBAUER** – Institutul de Studii Romanice, Universitatea din
Viena
- Prof. dr. Georgiana **LUNGU BADEA** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Bruno **MAZZONI** – Universitatea din Pisa, *doctor honoris causa* al
Universității de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Michael **METZELTIN** – Academia Austriacă de Științe, m.c. al Academiei
Române, Institutul de Studii Romanice, Universitatea din Viena
- Prof. dr. Mircea **MIHĂIEȘ** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Dan **NEGRESCU** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Alexandru **NICULESCU** – Universitatea din Udine, *doctor honoris causa* al
Universității de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Roxana **NUBERT** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Lect. dr. Dana **PERCEC** – Universitatea de Vest din Timișoara
- Prof. dr. Marcel **POP-CORNIȘ** – Universitatea Virginia Commonwealth
- Prof. dr. Slobodan **REMETIĆ** – Academia de Științe și Arte a Republicii Sârbe
- Prof. dr. Jean-Marie **SCHAEFFER** – Școala de Înalte Studii de Științe Sociale din Paris

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef:

Conf. dr. Claudiu T. **ARIEȘAN**

Redactor-șef adjunct:

Lect. dr. Bogdan **ȚÂRA**

Secretar general de redacție:

Lect. dr. Dumitru **TUCAN**

Secretari de redacție:

Lect. dr. Valy **CEIA**, Lect. dr. Laura **CHEIE**,
Asist. dr. Elena **CRAȘOVAN**, Asist. dr. Irina D. **MĂDROANE**,
Asist. dr. Iulia **NĂNĂU**, Lect. dr. Eugenia-Mira **TĂNASE**,
Prep. drd. Miljana **RADAN USCATU**,
Conf. dr. Luminița **VLEJA**

Adresa redacției:

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ȘI TEOLOGIE
Bulevardul Vasile Pârvan nr. 4,
300223 Timișoara,
ROMÂNIA
Email: analelefilouvt@gmail.com

CUPRINS
SIMPOZIONUL
POVESTEA CARIERELOR – LIT 55.
ÎNVĂȚAREA VALORILOR PRIN PUTEREA EXEMPLULUI

Sanda GOLOPENȚIA, <i>Anton Golopenția și Cornova</i>	9
Mihai-Valentin VLADIMIRESCU, <i>Învățământul teologic în România comunistă, 1948-1989</i> ...	31
Sergiu MUSTEAȚĂ, <i>How to Analyze Textbooks. An Essay on Research approaches and Possible Consequences of Research</i>	41

LINGVISTICĂ

Eugenia-Mira TĂNASE, <i>Du préfixe inchoatif en- en français</i>	57
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>Superlativul adjectivelor în volumul Locurile noastre sfinte, de Traian Dorz</i>	69
Valentin ROMAN, <i>Complement indirect datival, atribut pronominal datival sau...complement posesiv?</i>	83

LITERATURĂ

Ramona MALIȚA, <i>De l'histoire d'un esprit vainqueur: Germaine de Staël</i>	98
Iulia NĂNĂU, <i>Antea lui Luigi Pulci</i>	111
Sorina Dora SIMION, <i>Dublinesca, de Enrique Vila-Matas</i>	127

RECENZII

Claudiu Teodor Arieșan , <i>Geneza comicului în cultura română</i> (Dan NEGRESCU)	137
María Isabel López Martínez , <i>El tópico literario: teoría y crítica</i> , (Victoria Luminița VLEJA, Raluca CIORTEA).....	140
Sergiu Musteață , <i>Educația istorică între discursul politic și identitar în Republica Moldova</i> (Eliana POPEȚI).....	143

CONTENTS

SYMPOSIUM “CAREER STORIES – LIT 55. LEARNING VALUES BY THE POWER OF EXAMPLE”

Sanda GOLOPENȚIA, <i>Anton Golopenția and Cornova</i>	9
Mihai-Valentin VLADIMIRESCU, <i>Theological Education in Communist Romania, 1948-1989</i> ...	31
Sergiu MUSTEAȚĂ, <i>How to Analyze Textbooks. An Essay on Research Approaches and Possible Consequences of Research</i>	41

LINGUISTICS

Eugenia-Mira TĂNASE, <i>The Inchoative Prefix en- in French</i>	57
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>The Superlative of Adjectives in Traian Dorz’s Our Holy Places</i>	69
Valentin ROMAN, <i>Indirect Object in the Dative, Pronominal Attribute in the Dative or...Possessive Complement?</i>	83

LITERATURE

Ramona MALIȚA, <i>The History of a Brave Spirit: Germaine de Staël</i>	98
Iulia NĂNĂU, <i>Luigi Pulci’s Antea</i>	111
Sorina Dora SIMION, <i>Enrique Vila-Matas’s Dublineseque</i>	127

REVIEWS

Claudiu Teodor Arieșan , <i>The Genesis of the Comic in Romanian Culture</i> (Dan NEGRESCU).....	137
María Isabel López Martínez , <i>The Literary Topic: Theory and Criticism</i> (Victoria Luminița VLEJA, Raluca CIORTEA).....	140
Sergiu Musteață , <i>History Teaching between Political and Identity Discourse in the Republic of Moldova</i> (Eliana POPEȚI)	143

TABLE DES MATIÈRES

LE SYMPOSIUM

« L'HISTOIRE DES CARRIÈRES – LIT 55.

APPRENDRE LES VALEURS PAR LA FORCE DE L'EXEMPLE »

Sanda GOLOPENȚIA, <i>Anton Golopenția et la commune de Cornova</i>	9
Mihai-Valentin VLADIMIRESCU, <i>L'enseignement théologique dans la Roumanie communiste, 1948-1989</i>	31
Sergiu MUSTEAȚĂ, <i>How to Analyze Textbooks. An Essay on Research approaches and Possible Consequences of Research</i>	41

LINGUISTIQUE

Eugenia-Mira TĂNASE, <i>Du préfixe inchoatif en- en français</i>	57
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>Le superlatif des adjectifs dans le volume Nos lieux saints, de Traian Dorz</i>	69
Valentin ROMAN, <i>Complément indirect en datif, attribut pronominal en datif ou complément possessif ?</i>	83

LITTÉRATURE

Ramona MALIȚA, <i>De l'histoire d'un esprit vainqueur : Germaine de Staël</i>	98
Iulia NĂNĂU, <i>L'Antea de Luigi Pulci</i>	111
Sorina Dora SIMION, <i>Dublinesca, de Enrique Vila-Matas</i>	127

COMPTES RENDUS

Claudiu Teodor Arieșan , <i>La genèse du comique dans la culture roumaine</i> (Dan NEGRESCU).....	137
María Isabel López Martínez , <i>Les lieux communs en littérature : théorie et critique</i> (Victoria Luminița VLEJA, Raluca CIORTEA).....	140
Sergiu Musteață , <i>L'Éducation historique dans la République de Moldavie, entre le discours politique et le discours identitaire</i> (Eliana POPETI).....	143

INHALTSVERZEICHNIS

SYMPOSION

„GESCHICHTE VON KARRIEREN – LIT 55. DIE BEDEUTUNG DER VORBILDER FÜR DIE WERTEVERMITTLUNG“

Sanda GOLOPENȚIA, <i>Anton Golopenția und Cornova</i>	9
Mihai-Valentin VLADIMIRESCU, <i>Die theologische Ausbildung im kommunistischen Rumänien 1948-1989</i>	31
Sergiu MUSTEAȚĂ, <i>Zur Analyse von Lehrbüchern. Ein Essay über wissenschaftliche Ansätze und deren mögliche Folgen</i>	41

LINGUISTIK

Eugenia-Mira TĂNASE, <i>Das inchoative Präfix en- in der französischen Sprache</i>	57
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>Der Superlativ der Adjektive im Band Unsere heiligen Orte von Traian Dorz</i>	69
Valentin ROMAN, <i>Indirektes Dativobjekt, Pronominalattribut im Dativ oder possessives Komplement?</i>	83

LITERATUR

Ramona MALIȚA, <i>Die Geschichte eines siegreichen Geistes: Germaine de Staël</i>	98
Iulia NĂNĂU, <i>Luigi Pulcis Antea</i>	111
Sorina Dora SIMION, <i>Dublinesca</i> , von Enrique Vila-Matas.....	127

REZENSIONEN

Claudiu Teodor Arieșan , <i>Die Genese des Komischen in der rumänischen Kultur</i> (Dan NEGRESCU).....	137
María Isabel López Martínez , <i>Literarische Topik: Theorie und Kritik</i> , (Victoria Luminița VLEJA, Raluca CIORTEA).....	140
Sergiu Musteață , <i>Die geschichtliche Ausbildung zwischen politischem und Identitätsdiskurs in der Republik Moldau</i> (Eliana POPEȚI).....	143

SIMPOZIONUL

POVESTEA CARIERELOR – LIT 55.

***ÎNVĂȚAREA VALORILOR PRIN PUTEREA
EXEMPLULUI***

ANTON GOLOPENȚIA ȘI CORNOVA

Sanda GOLOPENȚIA

Brown University

ABSTRACT. The following essay presents Anton Golopenția's major studies, conceived as the starting-point for the sociological monograph of Cornova, a representative North Bessarabian village, which was observed at a transitional moment: in the 1930s, when it acquired urban features and left behind the traditional forms of social and economic organization. Being the first field experience for the young sociologist, Cornova becomes the paradigmatic example for the special (affectionate) relation established between the researcher and his object. The study also offers Anton Golopenția's biography and a selected bibliography of the author.

Keywords: Anton Golopenția, Cornova, sociological monograph

Întâlnirea cu Cornova în vara anului 1931 a fost pentru Anton Golopenția, care începuse să funcționeze ca bibliotecar-custode la Seminarul de Sociologie de puțină vreme, prima lui ieșire adevărată pe teren, cu răspunderi de monografist. Până atunci, el nu avea la activ decât o deplasare de o săptămână la Runcu, în tovărășia lui C. Brăiloiu și H.H. Stahl, spre a vedea, în mare, cum se lucrează.

A.G. a participat la campania monografică și a rămas la Cornova după plecarea monografiștilor, alături de H.H. Stahl, Lena Constante, Marcela Focșa etc., pentru a încheia culegerea materialului în vederea contribuției sale la monografia Cornovei, a pregăti, alături de H.H. Stahl și Tudor Posmantir (împreună) un film despre sat și a scrie un articol destinat publicării în revista „Boabe de grâu”.

De pe urma acestei insistențe s-au născut, la scurt timp și în această ordine, două proiecte vizând Cornova sau pornind de la observații făcute în cadrul ei, un text de articol (și punct de plecare pentru scenariul filmului), studiul despre orășenizare și o primă formă a unui articol care a fost scris în timpul studiilor în Germania (în perioada 1934–1935) și a apărut postum.

Ulterior, în anii 1932 și 1933, A.G. a revenit de mai multe ori la Cornova, după cum vom vedea, întregind cunoașterea de vară-toamnă a satului prins în munci, cu cea de iarnă, în care cornovenii dispuneau de mai mult timp.

1. Un muzeu model la Cornova și un studiu asupra picturii religioase a regiunii

Cele două proiecte apar într-o scrisoare trimisă de Anton Golopenția lui Dimitrie Gusti în noiembrie 1931, la scurt timp după întoarcerea de la Cornova.

Textul scrisorii, care urmează să apară în volumul III al seriei A. Golopenția, *Rapsodia epistolară*, este următorul:

Îndrumările ce vreau să vi le cer concern muzeul. În zilele de după sfârșitul campaniei am colindat, alături de d-l Stahl ori singur, satele regiunii. Am aflat astfel lucruri interesante, atât în ceea ce privește organizarea sătească veche, cât și în ceea ce privește viața spirituală, câtă am putut-o cunoaște, mai ales prin obiectivările artistice. În această din urmă privință, compararea unor sate vechi de mazili¹ cu altele mânăstirești, împrorietărite în jurul lui 1860 prin reforma Stolîpin² (cu țăranul cel mai bogat având 4–5 deseatine, media 1,5–2) și altele în sfârșit boierești, întremate abia prin împrorietărire făcută de Sfatul Țării (cu maximum 2 deseatine, media 0,5–1 des[eatine]) s-a arătat extrem de rodnică. Descreșterea citadinizării e direct proporțională cu micșorarea pământului stăpânit și cu vechimea condițiilor de trai mai umane. În satele tip împrorietărire Stolîpin lumea abia începe să facă de pildă covoare „cu damă” ca cele din Cornova, în cele împrorietărite după război cei cu oarecare bunăstare au încă numeroase scoarțe din lână vopsită cu culori vegetale.

Ni s-a pus astfel din nou problema muzeului. Am mai găsit la Seminar o adresă de la Comisia pentru studierea și coordonarea lucrărilor pregătitoare în vederea participării României la expozițiile și târgurile internaționale prin care vi se aducea la cunoștință cooptarea Domniei Voastre în comisia pregătitoare a participării României la Expoziția internațională a artelor populare din Berna din 1934. Seminarul va participa fără îndoială. Am avea chiar posibilitatea, în caz că totul ar fi pregătit până în amănunt, de³ a face vizibilă deosebirea între colecționarea etnografică de obiecte reprezentative și cercetarea sociologică a

---

¹ Mazilii (investiți pentru merite personale) reprezentau la origine un grad mijlociu în ierarhia categoriilor sociale din Basarabia, între dvoreni (cu slujbe la stat) și grajdani (preoți) sau țărani (clăcași, cărora li se adăugau mesianinii (veniți de la oraș la țară) și christianii (țărani ruși veniți în sat din altă gubernie. În momentul campaniei monografice de la Cornova, mazilii absorbiseră dvoreni și grajdaninii și se opuneau țăranilor care incorporaseră restul categoriilor sociale.

² Lui Piotr Arkadievič Stolîpin (1862–1911), prim-ministru și ministru de Interne al Rusiei (1906–1911) i se datorează o serie de reforme social-economice și politice (reforma agrară, reforma învățământului și reforma legislativă).

³ În text, *pentru*.

vieții sociale existente, de a impune dintr-odată atenției unor cercuri străine largi metoda noastră de lucru și viziunea teoretică ce le stă la temelie.

Dar pentru aceasta ar trebui înregistrate și revăzute complet colecțiile anterioare și întocmită bine cea din Cornova. Muzeul din Cornova ar evidenția în mod impresionant un moment destul de înaintat al părăsirii tradiției locale pe planul artelor spațiale și al căderii sub curenții de uniformizare dominant în civilizația modernă. Un început de studiu statistic al caselor din sat ne-a arătat acest fenomen curios de lunecare a lucrurilor din bătrâni în încăperile mai proaste¹: bucătărie, cămară. Casa mare a cornoveanului cuprinde covoare cu modele noi și de factură Biedermeier, trecute nu știu cum în Basarabia, icoane în cromolitografii cu inscripții în opt limbi, făcute la München pare-se; în schimb, în kuhne icoana e încă un venerabil sfânt pe lemn, lăicerele modele mai mult sau ceva mai puțin vechi (toate de cel puțin 50–60 ani) de flori stilizate sau și mai vechi vârste.

Oamenii le dau destul de greu. O mulțime sunt totuși dispuși să ne dea câte o scoarță, câte o icoană. Pe prețuri destul de joase, 50–150 lei o icoană pe lemn, 300–1.000 o scoarță până la 4/1,80 m. Mai sunt, în urmă, diverse obiecte de utilitate casnică, toate mărunțișurile de pe pereți.

Ar mai trebui să trecem pe la Cornova, fără îndoială, dacă e vorba să întocmim un muzeu într-adevăr model. Totuși, o temelie solidă s-ar putea pune încă de acum din ce cunoaștem noi. Socoteam odată că cu 20.000 de lei s-ar putea cumpăra tot ce are o gospodărie obișnuită cornoveană. Așa ca la București să putem reconstitui cu ajutorul planurilor arhitecților totul, până și soba. S-ar cumpăra cu suma aceasta șase–șapte covoare (cele noi mai scumpe, cele vechi mai ieftine) vreo 10–15 icoane (pe lemn și carton), uși, ferestre, ulcele și toate celelalte.

Mai aveam și un alt plan mai dificil de realizat. Vi-l comunic mai mult decât îl propun. Colindând satele și privind icoanele am dat, în afara pieselor unice, peste altele de factură similară și întru totul după același tipar. Cumpărând ori fotografiind toate icoanele din regiune și culegând toate informațiile ce pot fi date asupra fiecăreia dintre ele, completând apoi acest material cu toate datele pe care studiul monografic le impune atenției, se putea încerca ceea ce încă nu s-a făcut: un studiu asupra picturii noastre religioase. Se putea localiza un tip de icoane în anume sate, ceea ce presupunea că zugravul va fi stat cam la mijlocul cercului satelor cu aceste icoane. Se putea vedea astfel, cel puțin pentru o regiune

---

¹ A.G. va prezenta acest fenomen în studiul său *Aspecte ale desfășurării procesului de orășenizare a satului Cornova* („Arhiva”, an X, nr. 1–4, 1932, p. 544–572).

restrânsă, dacă aceste icoane se răspândeau acum 120–80 de ani prin negustori ambulănți, ca azi, sau dacă erau opera unor zugravi locali. Studiul acesta se făcea nu pe 20–30 de icoane din toate colțurile țării, ajunse întâmplător în vreun muzeu, ci pe 200–300 de icoane culese sistematic. Întreprinderea necesită cam 15.000–20.000 lei și timp ca de 40 de zile. Darul de a-i convinge pe oameni nu lipsește.

Scrisoarea conține în germene substanța articolului despre orășenizare, un început de reflecție asupra tipologiei satelor (basarabene) mazilești, mânăstirești și boierești, asupra muzeului sociologic menit să aducă în fața vizitatorilor modul de a trăi al locuitorilor unui sat, iar nu expozate selectate și izolate pe criterii estetice sau istorice, și o problematizare a circulației — prin meșteri sau prin negustori ambulănți — a picturii religioase tradiționale locale sau moderne.

Ca întotdeauna în proiectele pe care le prezintă, A.G. calculează costul operațiilor, al obiectelor de cumpărat și eșalonează în timp etapele. Cele două proiecte nu au fost realizate. Discuții asupra lor vor fi fost însă purtate, la Cornova, cu colegi rămași, la fel cu el, în sat, cum era bunăoară Lena Constante. Peste câțiva ani, la Drăguș, ea avea să pornească un proiect înrudit privind pictura pe sticlă și meșterii ei.

2. Cornova ca revelator al satului (românesc) și al monografiei

Proaspăt intrat în grupul de tineri care lucrează în preajma profesorului D. Gusti, A. Golopenția, pe care funcția de bibliotecar la Seminarul de Sociologie îl aduce în miezul preocupărilor acestuia, se preocupă de contactele Școlii sociologice cu reviste și ziare ale vremii, în care publică sau cărora le furnizează materiale privitoare la activitatea monografică. Articolul *Cornova — satul ultimei campanii monografice*, publicat pe 10 și 12 noiembrie 1931 în ziarul „Curentul”, marchează începutul acestei preocupări. El se înscrie în genul „jurnal sociologic”, concentrând în pagini adresate publicului larg informații despre un sat românesc și despre privirea aruncată asupra lui de monografiștii gustieni. Elaborarea e promptă, articolul, care pare a fi servit și ca text pentru scenariul filmului dedicat Cornovei, e publicat la mai puțin de o lună de la revenirea în București.

Articolul începe prin a oferi informații privind școala sociologică de la București și campania monografică de la Cornova. A șaptea campanie organizată de Secția sociologică a Institutului Social Român în colaborare cu Seminarul de Sociologie de la Facultatea de Filozofie și Litere a Universității din București, sub conducerea Prof. Gusti, a adus în sat în vederea unei cercetări multidisciplinare un număr de 55 de specialiști. Subvenționarea publicării rezultatelor

va fi asigurată din „fonduri americane” (e vorba de Fundația Rockefeller, care oferea un grant pentru publicarea revistei „Arhiva pentru știința și reforma socială”).

Este prezentată apoi relevanța cercetării. Cornova este un sat reprezentativ pentru Basarabia de Nord, încă prea puțin cunoscută în actualitatea ei. De altfel, nu numai satul basarabean, ci satul ca atare este puțin cunoscut în România — scrie A.G., fiind privit de cei mai mulți, sub influența lumii urbanizate occidentale, ca „un fel de oraș în miniatură” și nu ca o realitate socială aparte. Alăturând, prin munca de grup, descrieri obiectivate ale unor fațete diferite ale vieții sătești într-un ansamblu integrat, cercetările trezesc în același timp în tineretul care le practică dragostea pentru o unitate socială enigmatică, solidaritatea cu un mod de a trăi descoperit treptat și cu trudă, care a intrat de acum în zodia transformărilor rapide.

Urmează, prezentată prin prisma privirii dintâi, cu uimirile ei, prezentarea cadrului natural și a satului ca așezare. Colinele paralele năzuind spre Nistru par mai înalte decât sunt în realitate. Șleahurile aruncate pieptiș peste coama dealurilor surprind pe cei deprinși cu drumurile de munte care cruță prin cotituri efortul drumețului. Puținătatea apei și mulțimea fântânilor părăsite sunt neliniștitoare. Grânarele din nuiete și poițele rotunde cu acoperișuri conice depeizează, prin înfățișarea lor „curios de africană în primitivitatea lor măiestrită” (p. 98)¹. Ulițele și fundăturile se învâlmășesc, rătăcind orașenii nedeprinși cu întortochierile și, la fel, gardurile enorme, care par făcute spre a apăra cetăți.

Istoria satului e dominată de opoziția între categoriile sociale ale dvorenilor, mazililor și țăranilor. Cu toate că stăpânirea cea nouă nu o mai recunoaște, ea se conservă, în anii 1930 și cercetătorii au putut-o întâlni privind dansurile, încă segregate (mai mult sau mai puțin vizibil), ocuparea locurilor la biserică sau la nunți.

Trecerea de la creșterea vitelor la agricultura intensivă a adus treptat bunăstarea nu numai dvorenilor și mazililor, ci și unui număr de țărani. Drumul de fier și comerțul au legat, în ultima parte a secolului XIX, Cornova de orașele din care a început să se aprovizioneze (Chișinău, Odessa), precum și de satele de comercianți evrei din vecinătate. Occidentalizarea Rusiei îi evocă lui A.G. deschiderea spre noul necunoscut și nivelator în țările colonizate: „Căci, asemănători în sensibilitatea lor față de cele un milion de produse ale civilizației cu populațiile negre și galbene ale continentelor colonizate, rușii primeau cu evlavie toate noutățile” (p. 100). După Primul război mondial, armata îi aduce pe tineri în orașele Vechiului Regat, unde deprind dansuri, cântece și jocuri noi.

Generațiile vârstnice ale Cornovei păstrează însă obiceiurile vechi, descântecurile, hainele și sărbătorile cu care s-au deprins, calendarul vechi. Iar Cornova traversează în tensiune ani de devenire intensă pe care îi poate aduce mai aproape de înțelegere statul de vorbă cu Popa Zamă,

---

¹ Indicăm paginile pornind de la volumul A. Golopenția, *Opere*, I.

un Creangă al locurilor și un alter ego cornovean al monografiștilor (dacă nu, cum înclinăm să credem, al lui Dimitrie Gusti).

Finalul articolului stabilește opoziția între privirea monografiștilor, la care specializarea se îmbină cu deschiderea prietenoasă către modurile de a trăi de pe întinsul țării și privirea „la rece”, căreia Cornova nu i se arată decât prin ce-i lipsește:

Iată Cornova celor care au trăit-o ca pe un prieten mai mare. Percepută doar senzorial, ea nu e decât un sat oarecare: insalubru, prea puțin confortabil și sărăcăcios, cu bătrâni bârboși ce poartă, ca și tinerii, haine de oraș, de cele mai multe ori zdrențuite; cu femei asemenea celor din mahalalele oricărui oraș mai mare; ai cărui locuitori sunt mai mult amețiți decât treji la vremea culesului, mai mult inactivi decât la lucru în cursul anului” (p. 101).

Toposul mezinului (A.G. e unul din membrii cei mai tineri ai echipei, e proaspăt numitul bibliotecar al Seminarului, are 22 ani în clipa în care scrie etc.) se îmbină cu privirea lucidă și trează, care nu vrea să idealizeze, ci să înainteze în cunoștință de cauză, de la aparențe, la fondul generator de conservări și schimbări al Cornovei.

Ce s-a filmat la Cornova reflectă textul acesta care pare a fi funcționat ca scenariu. O comparație atentă a textului cu filmul rămâne însă de făcut.

3. Cornova ca revelator al procesului de orășenizare în țările din estul Europei

Studiul *Aspecte ale procesului de orășenizare a satului Cornova*, publicat în „Arhiva” (nr. 1–4, 1932), la rubrica *Arhiva monografică/ Procese*, marchează trecerea la un alt mod de a privi și prezenta satul cercetat. Cornova nu mai e acum un sat pe care privirea obiectivă și inevitabil fragmentară a cercetătorului îl întregește prin vibrația afectivă a tânărului care se împrietenește pe viață cu el, sau un sat pe care gândul cercetătorului îl alătură îndrăzneț spațiilor europene sau africane, ci *prilejul unui studiu de caz* consacrat problemei care-i permite lui A.G. să înțeleagă mai adânc pulsarea în timp și spațiu a Cornovei și să extragă învățăminte depășind un sat anume și privind de acum procesul de urbanizare în care intraseră satele din estul Europei.

Modul în care este conceput articolul ne permite o comparație cu felul de a scrie sociologie pe care-l va preconiza ulterior autorul. Într-o scrisoare din 22.2.1936 adresată Ștefaniei Cristescu, care plănuia redactarea materialului cules la Șanț, A.G. scria:

Cu literatura [de specialitate, S.G.] zic să nu-ți faci prea multă bătaie de cap. În privința aceasta, contactul susținut cu materialul dă mult mai mult. Adeseori prea

multă grijă de literatură duce la travestirea completă a faptelor prezentate. Cred că ai scoate maximum din materialul tău, dacă ai căuta să redai icoana vieții magice a unui sat românesc de azi. O descriere întâi de toate, nu o analiză. Adică nu o confirmare a teoriilor actuale despre magie în cazul unui sat românesc. Aceasta, prea împănată de păsăreasca specialității, ar fi sortită să rămâie necitită. Descriere nu-nseamnă-n gândul meu tablou romanțat în genul *Șezătorii* lui Amzăr. Mi-o-nchipui bine clădită, cu toate subdiviziunile necesare. Însă cu un text bogat în citate. Materialul problemei tale e așa de pitoresc. Proza dintre aceste citate mi-o închipui explicare și comentariu simplu. Confruntarea cu teoria contemporană în materie de magie ar fi s-o lași pentru o parte finală, care să fie un *aperçu* asupra temelor pe care le ridică magia cum mai subzistă în satele noastre românești (nu numai în Șanț) pentru lămurirea problemei magiei în genere. Capitolul acesta ar fi să fie savant. Celelalte, adică cel puțin $\frac{3}{4}$, trebuie să fie așa încât oricare om cu gustul cititului să se bucure citindu-l și să zică: „ian te uită ce lucruri minunate”. Iar alții să zică, așa ca Ispirescu când a citit întâiul basm românesc publicat într-un ziar („Țeranul român”, cred), de Filimon: „Care va să zică și basmul nostru e de ceva”. Iar specialiștii să zică: câtă știință neaparentă și nepretențioasă în acest comentariu! Cât despre capitolul teoretic, acolo-ți dovedești știința de teorie înaltă și informație științifică (CMR, p. 191–192).

Fiind cea dintâi abordare la noi în țară a procesului de urbanizare¹, și primul studiu consacrat de A. Golopenția realității românești prin prisma învățămintelor teoretice la care duce cercetarea ei, studiul acesta de debut procedează invers. El se deschide cu o primă parte teoretică și continuă cu descrierea atentă, în care citatele bogate alături de reflecția cercetătorului gândurile în ecou ale informatorilor. De la început, textul e încadrat în efortul de cercetare comună prestat de colegii de campanie, în dialog bucuros cu H.H. Stahl, Marcela Focșa și Lena Constante:

Prezentarea de față, care încearcă să înfăptuiască, pornind de la un fragment al vieții spirituale sătești, ceea ce dl. H.H. Stahl a realizat pornind de la forma de organizare: lămurirea ființării în timp a satelor românești prin limpezirea istoriei lor sociale și culturale — înfățișare individuală a unui fragment dintr-o operă colectivă — datorește multe sugestii și informații prețioase colegelor de la echipa artistică: domnișoarele Marcela Popa și Lena Constante (p. 267, n.1).

---

¹ Aspectul acesta, asupra căruia nu insist aici, a fost pus în lumină de H.H. Stahl în volumul *Amintiri și gânduri...* (1981), de Maria Larionescu în *Strategia „supraviețuirilor” în cercetarea schimbării sociale rurale. Depășirea unor clișee teoretice* (AGR, p. 108–121).

Partea I e consacrată premiselor „cercetării vieții sociale prin studiul realității”. Sunt discutate aspectul structural și aspectul dinamic al vieții sociale, opoziția gustiană între unități și procese, și e abordată tehnica cunoașterii directe a trecutului, așa cum e atestat de prezent. Spre deosebire de științele naturii, științele sociale își abordează obiectul prin înțelegere, „oarecum dinăuntru în afară” (p. 160), descoperind sistematic „semnificația obiectului cercetat printr-o pătrundere simpatetică, prin trăirea lui, iar nu numai [prin] o descriere și explicare prin raporturi de coexistență și de succesiune” (p. 271). A.G. scrie de pe acum, după întâlnirea formativă cu cercetarea de la Cornova, ceea ce va reformula în scrisoarea din 1936 citată mai sus:

[...] cunoașterea vieții sociale trebuie să nu conste într-o convertire într-un sistem de concepte dinainte făurite și experimentare ulterioară pentru a vedea dacă faptul intră fără contradicții într-însul. Ci trebuie să fie o cuprindere activă a realității în semnele logice existente și o mlădiere a acestor semne după realitate prin exprimarea concomitentă a cât mai multe din trăsăturile ei. Greutățile potrivirii conceptelor după realitate și ale introducerii realității în concepte nu îndreptățesc câtuși de puțin înlocuirea realității sociale prin semnele cu care e exprimată (p. 270).

E interesantă, în discuția teoretică, referirea la sociologia lui Hans Freyer (cu privire la care A. Golopenția publica, în același număr al „Arhivei”, o recenzie consacrată volumului *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft* al acestuia. Momentul cornovean îi permisesse lui A.G. să aibă o viziune critică față de viziunea încă tradițional sistematică a sociologiei lui Freyer, ca „repertoriu de categorii sociologice situate istoric”. Reflecția la Cornova acompaniază în surdina, la București ca și în Germania, după cum vom vedea ulterior, confruntarea cu Hans Freyer, viitorul conducător al tezei de doctorat a lui A.G.

Partea a doua urmărește „trecutul comprimat în prezent”, examinând pe rând variațiile în timp ale icoanelor, țesăturilor, arhitecturii și mobilierului, costumului, muzicii și dansului la Cornova. Scopul urmărit prin așezarea în timp a diferitelor tipuri de icoane, țesături etc. este deblocarea prezentului precipitat spre orășenizare al satului:

Datând obiectivările cu ajutorul unui recensământ amănunțit al informațiilor privitoare la ele și situând apoi — cu toată aproximația pe care structura complexă a oricărei unități sociale, cu novatorii și întârziatăii ei, o impune —, tipurile obținute la locul lor în trecut, aplicând adică tehnica de lucru descrisă a

cercetărilor consacrate trecutului unității, conturăm cel puțin câteva aspecte ale istoriei Cornovei. Realizăm astfel și o deblocare a prezentului de supraviețuiri, obținând icoana exactă a trăsăturilor proprii exclusiv înfățișării ei actuale, punct de plecare în studierea orășenizării lui (p. 278).

Comparând Cornova, în care numărul mazililor e aproape egal cu cel al țăranilor, cu câteva tipuri distincte de sate apropiate ale regiunii (Bularda, sat boieresc locuit de țărani dezrobiți, împrumătăriți prin reforma țarului Alexandru al II-lea, și stăpânind între 1 și 2,5 desiatine de pământ; Hârbovăț, sat mănăstiresc de țărani împrumătăriți după 1878, cu între 1,5 și 6 desiatine de pământ; Năpădeni, sat de mazili bogați, stăpânind în medie 10 desiatine de pământ), A.G. constată ritmuri diferite ale orășenizării. În Bularda și Hârbovăț, „procesul de orășenizare este mult mai puțin înaintat decât la Cornova ori la Năpădeni, iar viața satului mult mai omogenă” (p. 287).

Partea a III-a este consacrată desprinderii „feliei” orășenizare din procesul social în care e cuprinsă, cu dispunerea în etape și faze a procesului:

Ceea ce urmează să fie înfăptuit, odată atins acest punct al cercetării, capăt al pregătirilor, e redarea procesului de orășenizare a Cornovei, lăsând să se desfășoare din nou, în gând, tot cursul lui. Cunoașterea până în amănunțimi a înfățișării ei actuale, rod al trecutului, îi îngăduie cercetătorului să atribuie întâmplărilor și formelor trecute cunoscute sensul și virtualitățile imanente lor, pe când erau încă în stare născândă, pe care o reclamă această întreprindere (p. 288).

Ceea ce constată A.G. în urma analizei este lipsa de omogenitate a orășenizării cornovene:

În afara costumului, a dansurilor și a cântecelor, care sunt pe de-a-ntregul orășenești [...] satul nu e prea vizibil schimbat în înfățișarea lui totală exterioară. Procesul de înlocuire a vechilor reprezentări și obiectivări pe planul valorii științifice, religioase, economice etc. a limbii, deși intens, se produce printr-o desprindere lentă de care nici chiar cei în care se produce nu-și dau seama decât când e demult împlinită (p. 293).

Cercetarea e datoare să examineze pricinile acestor diferențe, care privesc atât rezultatele, cât și cauzele diferitelor schimbări cuprinse sub numele de orășenizare, și care par a rezulta dintr-o selecție conformă cu cerințe adânci ale vieții cornovenilor:

Care e pricina orășenizării hotărâte și complete a costumului, a dansurilor și a muzicii, pe când în cazul celorlalte obiectivări: al icoanelor și al țesăturilor, de pildă, schimbările par a proveni mai mult din presiuni externe, datorindu-se faptului că nu se mai ofereau tipurile vechi sau că deveniseră mult mai accesibile mijloacele pentru înfăptuirea unor tipuri noi [...] Exteriorizările vieții religioase, de pildă, apar aproape neschimbate, iar numărul descântecelelor și răspândirea vrăjilor e mult mai mare decât în alte sate de înfățișare mult mai bătrânească. Are loc, fără îndoială, o selectare a formelor oferite de oraș după utilitatea pe care o prezintă pentru soluționarea problemelor vieții satului (p. 294).

Situarea tipurilor temporale de obiectivări artistice în cadrul vieții sociale de ansamblu (cu influența exercitată asupra satului de Odessa, Chișinău, Călărași și Vlad în peisajul general al unei extinderi a agriculturii și a bunăstării) nu e suficientă pentru *înțelegerea* procesului. Spre a ajunge la ea, cercetătorul trebuie să încerce „a se transpune în viețuirea locuitorilor Cornovei, pentru a trăi formula după care e centrată” (p. 294):

Lămurirea înfățișării particulare a suprapunerii de forme urbane, a răspândirii ei inegale pe planurile vieții sociale, în Cornova și în cele câteva așezări mazilești din regiune, pare a nu ne-o putea da însă decât structura sufletească a oamenilor de acolo, așa cum o putem intui din fapte și din vorbe (p. 293–294).

Răspunsul la care ajunge A.G. este că sunt selectate acele aspecte ale vieții orășenești care permit abordarea de către fiecare, în conformitate cu poziția pe care o ocupă, a marii teme de viață a Cornovei: aceea a ierarhizării pe stări a locuitorilor. Rezultanta este, am putea spune, o ciuleandă a înnoirilor:

Începutul de neluare în seamă a distanțelor sociale tradiționale dintre membrii deosebitelor stări sociale, respectate timp de veacuri ca ceva în firea lucrurilor, așa cum le acceptă pe deplin, și astăzi, țăranii bătrâni, ce s-a produs prin egalarea și întrecerea nivelului de viață al dvorenilor, respectiv al mazililor, de către îmbogății epocii începutului intrării în ritmul comerțului mondial și a înlocuirii

complete a proprietății devălmașe cu cea individuală, a atras după sine o întrecere aprigă pe planul îmbrăcăminții și în genere pe cel al tuturor aspectelor sărbătorești ale vieții rurale. Îmbogățirea progresivă a întregului sat a făcut însă ca părtașii tuturor stărilor să accepte aceste planuri drept teren de bătălie în lupta dusă, de unii: pentru egalarea sus-pusului, de ceilalți: pentru înlăturarea știrbirilor aduse întâietății lor. Astfel, orice înnoire se difuza în decursul unui interval tot mai scurt din treaptă în treaptă pe întreaga lungime a scării sociale (p. 295).

În paralel cu orășenizarea, ca rezultat al ei, concepția despre viață a cornovenilor traversează la rândul ei mutații de adâncime:

Pe lângă această treptată autonomizare a forțelor orășenești pe planul costumului, al dansului, al „purtărilor”, e în curs, mai ales de la război încoace, prin școală și armată, un proces prin care se zămislește un nou fel de a valorifica, de a-și trăi viața. Structura sufletească tradițională, cu valorile prea puțin diferențiate, supusă obiceiului, se mai găsește, cu destule spărturi, la bătrâni, strâns înmănunchiați prin opoziția împotriva calendarului nou. La cei tineri, în schimb, cu cunoștințe cărturărești tocmai destule pentru a se crede mai presus de credințele din bătrâni „falsе tăte” și de lucrurile din vechi [...] și prea puține pentru a-și încheia un fel de a privi viața, lipsa unei structuri unitare a vieții sufletești atrage după sine un scepticism desăvârșit (p. 296–297).

Partea a IV-a și ultimă fixează concluziile cercetării. Întreg sud-estul rural european trece de la formele și atitudinile tradiționale la cele „comune civilizației cercului cultural european-american”. Procesul se declanșase la Cornova încă în cursul secolului al XIX-lea. Viziunea romantică a culturii țărănești ca expresie a „sufletului poporului” nu rezistă privirii atente a realității. În satele românești se consumau de altfel de secole scrieri bizantine (*Întâmplările lui Arghir, Alexandria* etc.) și nu se mai trăia demult în autarhie economică sau culturală:

Procesul de adoptare a formelor orășenești e în curs din toată vremea; s-a accelerat doar vertiginos acum, datorită puterii de expansiune a economiei capitaliste. Astfel Cornova e bine românească, cu toată înfățișarea prea puțin amintitoare de „satul românesc” a conversației curente a locuitorilor ei, așa cum sunt românești satele cu aproape aceeași înfățișare din jurul orașelor și cum vor fi

românești și pe mai departe chiar și satele din munții Banatului, de pildă, când, după 30–40 de ani, vor ajunge să o aibă și ele (p. 298).

Cercul analizei s-a încheiat, orășenizarea progresivă nu e o bizarerie cornoveană, ci orizontul care se deschide în fața satelor, din România ca de oriunde, ea poate fi prevăzută cu relativă precizie (cea din Banatul montan, din care provenea A.G. și pe care îl cunoștea dinăuntru, fiind, de pildă, apropiată). Ceea ce va fi de fiecare dată diferit este tipul de interacțiune în care va intra cu formele de viață tradițională și cu temele dominante ale vieții sociale într-un loc sau altul.

Articolul acesta, în care descrierea, înțelegerea și elaborarea unei metode de abordare a proceselor sociale se îmbină armonios, e datorat unei întâlniri de excepție, într-un moment de excepție (al începutului, al inițierii ca sociolog), cu un sat aflat în plină și clară tranziție.

4. Cornova, un prieten pe viață

Textul *Un sat basarabean* s-a născut din retopirea celor două texte anterioare scrise de A.G. în urma experienței acumulate în campania monografică din 1931— a textului tip „jurnal sociologic” intitulat *Cornova — satul ultimei campanii monografice* cu studiul *Aspecte ale desfășurării procesului de orășenizare a satului Cornova*.

Fuziunea din care a rezultat *Un sat basarabean* s-a produs în perioada 1933–1936 (mai degrabă spre începutul ei) când, aflat la studii în Germania, departe de țară și de monografia, A. Golopenția adâncește prin reflecție experiența lui de teren. O semnalează, alături de detalii stilistice care topesc în pasta redactării notații ce reapar în manuscrisul *Îndreptarul pentru tineret* la care știm că A.G. lucra în această perioadă, pasaje explicite, cum sunt următoarele:

Cred și știu că mulți dintre cei ce au lucrat în cercetările monografice au prieten astfel un sat, o problemă. În privința mea îmi amintesc câtă trudă îndărătnică mi-am dat în jumătatea a doua a anului 1931 ca să pricep Cornova, satul întâiei mele campanii monografice. De când am simțit că o știu cât poate fi știută, mi-a rămas prieten, cu care pot sta de vorbă în amintire cum stau de vorbă cu amintirea oamenilor vii pe care i-am apropiat. Întors la București după o ședere de câteva luni în această Cornovă și gătindu-mă să mă întorc din nou într-însa, s-o văd cum e când cade bruma, am simțit că-i datorez o apologie, ca unei ființe de seamă ce mi-a îngăduit să mă apropiu de ea.

Am încheiat atunci mișcat un tablou pentru care, îmi dau seama azi, căutam negăsindu-i alexandrinii slăvitori. După alte drumuri de iarnă, am zis să-ntregesc

și-ndrept acest tablou, ieșit în două foiletoane ale „Curentului”, cât îmi stă-n putință. Acest omagiu adus satului prieten ar fi fost să iasă în „Boabe de grâu”. Felurite îndatoriri noi, apoi plecarea din țară m-au împiedicat să duc la capăt gândul (A. Golopenția, 2000, p. 453).

De data aceasta, atenția lui A.G. se îndreaptă nu către latura științifică a cercetărilor monografice, ci către viața monografiștilor cu satele și instituțiile țărănești pe care le cercetează. Stimulată de dor, reflecția se orientează spre experiența pe care publicațiile Școlii de sociologie nu o pot prezenta direct. Miezul rodului unei cercetări de teren nu poate fi spus de sociolog, în măsura în care el e constituit de latura tainic înnoitoare și stimulative a întâlnirii acute și atente cu un sat anume. Pentru această întâlnire, A. Golopenția va folosi, aici ca și în multe alte texte, metaforele modelatoare ale iubirii sau prieteniei. Satul nu este numai o structură socială, așa cum problemele abordate de sociolog nu sunt numai structuri intelectuale. Satul, problemele cercetate sunt prieteni virtuali pe care ni-i apropiem prin trudă și respect, cu care ne descoperim afinități (legate, în cazul lui A.G. și al Cornovei, de deschiderea spre orășenizare, din alte rațiuni, a satelor bănațene pe care le cunoaște din copilărie), cărora le datorăm recunoștința atunci când ni se deschid. Literatura dă astfel orizont textului sociologic, care nu are cum articula sociologia ca opțiune existențială:

În timp ce inventariau documentele privitoare la partea sau aspectul din viața satului cu cercetarea căruia fuseseră însărcinați, cei cu sânge de cercetător duceau o luptă, adeseori neștiută nici de ei, plină de peripeții, cu satul în întregul lui, cu satul ființă și el, și de necuprins. Cred că precizez o experiență a multora dintre noi asemuind străduințele de felul acesta cu cele pe care le depunem când ne e să câștigăm pe cineva care ne atrage. Pentru soiul de oameni, caracterizat cu stângăcie spunând că ar fi făcuți parcă pentru cercetări, câte un sat, sau o anume rânduială a vieții românești [...] au vino-ncoace de la început. [...] Un sat anume, odată ce se văd într-însul, un fel de a fi, odată ce i-au luat urmele, devin pentru cei de soiul acesta țel de năzuințe, pândit cu sfială și împresurat pas cu pas, luat în stăpânire cu duioșie recunoscătoare. Ținta râvnită a încercațiilor de acest fel e de a răzbi în miezul ființării satului, a rânduiei de viață a anumitor ținuturi de munte, a întrevădea chiar firea lor. Apropierea ei face din satul sau rânduiala de viață pricepută un prieten, ca tot omul de preț care ni s-a deschis.

În lupta aceasta, izbânda e decisă de pe urma a zeci și sute de umblări în lung și-n lat a satului și a ținutului în zori, la amiază, în amurg, a vorbitului cu mai fiecare-n

zi cu soare sau cu vremeială, cu necaz sau voie bună, după ce pe cât se poate au fost văzute din cât se poate de multe locuri. Convorbirile cu membrii cercetării, cu ochii lor deprinși să prindă problema lor specială, observațiile lor multiplică considerabil fațetele minții celui pornit să cucerească satul întreg. Peripețiile acestei lupte sentimentale sunt tonicul, catalizatorul cercetării de detaliu, precise, după program. Rodul ei, aprehensiunea întregului satului e fundalul pe care poate fi profilat în dimensiunile firești rezultatul cercetării speciale. Ea îi dă căldură înfățișării acestei cercetări speciale. Și ea rămâne în urmă adevărat tovarăș de viață, ca amintirea unui om a cărui iubire te-a umplut cândva (A. Golopenția, 2000, p. 452).

Relația plină cu satul făptură vie e singura care permite sociologului, atunci când acceptă riscurile legate de abandonarea pe o clipă a disciplinei proprii, să spună orășeanului oscilând între cele două atitudini aparent eterogene, și ambele deopotrivă împrumutate mecanic, ale modernismului sau tradiționalismului, ce este și cum pulsează între nou și străvechi satul românesc.

Înnoirea sensibilității și înprospătarea capacității de elan precis, prin adâncirea a ceea ce realitatea românească, întâlnită major, iar nu eludată prin indiferență, abstracție sau obișnuințe intelectuale, are de dăruit, acesta pare a fi rostul pe care A. Golopenția se străduia să-l exprime revenind, pentru o clipă la literatură (scria, pe atunci și un roman, de altfel). Căci cifrele nu au cum amuți intuițiile, prezentul ascunde în cochilia lui volutele trecutului, satul este, pentru cel care îl percepe, prilejul unei mari iubiri.

De la întâlnirea în 1931 cu Cornova și, în campanie, cu Ștefania Cristescu și până la moartea lui în închisoare, în septembrie 1951, aveau să treacă exact 20 de ani. În cursul acestora, satul cercetării dintâi avea să revină nu odată în gândurile și proiectele lui A.G. El a fost de bună seamă prezent ca termen de comparație avut în vedere în cursul anchetei efectuate pentru identificarea românilor de la est de Bug între 1941–1944.

5. O monografie sumară a Cornovei: Ștefania Cristescu, A. Golopenția și Mihai Pop

În vara anului 1938, A. Golopenția își caută un proiect de lucru. Perioada e tulbură, monografiștii s-au înscris de acum într-o competiție strânsă și temătoare, pe care o explică în parte sfârșitul adolescenței, cu intrarea în etapa adultă a vieții lor profesionale, dar și puținătatea posturilor și caracterul limitat al perspectivelor. Într-o scrisoare adresată profesorului D. Gusti, A.G. îi prezintă câteva dintre proiectele care îl atrag. Între ele se află proiectul colectiv al unei

monografii sumare a Cornovei. Reproduc în cele ce urmează fragmentul care ne interesează dintr-o scrisoare trimisă de A.G. lui D. Gusti la 30 iunie 1938:

Stimate Domnule Profesor,

[...]

Nu știu încă ce doriți să fac vara aceasta.

Stahl mi-a propus succesiv monografia Cornovei, conducerea de la București a unei anchete cu Echipele, colaborarea la Drăguș și Nerej, o monografie de ținut în Năsăud, în Făgăraș. Herseni m-a chemat să fac un studiu de procese la Drăguș adăugând că, la nevoie, îl poate face și el. Mi-ați spus să studiez Țara Oltului, dar Herseni a angajat un geograf și pe părintele Meteș¹ să înfățișeze, în volumul Drăguș, Țara Oltului.

După zile de discuție, am ajuns să nu mai știu ce am de făcut. Nu se cade să fac cercetări de capul meu, dar nici nu am o misiune precisă. E nevoie să știu dorințele *Dv.* Sau să văd ce încuviințați din diversele planuri pe care le-am făurit lunile din urmă. O monografie redusă ca dimensiuni a Cornovei cu Pop² (care, de dragul ei, ar fi renunțat la o lună de Cehoslovacia) și Ștefania Cristescu. Studiul unei regiuni care pune probleme administrației: Munții Apuseni, Maramureșul, Bihorul, Hunedoara, spre a înfățișa situația într-o serie de hărți (meserii anexe, raza târgurilor etc.). Ar fi un fel de experiment în vederea capitolelor sociologice propriu-zise ale Hărții sociologice a României³. O anchetă cu toate echipele pe tot întinsul țării pentru a stabili ținuturile naturale, satele de meșteșugari (găzari, olari, negustori de ceară, piei de porc, lemnărie etc.). Ori câteva studii pentru „Sociologie“, „Arhiva“ și volumul de tipuri de sate; comerț ambulant la Cornova, sate de contact între români și sași, unguri și români. [...]

Anton Golopenția

Cu o zi înainte, pe 29 iunie 1938, A.G. îi scrisese în același sens Ștefaniei Cristescu:

---

¹ Istoricul Ștefan Meteș (1886/1887–1977), membru al Academiei Române (1919), a condus Arhivele Statului din Cluj (1922–1947) și a publicat studii de istorie socială și de istoria Bisericii (*Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria; Păstorii ardeleni în Principatele Române; Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII–XIX*). A fost arestat de autoritățile comuniste și deținut în închisoarea de la Sighet între 1950–1955.

² În perioada 1929–1934, Mihai Pop (1907–2001), care se specializa în slavistică la Praga, Bonn și Varșovia, revenea în țară pe timpul verii spre a participa la campaniile monografice. Planul privind Cornova nu se va realiza. În 1939, el va conduce însă, alături de A.G., ancheta Dâmbovic, devenind ulterior Director al Institutului de (Etnografie și) Folclor din București.

³ A.G. va publica, doi ani mai târziu, articolul *Harta sociologică a Olteniei. Este cu puțință o inventariere cartografică a stărilor și problemelor Ținutului Olt?* („Vatra”, an VI, 1940, nr. 11, p. 2; republicat în A. Golopenția, *Opere II*, p. 219–221).

Aci începe să prindă contur misiunea mea din vara aceasta. Profesorul zice să nu mă duc la Căian. Aș fi mai util lucrând în vederea Congresului. Dar Drăgușul urmează să fie îngrijit de Herseni, Nerejul de Stahl. Și fiecare din ei ar vrea să-l ajut, dar n-ar vrea să-i reduc meritul. Așa că-mi caută amândoi probleme noi: o anchetă de organizat de la București, o monografie a întregului județ Făgăraș, redactarea Cornovei. Ancheta m-ar pune în conflict cu Neamțu, monografia de județ e irealizabilă în timpul disponibil. Așa că e probabil să rămân cu Cornova. Mihai Pop m-a întărit în gândul acesta, arătându-se bucuros să vie. Cred că nici ție nu ți-e dezagreabilă Cornova Avizucăi. S-ar putea să fiu dar pornit de Profesor, încă din ziua de 7, la Cornova. Hotărârea se va lua azi după-masă (*Rapsodia epistolară* II, p. 501).

Ulterior, A.G. va examina, la îndemnul Profesorului, și posibilitatea unei monografii de ținut centrate pe Năsăud și va pleca în recunoaștere, în iulie 1938, atât la Cornova cât și la Șanț (vezi scrisoarea lui din 1 august 1938 către Ștefania Cristescu, cuprinsă în *Rapsodia epistolară* II, p. 504). În cele din urmă, în vederea Congresului, A.G. va porni lucrul la *60 de sate românești*, care va apărea însă abia în anul 1942 (pe de o parte, întrucând conducând Direcția Publicațiilor, A.G. acordă întâietate proiectelor care-i sunt înaintate; pe de altă parte, întrucât al XIV-lea Congres al Sociologilor fusese amânat odată cu începerea războiului).

O „monografie redusă ca dimensiuni“ era, în gândul lui A.G., o *monografie sumară* a Cornovei. Ștefania Cristescu studiasă temeinic descântatul cornovean, ca enclavă imaginară mai degrabă decât practică obișnuită în viața de zi cu zi. Mihai Pop se concentrase asupra problemelor de bilingvism (insistând asupra influenței limbii ruse) și, derivând în parte din el, asupra jocului lingvistic. A. Golopenția situa ansamblul constatărilor monografice ale colegilor lui într-un proces de urbanizare pe care Cornova îl atesta în mod exemplar.

În vederea acestui proiect, care nu s-a realizat, Ștefania Cristescu și-a pus la punct materialul (publicat postum în două ediții succesive) spre a redacta partea care-i revenea din monografia Cornovei.

Ca studiu special, A.G. propunea o cercetare a comerțului ambulant în care gândul revine poate la studiul picturii religioase amintit anterior, înaintând însă de acum către problema vitală a surselor secundare de trai în satele în care agricultura nu mai asigură deplin existența locuitorilor.

6. Cornova, un sat tipic în ansamblul satelor românești

Într-un *Referat asupra organizării cercetării monografice a țării de Institutul de Cercetări Sociale al României* înaintat profesorului D. Gusti la 4.12.1938 (care urmează să apară în *Rapsodia epistolară*, vol. III), A. Golopenția scria:

Pentru a duce la capăt în patru ani opera de inventariere sociologică a satelor românești, pot fi urmate două căi:

1. a studiului monografic sumar al fiecărui sat;
2. a studiului monografic amănunțit a câte unui sat reprezentativ de fiecare regiune rurală.

Calea întâi deschide perspectiva unei inventarieri complete. Urmând-o, se pot înregistra chiar și deosebirile dintre satele vecine. Dificultățile pe care le întâmpină această procedură sunt atât de ordin calitativ, cât și de ordin pecuniar. Cum, în acest caz, urmează să se facă câte 3.250 (respectiv 3.750) monografii pe an, e inevitabil ca ele să fie date în mare măsură pe seama preoților, a învățătorilor și a Echipierilor Serviciului Social. Întocmirea acestor monografii va contribui desigur foarte mult la formarea acestor funcționari sătești și tineri. Dar monografiile obținute vor fi inevitabil lucrări de începător și de amator. În marea majoritate a cazurilor, ele vor fi alcătuite dintr-o înșiruire searbădă de date și tradiții istorice necontrolate și dintr-un comentariu de statistici demografice. De cele mai multe ori va lipsi din ele tocmai ce interesează: situația economică, viața culturală, problemele locale și regionale, starea sanitară. Dificultatea de ordin pecuniar consistă în suma pe care ar reclama-o punerea în valoare a acestei munci. Tipărirea a 3.250 de monografii, chiar dacă n-ar depăși 32 de pagini în mijlocie și 2 planșe, reclamă, la tirajul de 2.000 exemplare fiecare, suma de 55 milioane. Cum costul de 220 milioane al monografiei sumare a celor 15.000 sate depășește utilitatea pe care ar putea-o avea ele, date fiind condițiile în care pot fi întocmite, pare a fi necesar recursul și la calea cealaltă, pomenită mai sus.

Satele țării pot fi cunoscute și studiind numai câte un sat de fiecare regiune rurală a țării. Procedura aceasta lămurește stările dintr-un grup de sate prin analiza satului tipic pentru acest grup. Ea are neajunsul de a nu surprinde individualitatea fiecărui sat. Neajunsul acesta poate fi, e drept, atenuat considerabil prin distingerea trăsăturilor individuale ale satului studiat de cele tipice, cu ajutorul unui studiu sumar al fiecărui sat al regiunii respective. Avantajul mare al acestei căi îl constituie faptul că restrânge considerabil numărul satelor de studiat pentru

atingerea aceluiași scop. Ea îngăduie studierea lor de specialiști, realizarea de cercetări, ce să lămurească cauze și să evidențieze remedii. Procedura aceasta ar reclama aproximativ 150 monografii de 300–400 pagini (la tirajul de 2.000 exemplare monografia, tipărirea revine la 25 milioane lei).

Cercetările monografice ale Institutului Social Român au fost făcute în vederea unei atari inventarieri prin cazuri reprezentative a satelor țării. Drăgușul este tipic pentru întreaga Țara Oltului, Nerejul pentru întreaga Vrance, Cornova pentru satele din Codru, Șanțu pentru satele grănicerești din Năsăud. Institutele regionale au procedat la fel: Institutul Social din Banat a studiat întâi două sate din șesul Timișoarei, apoi unul din regiunea sârbizată a Clisurii, apoi altul din vecinătatea unui centru industrial; Institutul din Basarabia a studiat întâi sate mazilești din centrul provinciei, apoi un sat din Tighina, anul acesta altul de răzeși agricultori din Soroca. Atât conducătorii Institutului de la Timișoara, cât și conducătorii celui de la Chișinău socotesc să poată înfățișa, prin monografiile a 8–12 sate bine alese, toate regiunile rurale ale ținuturilor lor.

Institutul de Cercetări Sociale ar putea utiliza amândouă aceste procedee.

În acest scop Institutele regionale și câteva Echipe de cercetători, conduse de Institutul de Cercetări Sociale central ar fi să lucreze în cadrul unui plan de înfățișare a țării prin 150 monografii de sate tipice întregite de tabloul sumar al regiunii pe care o reprezintă. Rezultatul cercetărilor lor ar alcătui seria A a colecției Sociologia României (volumele de 400 pagini în medie¹). Proiectul de buget prezentat prevede tipărirea a zece astfel de monografii în anul 1939. În cei trei următori, numărul acesta ar urma să fie considerabil sporit, așa încât după patru ani să fie completat totalul de 150.

Căminele culturale, dimpotrivă, și Echipele ar urma să întocmească, potrivit unor chestionare și instrucți[un]i primite de la centru, monografiile de dimensiuni reduse ale satelor în care activează. Din acestea ar fi să fie publicate anual, în broșuri de 32 pagini în medie, cele mai bune. Pentru anul 1939 proiectul de buget prevede tipărirea a 50 de astfel de monografii în seria B a colecției Sociologia României.

Acestor monografii de sate tipice pentru regiunile rurale ale țării ar urma să le fie adăugite cu timpul monografiile acestor regiuni.

---

¹ În text, *în mijlocie*.

Nici acest proiect nu a ajuns să fie realizat. El arată însă că, după obicei, A. Golopenția păstra în amintire și în planuri imaginea Cornovei ca sat tipic a cărui cunoaștere sociologică urma să fie continuată în timp.

7. Anton Golopenția înainte și după Cornova

Anton Golopenția s-a născut în anul 1909, în satul Prigor, județul Caraș-Severin. După absolvirea liceului Diaconovici-Loga din Timișoara, el se înscrie în 1927 la Universitatea București, luându-și licența în Drept în 1930 și licența în Filosofie în 1933. Între timp, o excursie liceală îl purtase în Iugoslavia, Italia și Egipt (1928); o bursă a Grupării universitare române pentru Societatea Națiunilor îl adusese la Geneva (1930); participase la întâlniri studentești la Viena și Bratislava; urmas cursuri de sociologie cu D. Gusti și H.H. Stahl; și funcționase ca șef de cabinet al lui Dimitrie Gusti la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor (1932–1933). Între 1933–1936, o bursă Rockefeller (1933–1935) continuată de o bursă Humboldt (1935–1936) îi permit să-și elaboreze și susțină în Germania teza de doctorat *Die Information der Staatsführung und die überlieferte Soziologie (Informarea conducerii statului și sociologia tradițională*, publicată în 1936), lucrând îndeaproape cu profesorii Hans Freyer și Arnold Gehlen.

La întoarcerea în România, A.G. se încadrează neobosit în activitatea multiplă a Școlii sociologice de la București. Este director la Institutul Social Român (1937–1940), redactor al revistei „Sociologie românească” (1937–1942), Inspector la Fundația Culturală Regală „Principele Carol” (1937–1940), asistent onorific la catedra de Sociologie, Etică și Politică a Prof. Gusti și membru fondator al Asociației Științifice pentru Enciclopedia Română. În 1937, el îl însoțește pe D. Gusti la Paris în vederea pregătirii pavilionului românesc la Expoziția universală.

În aprilie 1940, A.G. se angajează la Institutul Central de Statistică. În august 1940, împreună cu Sabin Manuila și N. Georgescu-Roegen, el transportă la Arbitrajul de la Viena materialul original al Recensământului din 1930 (care va ramâne neconsultat). În ani de muncă încordată, A.G. va participa apoi la pregătirea și efectuarea Recensământului din 1941, va conduce o echipă de funcționari ai I.C.S. însărcinată cu identificarea românilor de dincolo de Bug (1941–1943; rezultatele anchetei vor apărea postum în A. Golopenția, 2006), va fi Director al Oficiului de Studii și Publicații al I.C.S. (1942–1947), va scoate revistele „Cronicarul I.C.S.” și „Comunicări statistice” și va face parte din comitetul de redacție al revistei „Geopolitica și Geoistoria”. În 1946, A.G. participă în calitate de expert statistic la Conferința de Pace de la Paris. Între 1947–1948 el este director general delegat al I.C.S. conducând, în această calitate, recensământul din 1948. Arestat în ianuarie 1950, ca martor în procesul L. Pătrășcanu, A.G. moare în 1951, după 18 luni de detențiune. Un volum intitulat *Ultima carte* (Editura

Enciclopedică, 2001) a adus în fața publicului cititor declarațiile sale în anchetă și corespondența din anii 1947–1948, care-i fusese confiscată. În volumul *Viața noastră cea de toate zilele*, Sanda Golopenția împlătește prezentarea notelor de filaj care au premers arestării lui A.G. cu amintiri despre viața bucureșteană de după război.

Opera antumă a lui A.G. conține studii și volume de referință în domeniul sociologiei, cum sunt *Aspecte ale desfășurării procesului de orășenizare a satului Cornova* (1932), *Rolul științelor sociale în noua tehnică administrativă* (1937), *Gradul de modernizare al regiunilor rurale ale României*, *Indreptar pentru instrucția sociologică în școlile de pregătire ale Serviciului Social al Tineretului*, *Starea culturală și economică a populației rurale din România* (1939); *Dâmbovicul, o plasă din sudul județului Argeș* (împreună cu Mihai Pop) și *60 sate românești* (împreună cu D.C. Georgescu). Li se alătură, în domeniul statisticii, demografiei și geopoliticii studii și volume cum ar fi: *Date statistice asupra situației de fapt [a învățământului din România]* (1934), *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940, A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea țintă sau punct de plecare de migrațiuni românești?*, volumul *Geopolitica* (1941, în colaborare cu Ion Conea și M. Popa-Vereș), seria volumelor *Români din Timoc I–III* (1943–1944, în colaborare cu C. Constante), *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948* (1948, în colaborare cu D.C. Georgescu) și *Recensământul agricol din Republica Populară Română, 25 ianuarie 1948* (1948, în colaborare cu P. Onică).

Practic necunoscute, eseurile literare și filozofice antume nu sunt decât fața vizibilă a unei masive opere postume care cuprinde, între altele, volumul *Orientare. Îndreptar pentru tineret*, un *Jurnal*, două încercări de roman neterminate, o culegere de eseuri despre Germania anilor 1933–1936 intitulată *Note germane* și multe alte texte, precum și o bogată serie de lucrări de sociologie și statistică. Au fost publicate până acum, la Editura Enciclopedică, volumele I. *Sociologie* (2002) și II. *Statistică, Demografie și Geopolitică* (2000) din seria *Operele complete* ale lui A.G., editate de Sanda Golopenția și precedate de studii introductive datorate Prof. dr. Ștefan Costea, respectiv regretatului Acad. Prof. Vladimir Trebici. Se află în pregătire, în continuarea seriei, volumul III. *Literatură, Artă, Filosofie* (antume și postume).

Rapsodia epistolară (din care au fost publicate volumele I–II, și se află sub tipar volumul III) regroupează scrisori trimise și primite de A. Golopenția între anii 1920–1950.

În 1981, H.H. Stahl scria: „Golopenția era o sinteză a mai multora dintre noi: filozof tot atât cât Mircea Vulcănescu, erudit și profesor tot atât cât Traian Herseni, investigator deopotrivă cu mine și organizator tot atât de abil ca și Octavian Neamțu”.

BIBLIOGRAFIE

- BĂDINA, Ovidiu (ed.), *Cornova — un sat de mazili*, Editura Economică, 1997.
- CRISTESCU, Ștefania, *Descânțece din Cornova–Basarabia*. Volum editat, introducere și note de Sanda Golopenția-Eretescu, Providence, Hiatus, 1984.
- CRISTESCU, Ștefania, *Descântatul în Cornova–Basarabia*. Volum editat, introducere și note de Sanda Golopenția. Ediția a doua revăzută și adăugită, București, Editura Paideia, 2003.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Cornova — Satul ultimei campanii monografice*, în „Curentul”, an IV (1931), nr. 1361 (10 noiembrie), p. 1-2 și nr. 1363 (12 noiembrie), p. 1-2. Republicat în A.G., *Opere complete*, I, p. 97–101.
- GOLOPENȚIA, Anton (în colaborare), *Un sat basarabean — Cornova* (scenariu: H.H. Stahl și A. Golopenția; imagine: Tudor Posmantir), 1932.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Aspecte ale desfășurării procesului de orășenizare a satului Cornova*, „Arhiva”, an X (1932), nr. 1–4, p. 544–572 (cu 9 p. de planșe la sfârșitul studiului). Republicat în Bădina (1997), p. 159–201; A.G. (2002), p. 267–307.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Hans Freyer: Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft (Sociologia ca știință a realității); Eileitung in die Soziologie (Introducere în sociologie)*, „Arhiva”, an X (1932), nr. 1–4, p. 729–739, la rubrica *Recenzii*. Republicat în A.G. (2002), p. 469–482.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Date statistice asupra situației de fapt [a învățământului în România]* (în) D. Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor 1932–1933*, București, 1934, p. 3–355.
- GOLOPENȚIA, Anton (în colaborare cu H.H. Stahl), *Învățăture din zodiac*, „Soc. rom.”, an I, nr. 4. Republicat în Bădina (1997), p. 287–289.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Die Information der Staatsführung und die überlieferte Soziologie — Inaugural-Dissertation* genehmigt von der philologisch–historischen Klasse des Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig vorgelegt von Anton Golopenția aus Prigor (Caraș) Rumänien, Brașov, Buchdruckerei Johann Göttis Sohn, 1936.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Rostul actual al sociologiei*, „Soc. rom.”, an II (1937), nr. 1, p. 12–19.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Gradul de modernizare al regiunilor rurale ale României*, „Soc. rom.”, an IV (1939), nr.4–6, p. 209–217 + 2 hărți și o cartogramă.
- GOLOPENȚIA, Anton (în colaborare cu I. Conea și M. Popa–Vereș), *Geopolitica*. Craiova, Editura Ramuri, 1939.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Îndreptar pentru instrucția sociologică în școlile de pregătire S.S.T [ale Serviciului Social al Tineretului]*, București, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, Serviciul Social, Institutul de cercetări sociale al României, 1939.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Starea culturală și economică a populației rurale din România*, „Revista de igienă socială”, an X (1939), nr. 1–6, p. 212–263.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940*, „Geopolitica și Geoistoria”, an I (1941), nr. 1, p. 35–49.
- GOLOPENȚIA, Anton, *A fost Transilvania în veacul al XVIII–lea țință sau punct de plecare de migrațiuni românești?* „Geopolitica și Geoistoria”, an I (1941), nr. 1, p. 90–97.
- GOLOPENȚIA, Anton, (în colaborare cu Dr. D.C. Georgescu), *60 de sate românești*. Anchetă sociologică condusă de ..., I (*Populația*); II (*Situația economică*); IV (*Contribuții la tipologia satelor românești. Sate agricole, sate pastorale*); V (*Contribuții la tipologia satelor românești. Sate cu ocupații anexe*). București, Institutul de Științe Sociale al României, 1942–1943.

- GOLOPENȚIA, Anton (în colaborare cu Mihai Pop), *Dâmbovnicul, o plasă din sudul județului Argeș. Câteva rezultate ale unei cercetări monografice întreprinse în 1939 sub conducerea lui Mihai Pop și Anton Golopenția*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1942 (publicat anterior în „Soc. rom.”, an IV (1942), nr. 7–12, p. 413–429).
- GOLOPENȚIA, Anton (în colaborare cu C. Constante), *Românii din Timoc*. Culegere de izvoare îngrijită de C. Constante și A. Golopenția, vol. I (1943), București, Tipografia „Bucovina” I. E. Torouțiu; II–III (1944), București, Imprimeria Institutului Statistic, Societatea Română de Statistică.
- GOLOPENȚIA, Anton (în colaborare cu Dr. D.C. Georgescu), *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale Recensământului*, (în) „Probleme economice”, an I (1948), nr. 2, p. 28–45 + 5 hărți în text.
- GOLOPENȚIA, Anton (în colaborare cu P. Onică). *Recensământul agricol din Republica Populară Română, 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii*, (în) „Probleme economice”, an I (1948), nr. 3, p. 81–108 + 10 hărți în text.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Ceasul misiunilor reale*. Ediție îngrijită, introducere și note de Ștefania Golopenția. București, Editura Fundației Culturale Române, 1999.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Un sat basarabean*, (în) Sanda Golopenția-Eretescu (2000), p. 452–460.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Ultima carte. Text integral al declarațiilor în anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele S.R.I.* Volum editat, cu Introducere și Anexă de Prof. dr. Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2001.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Opere complete*, I. *Sociologie*. Ediție alcătuită și adnotată de Prof. dr. Sanda Golopenția. Studiu introductiv de Prof. dr. Ștefan Costea, București, Editura Enciclopedică, 2002; II. *Statistică, demografie și geopolitică*. Ediție alcătuită și adnotată de Prof. dr. Sanda Golopenția. Introducere și evocare de Acad. Prof. Vladimir Trebici, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Rapsodia epistolară*. Scrisori primite și trimise de A. Golopenția. Ediție îngrijită de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza. Introducere și note de Sanda Golopenția. Vol. I (1923–1950, Ion Adameșteanu–Nina Crainic), București, Editura Albatros, 2004; vol. II. (1932–1950, Ștefania Cristescu–Golopenția), București, Editura Enciclopedică, 2010; vol. III (sub tipar).
- GOLOPENȚIA, Anton, *Românii de la est de Bug*, vol. I–II. Volume editate cu Introducere, note și comentarii de Prof. dr. Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2006.
- GOLOPENȚIA, Anton, *Viața noastră cea de toate zilele*, București, Editura Curtea Veche, 2009.
- GOLOPENȚIA (-ERETESCU), Sanda, *Literatura experienței de teren*, (în) Vasile Șoimaru (2000), p. 451–460.
- POP, Mihai, *Contribuții la studiul limbilor speciale din Cornova*, (în) „Arhiva”, an X (1932), nr. 1–4.
- ȘOIMARU, Vasile (coord.), *Cornova*, Chișinău, Editura Museum, 2000.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ, 1948-1989¹

Mihai-Valentin VLADIMIRESCU

Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie

ABSTRACT. The article provides an insightful overview of Romanian theological education and research under communism. It looks at the relationship between the Romanian Church and the communist state, the organization of education, and research in theology.

Keywords: education, theology, church, communism

1. Scurt istoric al învățământului teologic românesc

Încă dinainte de începuturile instituționalizării sistemului de învățământ românesc, Biserica a jucat un rol extrem de important. Școlile mănăstirești, precum și cele care funcționau pe lângă centrele eparhiale, catedrale sau chiar și biserici de mir formau nu numai slujitori ai altarelor, ci oameni de cultură, în sensul plenar pe care această sintagmă îl avea în epocă. Așadar, aceste prime școli nu pot fi încadrate în categoria învățământului teologic, așa cum îl înțelegem astăzi, întrucât, pe de o parte, instituționalizarea bisericească în sine nu era atât de avansată încât să reclame un corp profesionist de slujitori și teologi, iar, pe de altă parte, nu exista o concepție pozitivă asupra unei eventuale culturi profane, din care să lipsească valorile etice creștine și cele ecleziale. Iisus Hristos, Învățătorul prin excelență, nu putea lipsi din procesul de învățământ, pentru că era singurul care transmisese și transmitea, în continuare, învățături reale și cu adevărat autentice.

Un învățământ teologic propriu-zis nu apare, în spațiul românesc, decât începând cu secolul al XVIII-lea, deși încercări de organizare a unui sistem au mai existat, ele concretizându-se prin fondarea unor așezăminte de educație avansată, precum Academia de la Mănăstirea „Sfinții Trei Ierarhi”, din Iași, întemeiată de domnitorul moldovean Vasile Lupu în jurul anului 1640, în care pregătirea teologică își găsea și ea locul². Școlile speciale pentru pregătirea clerului apar în cea de-a doua parte a secolului al XVIII-lea, acoperind întregul spațiu

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

² Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria învățământului teologic în Biserica Ortodoxă Română*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul XCIX (1981), nr. 9-10, p. 979.

românesc. Astfel, în anul 1764 se deschide școala de pe lângă biserica „Sfântul Dumitru”, din Craiova, actuala Catedrala Mitropolitană, urmată de așezămintele de la Putna (1774), Mănăstirea Obedeau, din Craiova (1775), Mitropolia din București (1776), Timișoara (1779), Sibiu (1786). Sistematizarea învățământului teologic se petrece la începutul secolului următor, când se accentuează separația între pedagogie și teologie, deși instituțiile continuă să poarte denumiri cuprinzătoare. Cursuri sistematice sunt susținute la Sibiu, în anul 1811, în ceea ce avea să devină Institutul Teologic-Pedagogic, la Carlowitz (1794) și Vârșeț (1806), pentru românii din Banatul sârbesc, apoi la Arad (1822). În Moldova, Basarabia și Bucovina, învățământul teologic s-a concentrat în jurul centrelor eparhiale și mănăstirești, remarcându-se, însă, școala teologică de la Cernăuți, ale cărei începuturi pot fi plasate în anul 1789¹.

În secolul al XIX-lea apar seminariile teologice, mai întâi în Moldova, la Socola (1803), iar apoi și în Țara Românească (Seminarul Central din București, 1836). Ulterior, se înființează și alte astfel de așezăminte educaționale, pe care avea să le reglementeze *Legea instrucțiunii publice*, din 25 noiembrie 1864. Se creau două categorii de seminarii: de gradul I, cu patru clase, la Râmnic, Buzău, Argeș, Roman, Huși, Ismail (mutat la Galați în anul 1878) și de gradul al II-lea, cu șapte clase, în această categorie intrând Seminarul de la Socola, Seminarul Central din București și, începând cu anul 1872, și Seminarul „Nifon Mitropolitul” din București. Modificări în organizarea sistemului de învățământ teologic au survenit și mai târziu, fie prin reclasificarea seminariilor, fie prin înființarea sau desființarea unor instituții².

În planul învățământului universitar, primele cursuri de teologie s-au ținut la Iași, în cadrul Universității înființate de Alexandru Ioan Cuza, în anul 1860. Din păcate, din lipsa personalului didactic specializat, Facultatea de Teologie a fost desființată în anul 1864, iar centrul teologic al zonei a devenit, începând cu anul 1875, orașul bucovinean Cernăuți, acolo unde s-a dezvoltat o puternică Facultate de Teologie, la care au predat mari personalități ale culturii și spiritualității românești. La București, învățământul teologic universitar a luat ființă în anul 1881, funcționând până în anul 1883 fără o recunoaștere oficială din partea autorităților de stat. Perioada interbelică a fost extrem de rodnică pentru sistemul de învățământ teologic, inaugurându-se instituții de învățământ superior la Sibiu (1921), Oradea (1923), Cluj (1924), Chișinău (1926), Arad (1927), Caransebeș (1927). Se cuvine amintită și existența Academiei de Teologie Greco-Catolică din Cluj, mutată aici după anul 1930³ de la Gherla, acolo unde ființase ca Seminar și apoi ca Academie, începând cu anul 1858.

---

¹ Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000*, vol. III, tom I: *Biserica. Națiune. Cultură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006, p. 344.

² Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, vol. III, București, 1997, p. 255-257.

³ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române - Compendiu*, ed. a II-a, Sibiu, Editura Andreiana, 2007, p. 418.

Din această foarte succintă prezentare se poate desprinde ideea unei tradiții bogate a învățământului teologic în spațiul românesc, sprijinit de stat, dincolo de perioadele de tensiune din timpul și de după reformele lui Alexandru Ioan Cuza. În aceste condiții, se poate percepe mai bine șocul resimțit de Biserică și de teologia românească după cel de-al Doilea Război Mondial, o dată cu instaurarea comunismului și izolarea învățământului teologic. Chiar și așa, însă, spre deosebire de alte țări comuniste, în România a continuat să se predea teologie, și la nivelul învățământului liceal, și al celui universitar, după cum a continuat și activitatea de cercetare în rândul teologilor, dovadă stând bogatul corpus de periodice, traduceri și monografii cu caracter teologic, publicate în anii comunismului.

2. Biserica și comunismul

Pentru perceperea specificității învățământului teologic românesc în perioada regimului comunist, precum și pentru o justă apreciere a rezultatelor obținute de cercetarea teologică românească, este extrem de utilă înțelegerea contextului general în care s-a desfășurat viața Bisericii Ortodoxe și, de fapt, viața religioasă în ansamblul ei, mai ales după 30 decembrie 1947. O dată cu începutul guvernării Petru Groza (6 martie 1945), toate cultele din România au fost puse în situația de a se adapta la o configurație politico-socială complet nouă, pentru care religia nu mai avea nimic din semnificația pe care o avusese în mod tradițional. Din fericire, Biserica Ortodoxă Română, nu fără a accepta anumite compromisuri, a reușit să obțină din partea noului regim un cadru – ce-i drept, extrem de îngust – în care să-și continue existența. De altfel, numai caracterul de biserică națională tradițională a salvat-o de la desființare, iar nicidecum vreo simpatie specială din partea autorităților comuniste. După cum reiese din numeroasele documente ale Securității colectate și publicate de Cristina Păiușan și Radu Ciuceanu, „desființarea B.O.R. nu s-a întreprins deoarece evaluarea reacției în rândul credincioșilor «fanatici» indica o posibilă mișcare socială, greu de stăpânit”¹. Conservarea caracterului instituțional și garantarea unei autonomii restrânse nu au reprezentat, însă, garanția respectării integrității personale a membrilor clerului, a teologilor și a masei credincioșilor. Ierarhi, preoți, profesori și simpli credincioși au fost persecutați, prizoniți, arestați, întemnițați și chiar uciși. Același lucru s-a petrecut și în cazul celorlalte culte din țara noastră. Pentru unele, însă, nu a existat nici măcar alternativa compromisului, exemplul cel mai trist fiind cel al Bisericii Unite cu Roma (Greco-Catolică). Prin decretul 358 din 1 decembrie 1948 s-a desființat structura

---

¹ Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 1945-1958*, vol. I, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001, p. 28.

administrativă a Bisericii Greco-Catolice, implicit orice formă de învățământ confesional sau teologic¹.

În ceea ce privește Biserica Ortodoxă Română, a cărei prezență în viața națiunii a fost una mereu vie – lucru ce se poate desprinde și din succinta prezentare a istoriei învățământului teologic – instaurarea regimului comunist a produs efecte extrem de nocive. Biserica a fost redusă la aspectul cultic și teologic, trimisă în afara vieții sociale și supusă unei permanente supravegheri din partea autorității de stat. Asociațiile preoțești și celelalte mișcări sociale de sorginte religioasă au fost complet interzise iar mijloacele lor materiale naționalizate, sistându-se, în acest fel, orice lucrare filantropică a Bisericii. Învățământul religios a fost eliminat din școli, iar slujirea în spitale, cazărmi și azile interzisă. De asemenea, cu excepția *Telegrafului Român*, de la Sibiu, toate celelalte publicații ale eparhiilor și-au încetat apariția. Arestările, anchetările și deportările preoților, sporadice în perioada 1945-1948, au cunoscut o amploare fără precedent în anii 1948-1952 și 1958-1959. Mulți profesori și teologi de marcă au căzut victime acestor îngrozitoare acțiuni ale regimului comunist, unii dintre ei murind în închisori sau pierzându-și integritatea fizică ori mentală, ca urmare a traumelor la care au fost supuși în detenție. Prin decretul nr. 410 din 1959 au fost desființate numeroase așezăminte monahale, vechi vetre de cultură și spiritualitate, iar în cazul altora s-au operat reorganizări forțate². În special în ultima perioadă a regimului s-a procedat și la demolarea unor lăcașe de cult, multe dintre ele monumente istorice.

Așadar, deși din punct de vedere administrativ Biserica Ortodoxă Română și-a conservat structurile esențiale, viața bisericească a avut foarte mult de suferit de pe urma ostilității autorităților comuniste. După promulgarea *Legii pentru regimul general al Cultelor*, la 4 august 1948 (decretul nr. 177/1948), Biserica Ortodoxă Română, în fruntea căreia se găsea, din 6 iunie 1948, patriarhul Justinian Marina, a putut să-și conceapă un nou statut, în care s-a definit ca autocefală, unitară și cu administrație autonomă, organele reprezentative fiind alese de cler și credincioși. Din punct de vedere administrativ, Biserica era formată din cinci mitropolii, corespunzând regiunilor istorice: Mitropolia Munteniei sau Ungrovlahiei, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Mitropolia Ardealului, Mitropolia Oltenei și Mitropolia Banatului. În afara acestor mitropolii, și a celor treisprezece eparhii sufragane, mai existau și două arhiepiscopii în diaspora, una pentru românii din Statele Unite ale Americii și Canada, iar cealaltă pentru românii din

---

¹ Textul decretului nr. 358 din 1 decembrie 1948 a fost publicat în *Monitorul Oficial*, anul CXVI, Partea I, nr. 281, de joi, 2 decembrie 1948, p. 9563. Cf. și documentul [10], din Cristian Vasile, *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist 1945-1989. Documente și mărturii*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 79-80, care reproduce textul decretului.

² Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000*, vol. III, tom. I: *Biserică. Națiune. Cultură*, p. 662.

Europa centrală și occidentală, însă este lesne de înțeles că nu s-a putut niciodată vorbi despre o comunicare reală între Patriarhia Română și eparhiile de peste granițe.

3. Organizarea învățământului teologic

În primă fază, regimul comunist a vizat restrângerea cât mai drastică a anvergurii sistemului de învățământ teologic. În acest scop, au fost desființate facultățile (academiile) teologice din Suceava (continuatoarea celei din Cernăuți), Timișoara, Arad, Oradea și Caransebeș. De asemenea, a fost desființată și Academia de Muzică Religioasă din București, precum și toate seminariile teologice din Muntenia și Moldova¹. Ulterior, după reglementarea raporturilor dintre Biserică și Stat, prin promulgarea *Legii pentru regimul general al Cultelor*, Biserica Ortodoxă Română a primit dreptul de a-și organiza un sistem de învățământ propriu, net separat de învățământul de stat, și numai în limitele stricte acceptate de autorități. La nivelul învățământului liceal, Sfântul Sinod a luat decizia de a funcționa șase seminarii teologice, câte unul pentru fiecare mitropolie, plus încă unul pentru Arhiepiscopia Bucureștilor. Astfel, s-au (re)înființat seminarii la București, Buzău, Mănăstirea Neamț, Cluj-Napoca, Craiova și Caransebeș. Absolvenții acestor instituții puteau, la finalul celor cinci ani de studiu, fie să urmeze studii superioare de teologie, fie să solicite hirotonirea pentru parohiile din mediul rural. O altă alternativă nu exista, pentru că seminariștilor le era îngăduit dreptul de a urma o altă facultate decât cea de teologie, ceea ce însemna că dacă, din diverse motive, nu doreau să-și continue studiile sau să se hirotonească, trebuiau să-și reia studiile în școlile laice de stat². De notat că în perioada 1949-1959 au funcționat și două seminarii monahale pentru călugărițe, însă, după emiterea decretului nr. 410 din 1959, prin care se interzicea efectuarea de studii teologice de către fete, călugărițe și călugări, aceste două instituții și-au pierdut obiectul, fiind desființate de către autorități. Călugării au fost reprimiți în sistemul de învățământ abia către sfârșitul epocii comuniste³.

În învățământul superior, facultățile de teologie au fost scoase din universități, fiind create trei Institute Teologice de grad universitar, în locul fostei Facultăți de Teologie din București și a Academiilor Teologice din Sibiu și Cluj-Napoca. Profesorii facultăților și academiilor desființate au fost nevoiți să-și caute loc în cele trei Institute, pentru unii neexistând, însă, altă soluție decât retragerea din activitate și/sau reprofilarea. În cele din urmă, în anul 1952, în întregul sistem de învățământ superior teologic au rămas numai două Institute, la București și la Sibiu, Institutul din Cluj-Napoca fiind desființat de către autorități. Această decizie abuzivă, pe

¹ Alexandru Moraru, *Tineretul român într-o lume secularizată*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa”, anul XXXIX (1994), nr. 1, p. 100.

² Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000*, vol. III, tom. I: *Biserică. Națiune. Cultură*, p. 353.

³ Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, vol. 3, p. 484.

lângă daunele directe provocate Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, a sporit și animozitățile interetnice deja existente, întrucât regimul a permis funcționarea în Cluj a Institutului Teologic de grad universitar Protestant, frecventat, în mare măsură, de către etnicii maghiari¹.

Institutul Teologic din Sibiu a primit o parte din cadrele didactice ale fostului Institut clujean, însă nici în acest caz nu a putut fi realizată o asimilare completă, unii profesori fiind nevoiți să se retragă. Pe parcursul întregii perioade comuniste, cele două Institute, de la București și Sibiu, au oferit absolvenților titlul de *licențiat* în Teologie. Cât privește studiile doctorale, acestea au putut fi urmate, inițial, numai la București și abia după anul 1984 și la Sibiu. După o primă perioadă de rigiditate din partea regimului, Institutele Teologice, în special cel din București, au primit dreptul de a școlariza și studenți din străinătate, unii dintre ei de etnie română, dar, cu mici excepții, aceștia nu proveneau decât din țările blocului comunist². De asemenea, o dată cu intensificarea mișcării ecumenice, Biserica Ortodoxă Română a fost nevoită, pentru a construi și întreține relații cu Bisericile creștine de peste hotare, precum și cu alte culte din afara granițelor, să se concentreze pe promovarea unei teologii axate pe conceptele de pace, solidaritate a popoarelor și dezarmare, în acord cu demagogica ideologie a regimurilor comuniste. Numai în aceste condiții Bisericii i-a fost permis dialogul ecumenic, care a făcut posibilă și plecarea la studii sau la stagii de cercetare peste hotare a studenților și profesorilor teologi.

Pentru organizarea activității didactice, toate cele trei Institute (din 1952, două) se ghidau după un Regulament comun. Astfel, disciplinele de studiu erau împărțite pe patru secții: Biblică, Istorică, Sistematică și Practică, împărțire care s-a păstrat, de altfel, și în structura unor facultăți de teologie, după anul 1989. Un statut aparte aveau limbile biblice antice – ebraică, greacă, latină – și cele moderne – engleză, franceză, germană și rusă. Exista un număr fix de douăsprezece catedre, corespunzătoare câte unei discipline de studiu. În general, aceste discipline erau identice, ca titulatură, cu cele care se predau și astăzi în majoritatea facultăților sau departamentelor de teologie ortodoxă din România, cu precizarea că, în vremea regimului comunist, erau evitate sau bine camuflate, din cauza aversiunii regimului și a nefericitelor experiențe din anii '50, cursurile cu tematică ascetică și mistică. La conducerea fiecărei catedre se afla câte un profesor universitar titular, iar în structura de personal se mai regăseau trei posturi de conferențiar, două de lector și mai multe de asistent universitar³.

¹ Alexandru Moraru, *Învățământul Teologic Universitar din Cluj (1924-1952)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 181-182.

² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române - Compendiu*, ed. a II-a, p. 449.

³ Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000*, vol. III, tom. I: *Biserică. Națiune. Cultură*, p. 374. Cf. și Pr. Dan Sandu, *Ortodoxia românească la răscruce: trecut și prezent în educația teologică*, în „Analele Științifice ale Universității Al.I. Cuza, Iași (serie nouă), Teologie Ortodoxă”, anul XI (2006), p. 430.

Pe lângă școlarizarea în ciclul de licență, Institutele teologice organizau, anual, și așa-numitele „cursuri preoțești”, sesiuni de câte o lună, desfășurate în fiecare an și la care participau preoții după împlinirea a cinci, respectiv zece ani de activitate. Aceste cursuri urmăreau îndrumarea misionar-socială a clericilor, împrăștierea cunoștințelor lor teologice și împărtășirea unor metode eficiente de activitate pastorală¹. Ca și în cazul absolvenților de seminar, și în cazul preoților cursanții erau distribuiți în funcție de eparhia din care proveneau: cei din Mitropoliile Ardealului și Banatului la Institutul Teologic de la Sibiu, iar cei din Mitropoliile Munteniei, Olteniei și Moldovei la Institutul Teologic de la București.

4. Literatura teologică și cercetarea

În ciuda condițiilor vitrege create și întreținute de regimul comunist, profesorii de teologie din țara noastră și-au continuat activitatea de cercetare și după anul 1948. Din păcate, nu întotdeauna și nu în toate domeniile teologice cercetătorii au beneficiat de resursele materiale și bibliografice necesare, însă, cu toate acestea, multe dintre lucrările publicate înainte de 1989 își păstrează actualitatea și importanța în arealul teologiei ortodoxe, în general. Specific regimurilor totalitare de orice fel, accesul la tipar a devenit din ce în ce mai greu, astfel încât multe lucrări valoroase, inclusiv teze de doctorat, au fost publicate, în fascicule, în paginile periodicelor bisericești. De altfel, reînființarea periodicelor, în vremea patriarhului Justinian Marina, a oferit un important sprijin profesorilor de teologie, preoților și credincioșilor. Îndeosebi revista *Studii Teologice*, care apare din anul 1949 la București, a reprezentat un mediu de comunicare a celor mai importante rezultate ale cercetării teologice, consacrandu-se ca revistă de specialitate. Dar și în paginile periodicelor eparhiale, ori ale celorlalte două reviste centrale, *Biserica Ortodoxă Română* (fondată în 1874) și *Orthodoxia* (din 1949), au fost publicate studii valoroase ale profesorilor de seminar și de Institut teologic. O dată cu relativa relaxare și deschidere către Occident a regimului, a fost posibilă și editarea buletinului *Romanian Orthodox Church News*, începând cu anul 1971, buletin care cuprindea informații, în limbile franceză și engleză, despre viața bisericească din România.

În perioada comunistă au apărut câteva lucrări fundamentale ale teologiei românești, a căror influență asupra sistemului de învățământ teologic actual este încă foarte puternică. Probabil cel mai elocvent exemplu este *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, în trei volume, operă a celui mai important teolog român din toate timpurile, Pr. Prof. Dumitru Stăniloae. Încă de la prima ediție, din anul 1978, această lucrare a constituit principalul instrument de predare a Dogmaticii ortodoxe în Institutele Teologice și, mai apoi, în facultățile de teologie. Tot de numele părintelui Stăniloae se leagă și *Filocalia* românească, traducerea în douăsprezece volume

---

¹ Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, vol. 3, p. 506.

a unor scrieri ascetico-mistice fundamentale. O altă operă de referință a teologiei românești este *Patrologia* lui Ioan G. Coman, un compendiu de literatură patristică în trei volume, încă folosit în facultățile de teologie, fie în mod direct, fie prin intermediul numeroaselor manuale care i-au preluat structura și nucleul de informație. Pr. Prof. Ene Braniște a publicat două lucrări fundamentale în domeniul Liturgicii, adresate studenților din învățământul teologic, lucrări ce constituie, și astăzi, baza cursurilor de Liturgică generală și specială din cadrul facultăților de teologie ortodoxă. Alte nume importante ale teologiei românești ale căror opere domină și acum mediul universitar sunt Pr. Prof. Mircea Păcurariu (autorul celui mai important tratat de *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*), Pr. Prof. Ioan Rămureanu (în domeniul Istoriei bisericești universale), Arhid. Emilian Vasilescu (în domeniul Istoriei religiilor), Vladimir Prelipcean, Mircea Chialda, Nicolae Neaga (în domeniul Studiilor Biblice) ș.a. La aceștia se adaugă și ierarhii cărturari, precum mitropoliții Antonie Plămădeală, Nestor Vornicescu și Nicolae Corneanu sau episcopul Vasile Coman, care, fără a fi neapărat angrenați în sistemul teologic universitar, au adus contribuții demne de statura unui cercetător dedicat¹.

Firește, mediul universitar a fost cel în care s-au prelucrat și edițiile Sfintei Scripturi, publicate în vremea regimului comunist. Este vorba despre edițiile sinodale din anii 1968, 1975, 1982 și 1988 și despre edițiile separate ale Noului Testament ori ale cărții Psalmilor. În anul 1988, pe finalul epocii comuniste, au fost editate și ediții critice ale *Noului Testament de la Alba-Iulia (1648)* și *Bibliei de la București (1688)*, monumente de limbă și cultură românească. În anul 1979 a văzut lumina tiparului și primul volum al monumentalei colecții *Părinți și scriitori bisericești*, inițiată de patriarhul Justin Moiescu și care își propunea publicarea, în nouăzeci de volume, a traducerii celor mai importante texte patristice. Profesorii Dumitru Stăniloae, Dumitru Fecioru și Teodor Bodogae s-au numărat printre principalii traducători ai textelor publicate înainte de 1989, alături de ei aducându-și contribuția și alți teologi, precum Nicolae Chițescu, Constantin Cornițescu sau Ene Braniște. Din cele 37 de volume apărute în prima serie a colecției, treisprezece au fost publicate după 1989, deși multe dintre traduceri fuseseră definitivitate în perioada comunistă. Seria nouă a fost inaugurată abia în anul 2009, la inițiativa P.F. Părinte Patriarh Daniel.

Contribuția științifică a cadrelor didactice universitare de teologie ortodoxă din perioada comunistă nu este deloc de neglijat și, din acest punct de vedere, se poate spune că intervalul 1948-1989 a fost unul deosebit de rodnic pentru Biserică. Desigur, rezultatele obținute au

---

¹ Câteva titluri esențiale: † Antonie Plămădeală, *Tradiție și libertate în spiritualitatea românească*, Sibiu, 1983 (o ediție recentă a apărut la editura Sophia, în anul 2010); † Nestor Vornicescu, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română până în secolul XVII*, teză de doctorat, 1983, reeditată la Craiova, în anul următor, sub titlul *Primele scrieri patristice în literatura noastră (sec. IV-XVI)*; † Nicolae Corneanu, *Patristica mirabilia. Pagini din literatura primelor veacuri creștine*, Timișoara, 1987 (reeditată la editura Polirom, din Iași, în anul 2001).

presupus eforturi uriașe, suferințe, condamnări din partea regimului¹, dar și unele compromisuri. Cercetătorii și profesorii de teologie și-au atins scopul principal, acela de a oferi materiale didactice de înaltă ținută studenților și doctoranzilor de la Institutele Teologice, dar au reușit, totodată, să traseze linii importante în cercetarea teologică românească și chiar și în sfera mai largă a lumii ortodoxe.

5. Concluzii

În ciuda faptului că astăzi, la peste douăzeci de ani de la Revoluție, există încă multe subiecte controversate cu privire la raporturile dintre Biserică și Stat în România comunistă, din cele prezentate se poate constata efortul permanent al elitelor Bisericii și teologiei românești pentru evitarea tragediilor cauzate de ateizarea violentă în Uniunea Sovietică, în China sau în Albania. Menținerea unei vieți religioase vii în România, viață pe care poporul a avut-o în mod tradițional și și-a dorit-o mereu, nu era posibilă fără organizare pe cât de eficientă posibil a învățământului teologic, care trebuia să ofere preoți și specialiști competenți, prin intermediul cărora să se desfășoare catehizarea, să se întrețină relațiile cu diaspora și cu Bisericile și cultele de peste hotare și să se asigure continuitatea cercetării teologice. Autoritățile comuniste au încercat și, în mare parte, au și reușit, să izoleze învățământul teologic departe de lumea universitară laică, iar acest lucru a prezentat deopotrivă avantaje și dezavantaje. Avantajul principal și în fața căruia pălesc toate celelalte a fost faptul că profesorii, seminariștii și studenții au putut lucra și studia fără presiunea directă a autorităților, supravegherea instituțiilor de învățământ teologic făcându-se, cel mai adesea, din exterior (chiar dacă nu au lipsit informatorii dinăuntrul sistemului). Dezavantajele erau evidente, pornind de la izolarea socială, până la privarea de resurse materiale și îngrădirea dreptului fundamental la liberă exprimare.

Chiar și în aceste condiții eminamente vitrege, învățământul teologic românesc din perioada comunistă a funcționat, a produs ierarhi, preoți și teologi și a contribuit la dezvoltarea tezaurului spiritual și intelectual al Bisericii și culturii. Revoluția din Decembrie 1989 a adus schimbări fundamentale în viața românească, implicit în cea a Bisericii și a învățământului teologic, aducând cu sine nevoia reorganizării, a valorificării noului cadru de toleranță religioasă, dar și a interpretării corecte a trecutului și a corectării greșelilor comise. Procesul de integrare a României în Comunitatea Europeană a constituit un nou prilej de reflecție profundă, în mediul

---

¹ Cu cât opera unui teolog era mai prolifică, iar acesta nu manifesta suficient atașament față de ideologia comunistă, cu atât mai periculos devenea el pentru regim. Din dosarul interogatoriului și procesului părintelui Stăniloae (condamnat în anul 1958 și eliberat în anul 1963) nu pot fi desprinse niciun fel de acuzații clare, dovedite de către anchetatori, nici măcar de fațadă, acest lucru fiind dovada faptului că autoritățile nu urmăreau nimic altceva decât intimidarea Bisericii și a teologilor, pentru a-i determina să nu scrie, să nu cerceteze, să nu publice, ci să rămână cantonați în sfera relativ inocentă – din punctul de vedere comunist – a cultului; cf. George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, București, Editura Nemira, 2005, p. 446 (materialul dedicat părintelui Dumitru Stăniloae este cuprins între paginile 435 și 447).

teologic românesc, asupra locului și rolului învățământului religios și teologic în societatea contemporană. Multe provocări și puncte sensibile continuă să existe, dar, în cele mai multe dintre cazuri, dialogul, seriozitatea și buna-credință au condus și continuă să conducă la progrese remarcabile.

BIBLIOGRAFIE

- ENACHE, George, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, București, Editura Nemira, 2005.
- MORARU, Alexandru, *Tineretul român într-o lume secularizată*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa”, anul XXXIX (1994), nr. 1, p. 99-106.
- MORARU, Alexandru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000*, vol. III, tom. I: *Biserică. Națiune. Cultură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006.
- MORARU, Alexandru, *Învățământul Teologic Universitar din Cluj (1924-1952)*, Cluj-Napoca, 1996.
- PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române - Compendiu*, ed. a II-a, Sibiu, Editura Andreiana, 2007.
- PĂCURARIU, Pr. Mircea, *Istoria învățământului teologic în Biserica Ortodoxă Română*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul XCIX (1981), nr. 9-10, p. 979-1017.
- PĂCURARIU, Pr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, vol. 3, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997.
- PĂIUȘAN, Cristina, CIUCEANU, Radu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 1945-1958*, vol. I, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001.
- SANDU, Dan, Pr., *Ortodoxia românească la răscruce: trecut și prezent în educația teologică*, în „Analele Științifice ale Universității Al.I. Cuza, Iași (serie nouă), Teologie Ortodoxă”, anul XI (2006), p. 425-446.
- VASILE, Cristian, *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist, 1945-1989. Documente și mărturii*, Iași, Editura Polirom, 2003.

HOW TO ANALYSE TEXTBOOKS. AN ESSAY ON RESEARCH APPROACHES AND POSSIBLE CONSEQUENCES OF RESEARCH

Sergiu MUSTEAȚĂ
New Europe College, Bucharest

REZUMAT. Lucrarea discută diferitele abordări existente pentru analiza științifică a manualelor, scoțând în evidență avantajele și dezavantajele acestora în procesul învățării, dar și al cercetării pedagogice. Lucrarea propune o listă de criterii care pot fi folosite în analiza și evaluarea manualelor.

Cuvinte-cheie: analiza manualelor, educație, evaluare științifică

Today education can take on many forms and can rely on various aides. Among the available approaches are: oral (discussions, debates etc.), written (research papers, stories, legends, narrative sources, essays), visual (pictures, paintings, maps, charts, theater, museums, TV, newspapers, cinema, Internet etc.)¹. A school textbook comprises the majority of these approaches; it combines text, illustrations, charts, and at the same time provides a number of suggestions as to additional methods of learning in a given subject area. So, nowadays the textbook becomes a specific “instrument of the mass information”². Textbooks are written by mature people, but are addressed in particular to children. M.S. Osipova put a very interesting and topical question – How it is possible to understand the kids’ world if adults can not understand themselves?³ To answer such questions we have to learn more about textbooks and to develop textbook analysis as a scientific perspective.

Since the 19th century the school textbook has become a propaganda tool used by the state to promote the values characteristic of the given governing regime: nationalist, conservative, progressive, socialist, racist etc.⁴ Textbooks produced during the Cold War were

---

¹ *Learning outside the educational system*, in Sophie Jeleff (ed.), *History and its interpretations*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1997, p. 71-74; K. Wenger, *The television of history*, in Sophie Jeleff (ed.), *History and its interpretations*, p. 75-78.

² S. Lessig, *Predislovie. Škol’nyj učebnik i konflikty Central’noj Azii, na Južnom Kavkaze i v Moldove v postsovetskij period*, in V.A. Šnirel’man, Ž.B. Abylhožin, S.N. Abašin, M. Zojan, T. Zakarjan, N. Čikovani, K. Kakitelašvili, “Mnogolikaja Klio: boi za istoriju na postsovetskom prostranstve”, Braunschweig, Logos Verlag, 2010, p. 5.

³ M.S. Osipova, *Deti na stranicaškol’nyh učebnikov istorii*, in “Didaktika istorii i obščestvoznaniija: ot školy k universitetu. Vypusk 2, Škol’nyj učebnik istorii. Sbornik naučno-netodičeskikh rabot”, Jaroslavl’, 2010, p. 142.

⁴ Gerard Giordano, *Twentieth-century textbook wars. A history of advocacy and opposition*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2003 (see chapters 2, 3, 4, *Textbooks as propaganda – the nationalistic era; Textbooks as propaganda – the racial era; Textbooks as propaganda – the gender era; Textbooks as propaganda – the religious era*).

also strongly influenced by the ideological clashes between the two main blocs. Especially in the aftermath of the Cold War, but in many cases already after the Second World War, there was a strong sense of urgency to stop the promotion of mutual hatred and to encourage peace as well as understanding among the nations of the world, irrespective of race, ethnicity, religion, culture, and language.

The international practice of the 20th century shows the topicality and importance of analytical studies focusing on school textbooks¹. Such research helps both to assess the level, quality and needs of education systems², as well as to exclude factual errors, prejudices and stereotypes from curriculum content³. UNESCO and the Council of Europe have urged the nations of the world to encourage cooperation in textbook development with an eye to contemporary realities and ensure a multidimensional and transparent approach to one's cultural past based on scholarly research⁴. The international initiative to revise textbooks has become a new scientific subject named *textbook research* or *analysis*⁵.

The various research visits to the Georg Eckert Institute for International Textbook Analysis I have undertaken in recent years within several research projects supported by this institute have inspired me to write an overview of contemporary research literature. The objective of my study was to present the methodology of textbook analysis and to provide interested scholars with a useful tool to develop and further their own research in this flourishing field. The work selectively presents a number of ways, criteria and methods of analysis, supported by historical examples and case studies. I believe that this study could help to stimulate the development of a more objective textbook assessment, give an impetus for new analytical studies in the area of textbook analysis and serve as an orientation for would-be textbook authors.

---

¹ John Addison Clement, *Manual for analyzing and selecting textbooks*, Illinois, The Garrard Press, 1942; Alexandre Banovitch, *L'évaluation des manuels scolaires (Méthodologie et technique)*, in «Revue Camerounaise de Pédagogie» 4, 1965, p. 83-98; Ivor Wayne, *Can history textbooks be analyzed systematically? A methodological inquiry*, Washington D.C., American University, 1971; Falk Pingel, *UNESCO Guidebook on textbook research and textbook revision*, Hanovre, Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1999.

² Jaan Mikk, *Textbook: research and writing*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2000, p. 9.

³ Falk Pingel, *International textbook analysis against different national/regional backgrounds: theoretical problems and practical experience*, in Chang Yuan, Liang-Kai Chou (eds.), *Proceedings of the international conference methodologies: historical consciousness and history textbook research*, Taiwan, 1998, p. 37-48; Lynee M. Burlbaw, Sherry L. Field, *Explorations in Curriculum History*, Greenwich, IAP, 2005.

⁴ UNESCO *Declaration and integrated framework of action on education for Peace, Human Rights and Democracy*, Paris 1995. 28 C/Resolution 5.41 Updating of the 1974 Recommendation on international education: Endorsement of the Declaration of the 44th session of the International Conference on Education and approval of the draft Integrated framework of action on education for Peace, Human Rights and Democracy.

⁵ Falk Pingel, *UNESCO Guidebook on textbook research and textbook revision*, Hanover, Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1999, p. 28. Benjamin Schimdt, *Internationale Schulbuchforschung – Aufgaben, Probleme, Beispiele*, Münster, GRIN Verlag, 2008.

All of the people involved in educational processes have certain expectations of textbooks¹. A textbook is generally expected to be in line with current realities, have an easy-to-understand content and be inexpensive. Each author, publisher and user has certain expectations, too. A teacher, for example, wants the textbook to be a relevant source of and tool in teaching, featuring new, better edited content, information rather than blunt statements, new sources rather than interpretations, specific topics as well as innovative and original ideas as to how to organize a class; the textbook ought to create a context for developing opinions rather than impose opinions, and offer possibilities of using interactive teaching methods and fun exercises, useful tasks and practical suggestions for the ongoing and the final assessments.

Pupils and parents, however, expect the textbook to contain information which is easy to acquire and synthesize, topics of direct relevance to the school curriculum and the final exams; the textbook should be attractive, interesting and – which is as important – cheap. The author of a textbook wants his or her work to be original, offer topical and interesting information so that teachers and students may use it in schools. Publishers, in turn, expect a textbook published by them to be original and of good quality, to be accepted and used widely by teachers and students. In all, they expect the textbook to be bought so that it becomes profitable.

Over the course of time the school textbook has become more than just a teaching tool – it is also a source for research². Textbook analysis has become a well-developed research field in Western countries³. The research done in this area has a significant impact on national and international educational policies. The main purpose of analysis projects is to identify a textbook's strengths and weaknesses, and to eliminate “negative” features (errors, distortions, prejudices, clichés etc.)⁴. This is why textbook analysis ought to become an integral part of the reform and development of educational systems.

A variety of methods regarding textbook analysis are used in practice; a combined approach is frequently used, which ensures a higher level of objectivity of the results. The more complete and refined the analysis, the lower is the probability of error – at least this is what we would expect as scientists. The practice of textbook assessment shows that individual studies are more objective than the studies carried out by institutions⁵. In any event, the analysis should be

---

¹ Colin J. Marsh, *Perspectives: key concepts for understanding curriculum*, vol. I, London, The Falmer Press, 1997, p. 86.

² Alain Choppin, *Manuels scolaires: Histoire et actualité*, Paris, Hachette Education, 1992, p. 198-202.

³ Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies: methodologies of textbook analysis*, Report of the educational research workshop held in Braunschweig (Germany) 11-14 September 1990, Council of Europe, Strasbourg, 1992.

⁴ K. P. Fritzsche, *Prejudice and underlying assumptions*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies: methodologies of textbook analysis*, Report of the educational research workshop held in Braunschweig (Germany) 11-14 September 1990, Council of Europe, Strasbourg, 1992, p. 52-59.

⁵ Jaan Mikk, *Textbook: research and writing*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2000, p. 75. The author shows that when establishing the optimal relevance of a textbook in 90% of cases independent studies are used and in only 75% of cases assessment coordination institutions are used.

part of a multilateral and interdisciplinary process¹, which is to be carried out by a combination of ways, criteria, methods and tools, all of which are component elements of a coherent strategy². Textbook analysis should include all the components of a textbook; not only its textual side, since the didactic, pictorial, graphic and technical aspects of textbooks are all part and parcel of the message the textbook communicates to students and teachers³.

There is a whole plethora of textbook analysis methods; however, I believe that four of them are especially important and relevant: textbook testing, surveying, analysis, and research.

First: One important approach in assessing the quality of a textbook is to test it in the praxis of school environment. The experimental use of a textbook in teaching usually helps identify its real effectiveness and possible ways of improving it before the textbook is mass produced. The parallel piloting of two textbooks for the same subject matter and at the same educational level, and the comparative analysis of the ensuing results, is a more effective method than testing only one textbook.

Second: Another approach to analyzing textbooks is by means of a survey, which is not only a subcategory or a tool of analysis but a separate method as well. Unlike in the case of piloting, in the case of analysis by survey the actors involved in developing, approving, publishing and using textbooks are interviewed after the textbooks have been introduced in schools. The process of surveying is simply a way to explore the opinions of the respondents, although it is as effective in textbook assessment. The content of the questions addressed to teachers, students, author etc. will depend on the purpose of the survey, although the main topics are usually the quality and utility of the textbook. The answers provided by the respondents will help identify the textbook's strengths and weaknesses etc.

Third: Textbook assessment is a third analytical approach (which I delineate from "textbook research" as you will see below), which is usually less expensive, but which yields similarly useful results. The difference between piloting, surveying and assessing is that in the latter case the textbook is studied thoroughly, before it is recommended for publication. This is done by a team of experts (evaluators) selected, usually, by the Ministry of Education. In some political circumstances objections will need to be raised in relation to the nature and objectivity of thus appointed team. The fundamental criteria that should guide the persons included in the evaluation teams are: *representativeness, professionalism, objectivity, impartiality, and alertness*.

Fourth: Textbook research represents the fourth approach by which a textbook can be analyzed. This research should contain a series of independent actions involving different

---

¹ Peter Weinbrenner, *Methodologies of textbook analysis used to date*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies-methodologies of textbook analysis*, Council of Europe, Strasbourg, 1992, p. 21-34.

² Veronika Kalmus, *School textbooks in the field of socialization*, Tartu, Tartu University Press, 2003, p. 9-11.

³ John Slater, *Report*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies-methodologies of textbook analysis*, Council of Europe, Strasbourg, 1992, p. 14.

researchers. This however does not mean that the independent experts or institutions specializing in textbook analysis cannot be involved also in piloting, surveying or assessing textbooks. Textbook research pursues the goal of either a full analysis of a textbook or set of textbooks, or the study of various aspects contained in school textbooks. Unlike the other analysis methods, textbook research studies not only new or current books but also those which have already become obsolete. In the latter case the researchers are usually tracing the evolution of the approach to various topics, values, concepts, discourse analysis etc.¹ used in textbooks from different countries and previous periods. However, the research can also look at such aspects as the textbooks' approach to controversial or specific subjects at the national and international level, such as, for example, the way the Holocaust or certain wars are taught in history textbooks, or how totalitarian regimes (fascism, communism) are approached in different countries. The complex nature of this method stems from its comparative and multidisciplinary approach.

It has to be mentioned that, in order to offer an effective assessment of the quality of textbooks, specific analytical methods and techniques are required². One can emphasize – out of the great number of existing empirical and hermeneutic methods, explicit and implicit formulations analysis methods, status quo analysis methods etc.³ – two main categories of textbook analysis methods: quantitative and qualitative⁴. Each type of method provides answers to a certain type of questions⁵. These methods can be used both independently from each other, as well as together, depending on the objective of the analysis; the qualitative method provides a comprehensive evaluation of the textbook's quality.

---

¹ The research into the evolution of certain topics and subject matters is called *vertical analysis*, while the study of new and stimulating ideas is called *horizontal analysis*.

² Alexandre Banovitch, *L'évaluation des manuels scolaires (Méthodologie et technique)*, in "Revue Camerounaise de Pédagogie", nr. 4, 1965, p 83-98; Klaus Merten, *Inhaltsanalyse: Einführung in Theorie, Methode und Praxis*, Oplanden, 1983; Werner Wiater, *Das Schulbuch als Gegenstand pädagogischer Forschung*, in W. Wiater (ed.), *Schulbuchforschung in Europa – Bestandsaufnahme und Zukunftsperspektive*, Bad Heilbrunn, Klinkhardt, 2003, p. 11-22; Jason Nicholls, *Methods in school textbook research*, in "International Journal of Historical Learning, Teaching and Research", vol. 3, 2003, no. 2. Available at: <http://www.ex.ac.uk/historyresource/journal6/contents.htm> (last checked on 15.02.2008).

³ Peter Weinbrenner, *Kategorien und Methoden für die Analyse wirtschafts- und sozialwissenschaftlicher Lehr- und Lernmittel*, in "Internationale Schulbuchforschung 8", 1986, p. 321-337; Peter Weinbrenner, *Methodologies of textbook analysis used so far*, "Education Research Workshop on history and social studies – Methodologies of textbook analysis", Braunschweig, 11-14 September 1990, Council of Europe, 1990, DECS/Rech (90) 28; Peter Weinbrenner, *Methodologies of textbook analysis used to date*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies: methodologies of textbook analysis*, Report of the educational research workshop held in Braunschweig (Germany) 11-14 September 1990, Council of Europe, Strasbourg, 1992, p. 21-34.

⁴ Falk Pingel, *UNESCO Guidebook on textbook research and textbook revision*, Hanovre, Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1999, p. 45.

⁵ Peter Weinbrenner, *Methodologies of textbook analysis used to date*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies: methodologies of textbook analysis*, Report of the educational research workshop held in Braunschweig (Germany) 11-14 September 1990, Council of Europe, Strasbourg, 1992, p. 21-34.

The quality of textbooks can be judged according to several principles and criteria¹. According to some of them a given textbook will turn out “good”, while others will show that it is “bad” – so what should the final assessment be? It is for this reason that for textbook analysis, especially in the case of books which are in the process of being approved or recommended, a common set of criteria and principles is needed, which will guide the evaluators. The main principles are the *objectivity, alertness, and impartiality of the evaluators*. The criteria are set depending on the purpose and objective of the analysis. The annex shows a list of such criteria, which are described in this paper.

A textbook is developed by a number of *actors*: on the one hand, it is the publishers who hire the authors, and on the other hand it is the state institutions which approve and recommend the textbook to be used in schools. In either case the textbook is a product of society; a textbook is developed by both public and private institutions. In a market economy a textbook becomes an industrial product² whose competitiveness on the market depends largely on the manufacturer’s experience and investment capacity, as well as on the price/quality ratio. Also, a significant aspect is the purchasing capacity of the potential customers – this factor is to be kept in mind by the publishers. Thus, the quality of a textbook depends to a large extent on the political and socio-economic realities in a specific given country³.

Given its educational, professional, institutional, commercial importance, the textbook often creates tensions in society: between teachers and students, teachers and parents, teachers and authors, authors and publishers, publishers and the government etc⁴. The school textbook is part of a dynamic network and is subject to economic and political influences⁵. The quality of textbooks also depends on a number of factors which are part of the development, selection, approval and recommendation of a textbook to be used, disseminated, analyzed etc⁶. Thus, the quality of a textbook is dependent on the quality and attitude of the people involved in the process.

The lack of experience as well as of well-defined and school-adequate methods and criteria in the process of curriculum and textbook development has led to some mistakes. Today one can hear considerable criticism of school textbooks: the book is too difficult for students, it

---

¹ Kenneth Wain, *Different perspectives on evaluating textbooks*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies: methodologies of textbook analysis*, Report of the educational research workshop held in Braunschweig (Germany) 11-14 September 1990, Council of Europe, Strasbourg, 1992, p. 35-41.

² Michael W. Apple, *The culture and commerce of the textbook*, in Michael W. Apple, Linda K. Christian-Smith (eds.), *The politics of the textbook*, London, Routledge, 1991, p. 28.

³ Cf.: *Special problems of low-income countries*, in A. J. Loveridge, F. Cornelsen, L. J. Lewis, I. M. Terekhov (eds.), *Preparing a textbook manuscript. A guide for authors in developing countries*, Paris, UNESCO, 1970, p 14-19.

⁴ E. Damiano, *Textbooks and innovations in school*, in Olga Bombardelli (ed.), *The European dimension in schoolbooks for political education and history*, Trento, University of Trento, 1993, p. 65.

⁵ Michael W. Apple, Linda K. Christian-Smith, *The politics of the textbook*, London, Routledge, 1991, p. 5.

⁶ T. Weinreich, *The educational textmarket: qualities and quantities*, in *Text and Quality*, Oslo, 1995, p. 134.

is not interesting, it is too easy, contains many mistakes, does not meet the requirements of a modern school etc¹. Some textbooks are even avoided by teachers, who then seek alternative sources for their teaching. In Moldova the competition between various authors and publishers failed to generate the expected outcome.

One could say that there are no ideal textbooks, but there is no doubt that there are better and worse textbooks. A publisher's natural drive is to increase the quality of the content and design. Ideally, publishers and authors together should agree on the concept, content, level and design of a textbook. Then they should monitor its use in practice, create a distribution network, but also analyze the textbook's educational impact. A direct link to the customers is needed in order to monitor the usefulness and quality of the textbook and, hence, identify possible improvements. The customers (teachers, students) should be able to send their suggestions concerning the quality of the textbooks to publishers. But what does such participation amount to in practice? Are such suggestions and opinions taken into account? This is why a complex system is needed to ensure real and objective feedback. The Ministry of Education, research institutions, as well as the publishers and authors can research and analyze textbooks independently. In order to give an objective assessment to the quality of the textbooks it is necessary to secure the cooperation of specialists from various fields: school teachers, psychologists, designers, linguists, relevant researchers etc. Such expert groups (assessment committees) should be supported by the state within research institutions². The publishers should take into account the opinions of the teachers and the outcomes of such studies. Only by securing cooperation among authors, publishers, and customers can one eliminate errors and increase the quality of textbooks. The school textbook ought to become an example of a professional partnership and consensus.

When the analytical goals and objectives, as well as the terms are clearly defined, it is easier to select the ways, criteria, methods and techniques needed to build an evaluation table³ or guide⁴. So, at the end of my paper I included a list of analysis criteria for school textbooks, which could be used in an assessment questionnaire (see the "Annex"). But one should keep in mind that each analysis method has its own implementation methodology⁵.

---

¹ Läänemets Urve, *How to evaluate the quality of language textbooks and ascertain their suitability for practical learning*, in *Problems of textbook effectivity*, Tartu, Tartu Ülikooli Toimetised, 1991, p. 28.

² Usually assessment committees are created spontaneously and irregularly, which has an impact on the quality and objectivity of their work.

³ *A handbook for the improvement of textbooks and teaching materials as aids to international understanding*, Paris, UNESCO, 1949, p. 81-82; Yanouchka Opper, *L'analyse des manuels scolaires. Elaboration d'une grille descriptive*, Neuchâtel, 1976.

⁴ *History textbooks: a standard and guide*, American Textbook Council, New York, 1994-95 edition, 1994.

⁵ For more details see the Romanian and Russian versions of the books: Sergiu Musteață, *Cum să elaborăm și analizăm manualele școlare*, Chișinău: Cartdidact, 2006, 148 c.; Серджиу Мустацэ, *Как составляются и анализируются школьные учебники*, Chișinău, Pontos, 2008.

CRITERIA FOR TEXTBOOKS' ANALYSIS

I. Formal criteria

- I.1** Bibliographical references (title of textbook, names of the authors and the publisher)
- I.2** Professionalism of the authors (education, research experience, teaching experience, textbook writing experience)
- I.3** Experience of the publisher (nature of the publisher, experience with school textbooks, reputation on the market)
- I.4** Customers (educational level, grade)
- I.5** Textbook edition (1st or 2nd, 3rd etc.)
- I.6** Size and weight
- I.7** Copyright, including the copyright of illustrations used
- I.8** Price
- I.9** Textbook supplements (teacher's guide, student's exercise book, maps etc.)

II. The textbook's thematic concept

- II.1** The authors' rationale in writing the textbook (in preface or introduction)
- II.2** Adequate to curriculum requirements and objectives
- II.3** Information novelty and topicality
- II.4** Promotes democratic values and develops a responsible citizen

III. Textbook content

- III.1** Content adequate to the subject matter
- III.2** How content is selected (depending on curriculum, student motivation and intelligence)
- III.3** Textbook structure (table of contents, user's guide, introduction, content, conclusions, bibliography, index, glossary, annexes)
- III.4** Titles of chapters and topics (should be relevant to subject covered, should encourage learning, should be neutral, should not be discriminatory)
- III.5** Narrative text (the contributions of the authors should correspond to the educational objectives set in the curriculum, the text should correspond to the title of the topic or chapter, should be scientifically accurate, impartial, should approach subject matter from the angle of various problematics, should be balanced and adapted to the age of the students, should relativize, should preserve continuity with previous subjects and should open the way to following topics)

III.6 Subjects to be approached from multiple angles and controversial subjects should be interpreted in a comparative way

III.7 Multiple points of view and intercultural approach

III.8 Arguments to support the ideas presented

III.9 Compatibility of sources (documents, pictures) and the author's text and clarity of paratext.

III.10 Diversity of sources in terms of form, opinion, chronology and space, voice—social status, sex, age, level of culture

III.11 The sources should not represent authoritative arguments for the author's text but should rather be followed by multiple-angle tasks

III.12 Sources should encourage critical thinking and reflection

III.13 Functionality of the textbook

IV. Quantitative analysis

IV.a Space analysis

IV.a.1 how much space is given to a country, region etc.?

IV.a.2 how much space is given to each historic area: politics, economics, society, culture, religion, mentality, daily life, gender etc.

IV.a.3 how much space is given to a specific subject?

IV.a.4 how much space is given for the history of neighboring nations and ethnic minorities in comparison with the history of the majority

IV.b Frequency analysis

IV.b.1 frequency of familiar and unknown words

IV.b.2 frequency of names, dates, statistical data, terms

IV.b.3 frequency of academic, difficult, long words, abbreviations

IV.b.4 how often does the text mention other nations, peoples, ethnicities etc.

V. Qualitative analysis

V.1 Content relevant and adequate to democratic realities and values

V.2 Nature of dominant discourse (informative, normative, impersonal)

V.3 Form of narration (statement of facts in relation to explanations, opinions, comments, interpretations, theories etc.)

V.4 Factual accuracy (exclusion of errors, stereotypes etc.)

V.5 Comparative, multicultural and multiple-angles approaches

V.6 Problematic approach

V.7 How is the history of neighboring nations and ethnic minorities presented: positively, neutrally, or negatively in the given thematic context (political, military, economic, cultural, religious)?

V.8 Relationship between world culture, national culture, local and ethnic minorities cultures

V.9 The link to the topics studied in previous grade and suggestions for following grade

V.10 The link to other school areas of study (interdisciplinarity)

VI. Linguistic comprehensibility of the textbook

VI.1 Corresponds to the age of students/level of schooling

VI.2 The logical structure of topics and transitions from one topic to the next

VI.3 Coherence of ideas and their argumentation (logical, clear, grounded, relevant to the subject matter)

VI.4 Content motivation (captivating, emotional, interesting, diverse, personal)

VI.5 Textual cohesion: accuracy in expressing ideas, number of ideas in one unit, transition to a new idea, form of narration (active/passive or positive/negative)

VI.6 Sentence structure (simple presentation, short, specific, definition of terms)

VI.7 Length of sentences (number of words, characters, known/unknown words etc.) and their complexity

VI.8 Grammar, style, syntax, vocabulary

VI.9 Terminology. Frequency of academic, difficult, long words, abbreviations

VI.10 Meaning of terms (positive, negative, or neutral)

VII. Technical quality

VII.1 Format, size (size and total number of pages)

VII.2 Quality of cover (paperback, hard cover, laminated, number of colors, pictures) and its durability

VII.3 Quality of textbook's paper, number of colors used inside

VII.4 Layout of information: density, number of columns, typeface, letter size

VII.5 Text/picture ratio: number of pictures per page, per subject, per topic etc.

VII.6 Quality of pictures: size, location (up, down, left, right)

VII.7 Durability of textbook

VIII. Textbook illustration/content/meaning/effectiveness/aesthetics

VIII.1 Compatibility of pictures and text

VIII.2 Picture diversity: maps, photographs, portraits, documents, drawings, tables, charts

VIII.3 Typology of pictures: real and abstract

VIII.4 Meaning of pictures: distance of image and number of people/objects depicted

VIII.5 Captions: present/absent, succinct/complex

IX. Learning analysis of textbook

IX.1 Explicit learning objectives (in introduction, preface)

IX.2 Planning learning units (linear, ramificated)

IX.3 Diversity and clear wording of tasks/activities

IX.4 Flexibility of teaching methods from the point of view of interactive approach

IX.5 Open nature of tasks (based on personal experience of child/group)

IX.6 Problem situations and case studies (observation, research, analysis etc. exercises)

IX.7 Developing skills, creativity, critical and analytical thinking (comparative analysis, problem situations)

IX.8 Feasibility of tasks

IX.9 How specific, practical and measurable the teaching tasks are

IX.10 Complexity of evaluation degrees (should be different)

IX.11 Encouraging individual work

IX.12 Presence of self-evaluation opportunities

IX.13 Bibliographical suggestions

BIBLIOGRAPHY

APPLE, Michael V., *The culture and commerce of the textbook*, in Michael V. Apple, Linda K. Christian-Smith (eds.), *The politics of the textbook*, London, Routledge, 1991.

APPLE, Michael V./ CHRISTIAN-SMITH, Linda K. (eds.), *The politics of the textbook*, London, Routledge, 1991.

BANOVITCH, Alexandre, *L'évaluation des manuels scolaires (Méthodologie et technique)*, in «Revue Camerounaise de Pédagogie» 4, 1965, p. 83-98.

BOURDILLON, Hilary (ed.), *History and social studies: methodologies of textbook analysis*, Report of the educational research workshop held in Braunschweig (Germany) 11-14 September 1990, Council of Europe, Strasbourg, 1992.

BURLBAW, Lynne M./ FIELD, Sherry L., *Explorations in Curriculum History*, Greenwich, IAP, 2005.

CHOPPIN, Alain, *Manuels scolaires: Histoire et actualité*, Paris, Hachette Education, 1992.

CLEMENT, John Addison, *Manual for analyzing and selecting textbooks*, Champaign, Illinois, The Garrard Press, 1942.

DAMIANO, E., *Textbooks and innovations in school*, in Olga Bombardelli (ed.), *The European dimension in schoolbooks for political education and history*, Trento, University of Trento, 1993, p. 65-67.

- FRITZSCHE, K. P., *Prejudice and underlying assumptions*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies: methodologies of textbook analysis*, Report of the educational research workshop held in Braunschweig (Germany) 11-14 September 1990, Council of Europe, Strasbourg, 1992, p. 52-59.
- GIORDANO, Gerard, *Twentieth-century textbook wars. A history of advocacy and opposition (History of Schools and Schooling)*, Frankfurt am Main, Peter Lang 2003.
- History textbooks: a standard and guide*, American Textbook Council, New York, 1994-95 edition, 1994.
- JELEFF, Sophie (ed.), *History and its interpretations*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1997.
- KALMUS, Veronika, *School textbooks in the field of socialization*, Tartu, Tartu University Press, 2003.
- LESSIG, S., *Predislovie. Škol'nyj učebnik i konflikty Central'noj Azii, na Južnom Kavkaze i v Moldove v postsovetskij period*, in V.A. Šnirel'man, Ž.B. Abylhožin, S.N. Abašin, M. Zojan, T. Zakarjan, N. Čikovani, K. Kakitelašvili (eds.), *Mnogolikaja Klio: boi za istoriju na postsovetskom prostranstve*, Braunschweig, Logos Verlag, 2010.
- MARSH, Colin, J., *Perspectives: key concepts for understanding curriculum*, vol. 1, London, The Falmer Press, 1997.
- MERTEN, Klaus, *Inhaltsanalyse: Einführung in Theorie, Methode und Praxis*, Oplanden, Westerwaldverlag Ingrid Görlich, 1983.
- MIKK, Jaan, *Textbook: research and writing*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2000.
- MUSTEAȚĂ, Sergiu, *Cum să elaborăm și analizăm manualele școlare*, Chișinău, Cartdidact, 2006.
- MUSTEAȚĂ, Sergiu, *Как составляются и анализируются школьные учебники*, Chișinău, Pontos, 2008.
- NICHOLLS, Jason, *Methods in school textbook research*, in "International Journal of Historical Learning, Teaching and Research", vol. 3, 2003, no. 2. Available at: <http://www.ex.ac.uk/historyresource/journal6/6contents.htm> (last checked on 15.02.2008).
- OPPEL, Yanouchka, *L'analyse des manuels scolaires. Elaboration d'une grille descriptive*, Neuchâtel, 1976.
- OSIPOVA, M.S. *Deti na stranicah škol'nyh učebnikov istorii*, in "Didaktika istorii i obščestvoznanija: ot školy k universitetu. Vypusk 2, Škol'nyj učebnik istorii. Sbornik naučno-netodičeskikh rabot", Jaroslavl', 2010.
- PINGEL, Falk, *International textbook analysis against different national/regional backgrounds: theoretical problems and practical experience*, in Chang Yuan, Liang-Kai Chou (eds.), *Proceedings of the international conference methodologies: historical consciousness and history textbook research*, Taiwan, 1998, p. 37-48.
- PINGEL, Falk, *UNESCO Guidebook on textbook research and textbook revision*, Hanovre, Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1999.
- SCHIMDT, Benjamin, *Internationale Schulbuchforschung – Aufgaben, Probleme, Beispiele*, Münster, GRIN Verlag, 2008.
- SLATER, John, *Report*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies-methodologies of textbook analysis*, Council of Europe, Strasbourg, 1992.
- Special problems of low-income countries*, in A. J. Loverdige, F. Cornelsen, L.J. Lewis, I.M. Terekhov (eds.), *Preparing a textbook manuscript. A guide for authors in developing countries*, Paris, UNESCO, 1970, p. 14-19.
- UNESCO, *A handbook for the improvement of textbooks and teaching materials as aids to international understanding*, Vol. 31, Paris, 1949, p. 81-82.
- UNESCO, *Declaration and integrated framework of action on education for Peace, Human Rights and Democracy*, Paris 1995. 28 C/Resolution 5.41 Updating of the 1974 Recommendation on international education:

- Endorsement of the Declaration of the 44th session of the International Conference on Education and approval of the draft Integrated framework of action on education for Peace, Human Rights and Democracy.
- URVE, Läänemets, *How to evaluate the quality of language textbooks and ascertain their suitability for practical learning*, in *Problems of textbook effectivity*, Tartu, Tartu Ülikooli Toimetised, 1991.
- WAIN, Kenneth, *Different perspectives on evaluating textbooks*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies: methodologies of textbook analysis*, Report of the educational research workshop held in Braunschweig (Germany) 11-14 September 1990, Council of Europe, Strasbourg, 1992, p. 35-41.
- WAYNE, Ivor, *Can history textbooks be analyzed systematically? A methodological inquiry*, Washington D.C., American University, 1971.
- WEINBRENNER, Peter, *Kategorien und Methoden für die Analyse wirtschafts- und sozialwissenschaftlicher Lehr- und Lernmittel*, in "Internationale Schulbuchforschung 8", 1986, p. 321-337.
- WEINBRENNER, Peter, *Methodologies of textbook analysis used so far*, "Education Research Workshop on history and social studies – Methodologies of textbook analysis", Braunschweig, 11-14 September 1990, Council of Europe, 1990, DECS/Rech (90) 28.
- WEINBRENNER, Peter, *Methodologies of textbook analysis used to date*, in Hilary Bourdillon (ed.), *History and social studies: methodologies of textbook analysis*, Report of the educational research workshop held in Braunschweig (Germany) 11-14 September 1990, Council of Europe, Strasbourg, 1992, p. 21-34.
- WEINREICH, T. *The educational textmarket: qualities and quantities*, in *Text and Quality*, Oslo, 1995.
- WENGER, K., *The tele-vision of history*, in Sophie Jellef (ed.), *History and its interpretations*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1997, p. 75-78.
- WIATER, Werner, *Das Schulbuch als Gegenstand pädagogischer Forschung*, in Werner Wiater (ed.), *Schulbuchforschung in Europa – Bestandsaufnahme und Zukunftsperspektive*, Bad Heilbrunn, Klinkhardt, 2003, p. 11-22.

LINGVISTICĂ

DU PRÉFIXE INCHOATIF *EN-* EN FRANÇAIS

Eugenia-Mira TĂNASE
Universitatea de Vest din Timișoara

REZUMAT. Cu toate că aspectul în general – și aspectul incoativ, în particular – este o categorie gramaticală cu randament slab, și de aceea puțin marcat la nivel morfematic în limbile romanice, franceza cunoaște o serie de verbe (*s'en aller, s'enfuir, s'envoler, s'endormir, s'enticher*) al cărui semantism conține trăsătura /commencer à/. În spatele constantei formale (prefix *en-*, diateză pronominală), se ascund origini morfo-lexicale diferite, evoluții sintactice și semantice disparate, dar care converg spre constituirea unui microsistem coerent și stabil.

Cuvinte-cheie: prefixul *en-*, aspect incoativ, verb prefixat, diateză pronominală

0. L'aspect en tant que catégorie logique appliquée au verbe revêt en français, lorsqu'il est marqué au niveau de l'expression, des formes différentes. Au niveau des constructions syntaxiques, il est exprimé par des périphrases verbales, ou par des adverbes. Au niveau morpho-lexical, il est contenu dans la forme même des verbes comportant des affixes censés indiquer la dimension perfective (*a-, par-: arriver, parvenir*), durative (*pour-: pourchasser*), inchoative (*a-, en-, é-: s'acheminer, s'endormir, s'élancer*), conclusive (*par-: parfaire, parachever*), itérative (*re-: redire*), ou fréquentative (*-aill-, -ot-, -och-, -ouill-: tirailler, clignoter, flânocher, mâchouiller*) de l'action désignée. La difficulté de saisir la nuance aspectuelle de certaines formes verbales est le résultat d'un croisement de facteurs lexicaux, sémantiques et morphologiques, tels que:

- d'une part, le paradigme de la conjugaison, avec ses formes temporelles et les valeurs aspectuelles qui leur sont propres, auquel se plie tout verbe français, quel qu'en soit le contenu;

- d'autre part, les périphrases aspectuelles (*commencer à / continuer de / finir de / être en train de*) qui complètent le tableau des visées aspectuelles contenues dans le sémantisme du verbe;

- enfin, l'hétérogénéité sémantique des dérivés avec préfixes ou suffixes, due à la polysémie – ou plurivalence – des opérateurs (*pour-* est perfectif dans *pourfendre*, duratif dans *poursuivre* et spatial dans *pourlécher*¹).

---

¹ V. le sens premier, marqué aujourd'hui comme vx.: "lécher tout autour de".

Vu la complexité du système aspectuel en français et surtout son irrégularité, nous avons choisi de nous enquérir, dans ce qui suit, de l'existence du préfixe *en-* à valeur inchoative, en adoptant un point de vue purement lexical. Notre corpus d'étude est constitué des 262 verbes formés à l'aide du préfixe *en-* (*em-*), enregistrés dans la nomenclature du *Petit Robert (2000)*, entre *emballer* et *envoyer*. Selon l'origine de ces lexèmes¹, la liste contient:

- 34 verbes hérités du latin²;
- 3 verbes empruntés aux langues romanes³;
- 225 formations françaises, dont 179 à base nominale⁴, 17 à base adjectivale⁵ et 29 à base verbale⁶.

1. S'ENDORMIR - VERBE INCHOATIF PROTOTYPIQUE

En dépit du grand nombre de verbes dérivés à l'aide du préfixe *en-*, les grammaires citent (presque) toujours (*s'*) *endormir* quand il s'agit d'illustrer l'aspect inchoatif exprimé par un

¹ Nous avons pris pour références les étymologies indiquées par *Le Petit Robert (2001)*.

² *embrever* < lat. *imbiberare*, *empêcher* < bas lat. *impedicare*, *empêtrer* < lat. pop. °*impastoriare*, *emplir* < lat. pop. °*implire*, *employer* < lat. *implicare*, *entreprendre* < lat. pop. °*impremere*, *emprunter* < bas lat. *impromutuare*, *enceindre* < lat. *incingere*, *enchanteur* < lat. *incantare*, *enclaver* < lat. pop. °*inclavare*, *enclorre* < lat. pop. °*includere*, *encourir* < lat. *incurrere*, *encrouer* < bas lat. *incrocare*, *endormir* < lat. *indormire*, *enduire* < lat. *inducere*, *endurer* < lat. *indurare*, *enflammer* < lat. *inflammare*, *enfler* < lat. *inflare*, *enfouir* < lat. pop. °*infodire*, *enfreindre* < lat. pop. °*infrangere*, *engendrer* < lat. *ingenerare*, *engloutir* < bas lat. *inglutire*, *engraisser* < lat. pop. °*ingrassiare*, *enjoindre* < lat. *injungere*, *enluminer* < lat. *illuminare*, *ennuyer* < bas lat. *inodiare*, *enquérir (s')* < lat. *inquirere*, *enseigner* < lat. pop. °*insignare*, *ensuivre (s')* < lat. *insequi*, *entamer* < bas lat. *intaminare*, *entendre* < lat. *intendere*, *enter* < lat. pop. °*imputare*, *envahir* < lat. pop. °*invadire*, *envoyer* < lat. *inviare*.

³ *embarrasser* < esp., it., *encabaner* < prov, *encastrer* < it.

⁴ *emballer*, *embarquer*, *embarrer*, *embastiller*, *embaumer*, *emberlificoter* (< *berloque*), *emblaver* (< *blé*), *embobeliner* ("brodequin"), *embobiner*, *emboîter*, *embossier*, *emboucher*, *embouquer*, *embourber*, *embourgeoiser*, *embouteiller*, *embouter*, *emboutir*, *embrancher*, *embraser*, *embrasser*, *embrayer* (< *braie*), *embrigader*, *embringuer* (< *bringue*, *brique*), *embrocher*, *embroncher*, *embroussailler*, *embrumer*, *embuer*, *embusquer* (< *bûche*), *emmagasiner*, *emmailloter*, *emmancher*, *emmerder*, *emmêtrer*, *emmieller*, *emmitoufler*, *emmouscailler*, *emmurier*, *empailler*, *empaler*, *empanner*, *empaqueter*, *empâter*, *empatter*, *empaumer*, *empenner*, *emperler*, *empester*, *empierrer*, *empiéter*, *empiffrer (s')* (dial. *piffre*), *empiler*, *empocher*, *empoigner*, *empoisonner*, *empoissonner*, *empoter*, *empourprer*, *empoussiérer*, *emprésurer*, *emprisonner*, *enamourer (s')*, *encadrer*, *encager*, *encagouler*, *encaisser*, *encanailler (s')*, *encapsuler*, *encapuchonner*, *encaquer*, *encarter*, *encaserner*, *encaver*, *encercler*, *enchâîner*, *enchâsser*, *enchatonner*, *enchemiser*, *enchevêtrer*, *enclencher*, *encliquer*, *enclouer*, *encoder*, *encoller*, *encombrer* ("barrage de rivière"), *encorder (s')*, *encorner*, *encourager*, *encrasser*, *encroûter*, *enculer*, *encuver*, *endenter*, *endetter*, *endeuille*, *endiguer*, *endimancher (s')*, *endoctriner*, *endommager*, *endosser*, *enfâûter*, *enfariner*, *enferrer*, *enficher*, *enfieller*, *enfiévrer*, *enfiler*, *enfleurier*, *enfoncer* (*enfonser* < *fons* "fond"), *enfourcher*, *enfourner*, *enfutailler*, *enfûter*, *engager*, *engainer*, *engazonner*, *englober*, *engluer*, *engober* (dial. *gobe* "motte de terre"), *engommer*, *engoncer* (< *gond*), *engorger*, *engouer (s')* (dial. *goue* "joue"), *engouffrer*, *engranger*, *engraver*₂, *engrener*, *engueuler*, *enguirlander*, *enharnacher*, *enherber*, *enjamber*, *enjôler*, *enliasser*, *enliser* (dial. *lise* "sable mouvant"), *ennuager*, *enorgueillir*, *enquiquiner*, *enraciner*, *enrager*, *enrayer*₁, *enrayer*₂, *enrégimenter*, *enregistrer*, *enrésiner*, *enrhumer*, *enrober*, *enrocher*, *enrôler*, *enrubanner*, *ensabler*, *ensacher*, *ensemencer*, *ensiler* (< *silo*), *ensoleiller*, *ensorceler*, *entabler*, *entacher*, *entarter*, *entarter*, *entasser*, *enténébrer*, *enterrer*, *entêter*, *enticher* (*teche* < *tache*), *entoiler*, *entôler*, *entonner*₁, *entonner*₂, *entraver* (a.fr. *tref* "poutre"), *entuber*, *envaser*, *envenimer*, *enverguer*, *envisager*, *envoiler (s')*, *envoûter* (a.fr. *volt*, *vout* "visage, image").

⁵ *embellir*, *embêter*, *empirer*, *empuantir*, *enchérir*, *engourdir*, *engrosser*, *enhardir*, *enivrer*, *enjoliver*, *enjuiver*, *enlaidir*, *ennoblir*, *enrichir*, *enrouer* (a.fr. *ro(i)e* < lat. *raucus*), *ensanglanter*, *ensauvager*.

⁶ *embarbouiller*, *embattre* (*embatre*), *embaucher* (rad. *débaucher*), *embraquer*, *embrouiller*, *emmêler*, *emmener*, *emporter*, *empresser (s')*, *enchausser*, *enchevaucher*, *endêver*, *endurcir*, *enfermer*, *enfuir (s')*, *enfumer*, *engraver*₁, *enlacer*, *enlever*, *enlier*, *enserrer*, *ensevelir* (a.fr. *sepelir*), *entailler*, *entortiller* (a.fr. *entordre*), *entraîner*, *envelopper* (a.fr. *voloper*), *envider*, *envoler (s')*.

affixe¹. Cela laisse supposer qu'*endormir* serait le meilleur exemple, le verbe prototypique, le modèle de fonctionnement sémantique et syntaxique pour les inchoatifs obtenus par préfixation.

1.1. (*S'*) *endormir* appartient au groupe des verbes hérités en français, sa dérivation ayant eu lieu en latin, langue à laquelle on doit le préfixe *en-* aussi bien que la préposition homonyme. En latin, l'inchoatif était exprimé principalement par l'infixe *-sc-*: *amāscō* "je commence à aimer", le préfixe *in-* redoublant parfois celui-ci, dans un but d'insistance sur le moment initial de l'action².

S'endormir présente l'avantage de faire couple avec le verbe *dormir*, hérité lui aussi, ce qui permet de déceler, par comparaison avec le terme correspondant simple, les traits spécifiques induits par la présence du préfixe *en-*.

Du point de vue sémantique, l'opposition *dormir* / *s'endormir* conduit en effet à détacher l'aspect inchoatif paraphrasable par une construction explicite:

(1) *Il s'endort à 7 heures précises / dans son fauteuil / debout.*
s'endormit
s'est endormi
s'endormait
s'était endormi

sont des phrases équivalentes à

(2) *Il commence à dormir à 7 heures précises / dans son fauteuil / debout.*
commença à
a commencé à
commençait à
*avait commencé à*³

Le sémantisme du verbe *s'endormir* répond à la condition principale et obligatoire que pose l'aspect inchoatif: avant le moment envisagé, l'action désignée par le verbe de base n'a pas lieu (*avant 7 heures il ne dort pas*), après le moment considéré, l'action est en cours de déroulement (*après 7 heures il dort*)⁴.

1.2. On en déduit également que l'action désignée par le verbe-base doit être du type duratif, pour que l'aspect inchoatif puisse marquer le début – opposé à la continuation, à la fin – de cette action. Par contraste avec l'aspect duratif du verbe-base, l'inchoatif suppose une visée momentanée:

(3) *Il dort beaucoup/ depuis longtemps.* vs

---

¹ L'inchoatif est traduit en français par un préfixe (*en-*) dans *s'endormir* ("commencer à dormir"), ou par un suffixe dans *verdir* ("devenir vert"), ou encore par un auxiliaire modal (*commencer à* suivi de l'infinitif). En latin, l'inchoatif était traduit par un suffixe (*-sc-*): *senesco* "je vieillis" (Dubois, 1973: 252 – 253); Lié à la forme pronominale du verbe, *s'endormir* fonctionne comme inchoatif de *dormir*. (Arrivé, Gadet, Galmiche, 1986: 81).

² *In-* s'ajoute souvent à des inchoatifs, pour marquer l'entrée dans un état nouveau: *incalēscō*, *inueterāscō*, *insuēscō* etc. (Ernout & Meillet, 1994: 312).

³ Quelle que soit la forme verbale choisie (simple ou composée), le sème [commencer à] est présent dans le sens du verbe *endormir*.

⁴ Marque-Pucheu, 1999: 237.

(4) *Il s'endort d'un coup, brusquement, soudain, vite.*

1.3. Du point de vue syntaxique, les éléments du couple *dormir / (s') endormir* occupent des positions complémentaires quant à leur capacité de gérer des agents et des patients. À *dormir* (intransitif) correspondent les préfixés *endormir* (transitif) et *s'endormir* (pronominal).

(5) *Elle dort.*   vs   (6) *Elle endort son enfant.*
(7) *Elle s'endort.*

Le remplacement respectivement du verbe et du verbe-base *dormir* par la périphrase *être dormant* met en évidence la différence aspectuelle entre *endormir qqn./qqch.* et *s'endormir*:

(8) *Elle dort* = "elle **est dormante**".

(9) *Elle endort son enfant* = "elle FAIT (en sorte) que son enfant **soit dormant**".

(10) *Elle s'endort* = "elle COMMENCE A **être dormante**".

Il en résulte que le verbe transitif *endormir* fait passer la visée aspectuelle au second plan du contenu - et ce, en faveur du sens factitif -, et que seule la construction pronominale permet de mettre en évidence l'inchoatif, ainsi que le prouve d'ailleurs la compatibilité du verbe avec un déterminant du type *brusquement, tout à coup*:

(11) *Elle s'endort brusquement / tout à coup.*

(12) **Elle endort son enfant brusquement / tout à coup.*

1.4. À l'issue de ces quelques observations, on peut déduire que, pour être l'inchoatif idéal, le verbe préfixé avec *en-* doit répondre aux critères suivants:

a) être construit à partir d'une forme verbale opérationnelle en français, ou être entré dans la langue avec un sémantisme propre à exprimer l'aspect inchoatif, à la suite d'une dérivation opérée dans la langue d'origine;

b) désigner une action du type instantané, contrairement au verbe de base qui serait du type duratif;

c) accepter la forme pronominale qui lui garantit sa valeur aspectuelle, afin d'éliminer une éventuelle interprétation factitive.

Or, parmi les verbes français dont le sémantisme renferme l'idée d'inchoativité, tous ne répondent pas de la même manière aux critères énumérés ci-dessus.

2. VERBES HÉRITÉS ET VERBES EMPRUNTÉS

Sur les 37 verbes (dont *(s') endormir*) comportant la séquence initiale *en-*, verbes que le français doit aux langues comme le latin, l'italien ou l'espagnol, seuls *s'enflammer* "prendre feu" et *entamer* "commencer, se mettre à faire" sont définis comme étant des inchoatifs. On remarquera:

a) qu'aucun des deux ne possède actuellement en contrepois de terme français non préfixé qui l'aide à maintenir sa visée aspectuelle par contraste¹;

b) que les deux désignent des actions d'aspect momentané (*s'enflammer brusquement*, *entamer tout à coup un sujet délicat*);

c) qu'un seul présente une forme pronominale (*s'*) *enflammer*, alors que l'autre est transitif direct. Même démotivé étymologiquement, *entamer* conserve sa valeur aspectuelle, du fait de sa synonymie avec le générique *commencer*.

Dans les autres cas, l'élément de formation *en-* remplit tantôt un rôle spatial: *enceindre*, *enclaver*, *enclorre*, *envahir*, *encabaner*, *encastrer*, tantôt celui du factitif: *empêcher*, *empêtrer*, *emplir*, *empreindre*, ou du factitif pouvant être également éventif: *engraisser*.

3. VERBES DÉRIVÉS DE VERBES (CONSTRUITS EN FRANÇAIS)

Les préfixés à base verbale devraient offrir le maximum d'exemples censés illustrer la valeur inchoative des formations à l'aide de *en-*, puisque la grande majorité des éléments de cette classe répondent au premier critère, à savoir celui qui pose le maintien du contraste (préfixé vs non préfixé, inchoatif vs duratif) entre la forme simple et la forme dérivée du verbe. Les exceptions sont les radicaux issus de l'ancien français ou ceux qui n'ont pas de fonctionnement à l'état simple (*embaucher* – même radical que *débaucher*, puis *endêver* (*en-* + a.fr. *desver*), *ensevelir* (*en-* + a.fr. *sepelir*), *envelopper* (*en-* + a.fr. *voloper*) sans correspondant non préfixé dans la langue d'aujourd'hui).

3.1. En réalité, la préfixation par le morphème lexical *en-* produit des effets de sens différents. L'opposition verbe simple / verbe préfixé révèle:

- a) tantôt la valeur éventive du verbe dérivé: *endêver* "devenir fou", "rager", "enrager";
- b) tantôt son contenu factitif: *embaucher* "engager qqn. en vue d'un travail", *enchevaucher* "faire joindre par recouvrement des planches, des tuiles)", *endurcir* "rendre dur, résistant";
- c) tantôt une nuance intensive: *embrouiller*, *emmêler*, *entortiller*, et *empresser* (+factitif);
- d) tantôt un constituant spatial de sens, qui peut exprimer:

- l'intériorité (<dans>, <dedans>, <sous>): *enchausser* "enfouir les légumes dans la paille en prévision de l'hiver", *enfermer*, *enfumer* "remplir / environner de fumée", *engraver* "sculpter dans le plomb",

---

¹ *Enflammer* "mettre en flammes", avec sa variante *enflamber* en ancien français, est à mettre en rapport avec le verbe *flamber* "brûler", qui, à son tour, avait remplacé le verbe *flammer* (du lat. *flammare*). Replacé dans sa famille étymologique, le verbe *enflammer* appuie donc son aspect inchoatif sur l'existence de son pendant duratif non préfixé.

ensevelir "mettre en terre", *entailler* "couper, inciser dans le bois",
envelopper "entourer d'une chose souple qui couvre de tous côtés",

- la « circonlocation » (<autour de>): *embattre*, *enlacer*,
enserrer, *envider*,

- la position relative (<les uns dans les autres>): *enlier*, (<les
uns sur les autres>): *enchevaucher*,

- le point d'origine: *emmener*, *emporter*, *s'enfuir*, *enlever*,
entraîner.

À remarquer la morphologie de la dernière série de verbes, construits non pas à l'aide du préfixe *en-*, mais par l'agglutination du pronom *en* (< lat. *inde*) qui fait référence au point de départ du mouvement désigné par le verbe. Dans la même logique, il faudra ajouter à la liste *s'en aller*, bien que, du point de vue lexical (et lexicographique), la séquence soit considérée comme une expression et non pas comme un mot. Le sens spatial des six formations lexicales précédentes l'emporte sur toute nuance inchoative possible, en vertu du sémantisme du verbe base. S'agissant de verbes de mouvement directionnel (*fuir* "s'éloigner d'un lieu", *lever* "déplacer de bas en haut", *traîner* "tirer après soi", *aller* "se diriger vers une destination", *mener / porter* "conduire / déplacer, en accompagnant ou en soutenant, d'un point à l'autre"), le formant *en-* conserve toute sa valeur spatiale et empêche l'interprétation du lexème dérivé comme un préfixé de sens inchoatif.

À la différence des verbes de mouvement directionnel, (*s'*)*envoler*, construit à partir d'un verbe de mouvement à l'état pur (exprimant le déplacement même, sans faire de référence à la spatialité, à la manière de *marcher*, *courir*, *galoper*, *trotter*, *sauter*), est davantage en mesure d'assumer l'aspect inchoatif. L'absence de référence spatiale dans le sémantisme de *voler* permet au morphème *en-* de se dépouiller également de son sens locatif.

3.2. Le comportement des 29 verbes préfixés en question face à la pronominalisation conduit à la discrimination de plusieurs classes:

a) verbes qui n'acceptent pas de construction pronominale: *embattre*, *embaucher*, *embraquer*, *emmêler*, *emmener*, *enchausser*, *enchevaucher*, *endêver*, *enfumer*, *engraver*, *enlever*, *enlier*, *enserrer*, *entailler*, *envider* (soit 15 sur 29);

b) verbes qui connaissent la voix pronominale à valeur réfléchie: (*s'*)*embarbouiller*, (*s'*)*embrouiller*, (*s'*)*endurcir*, (*s'*)*enfermer*, (*s'*)*ensevelir*, (*s'*)*entortiller*, (*s'*)*entraîner*, (*s'*)*envelopper* (8/29);

c) verbes dont la voix pronominale exprime la réciprocité: (*s'*)*emplafonner*, (*s'*)*enlacer* (2/29);

d) verbes essentiellement pronominaux: *s'empresser*¹, *s'enfuir* et *s'envoler*² (3/29);

e) et (*s'*)*emporter* qui passe du sens propre "enlever avec rapidité, violence", au sens figuré "se laisser aller à des mouvements de colère, à des actes de violence" lors de sa pronominalisation.

Sur les cinq catégories relevées, les pronominaux réfléchis, les verbes essentiellement pronominaux et *s'emporter* sont les seuls susceptibles de correspondre au modèle syntaxique et sémantique du verbe *s'endormir* (opposé à *endormir* factitif).

3.3. L'opposition verbe simple vs verbe dérivé, verbe transitif vs verbe pronominal devrait s'accompagner, pour ces 12 verbes, de l'opposition duratif vs instantané. La contextualisation en compagnie des déterminants *brusquement* et *tout à coup* montre que cette classe réduite de verbes est en fait hétérogène:

(13) **s'embarbouiller brusquement dans des raisonnements alambiqués*

(14) **s'embrouiller brusquement dans ses explications*

(15) **s'endurcir brusquement de tant de souffrance*

(16) *s'enfermer brusquement dans sa chambre* / **s'enfermer brusquement dans son mutisme*

(17) **s'ensevelir brusquement dans un coin perdu de monde*

(18) **le lierre s'entortille brusquement autour d'un tronc d'arbre*

(19) **s'entraîner brusquement à prendre la parole en public*

(20) *s'envelopper brusquement dans une vieille couverture* / **s'envelopper brusquement de mystère*

(21) (?) *s'empresser brusquement d'avertir tout le monde du danger*

(22) (?) *s'enfuir brusquement devant une menace*

(23) *Les oiseaux s'envolent brusquement.*

(24) *s'emporter brusquement contre ses détracteurs*

Les verbes *s'embarbouiller*³, *s'embrouiller*⁴ et *s'entortiller* sont des duratifs, en vertu de leur suffixation à valeur itérative (-ouiller, -iller).

S'endurcir et *s'entraîner* sont des progressifs ("devenir de plus en plus dur", "s'exercer petit à petit, en s'habituant à faire qqch").

S'enfermer, *s'ensevelir* et *s'envelopper* (surtout au sens figuré, ~ *de mystère*) sont des résultatifs.

Dans *s'empresser* "se hâter", *s'enfuir* "quitter à la hâte", *s'emporter*, c'est le sème <rapidité> qui domine le mode d'action. D'ailleurs, *s'empresser brusquement* n'est pas recevable à cause de la redondance des traits exprimant la visée temporelle et non à cause d'une contradiction entre l'aspect contenu dans le verbe et celui qu'indique l'adverbe.

¹ *S'empresser* connaît un emploi transitif à ses débuts: « *De pondre les empressoit* [les gelines] » (Renart, apud Grandsaignes d'Hauterive, 1947), avant de restreindre son usage à la forme pronominale.

² *S'envoler* est lui aussi le vestige d'un verbe qui a connu tous les régimes: intransitif "prendre son vol" (XIIe siècle), transitif "ravir, envoler" (XVIe s.), pronominal (XIIIe s.) (Rey, 1993).

³ *En-* + *barbouiller* « p.-ê. de *barboter* avec substit. de finale d'apr. des v. comme *brouiller*, *souiller* » (PR, 2001).

⁴ *En-* +° *brouiller* « gallo-roman °*brodiculare*, de °*brodicare*, du germ. °*brod* - brouet » (PR, 2001).

S'enfuir et *s'envoler* sont, dans cette série, les meilleurs exemples de verbes compatibles avec la détermination temporelle propre à souligner le mode instantané de l'action.

4. VERBES DÉRIVÉS D'ADJECTIFS

Traditionnellement, les grammaires s'accordent pour reconnaître l'aspect inchoatif dans les verbes dérivés à partir d'une base adjectivale, et qui expriment l'entrée dans un état nouveau, ou l'acquisition d'une certaine qualité, désigné(e) par le contenu de l'adjectif. Or le changement d'état est plus difficile à décomposer en étapes que ne l'est une action: transposant le raisonnement selon lequel *s'endormir* suppose que l'on soit en état de veille avant et en état de sommeil après le moment-seuil de l'inchoation, on devrait pouvoir dire que dans (*s'*)*enhardir* on marque le passage de la lâcheté au courage, qu'avec *embellir* on quitte la laideur pour entrer dans la beauté etc. La plupart des adjectifs servant à la formation des verbes à l'aide du préfixe *en-* sont en réalité des graduels qui supportent la comparaison. De ce fait, *enjoliver*, *enrichir*, *ensauvager* signifient "rendre qqch. / qqn. plus joli, plus riche, plus sauvage qu'il (ne) l'est", ou "de plus en plus joli, riche, voire sauvage", leur aspect étant plutôt progressif qu'inchoatif¹. Les seuls passages suffisamment rapides ou brusques d'un état à l'autre pour que l'on puisse déceler l'aspect inchoatif dans le verbe dérivé à base adjectivale devraient s'appuyer sur les adjectifs polaires, qui n'acceptent pas d'état intermédiaire, ni de comparaison entre les étapes de l'acquisition de la qualité en question. Ainsi, par exemple, *engrosser* peut-il être envisagé comme un inchoatif, parce qu'on est enceinte ou on ne l'est pas. Cependant s'agissant d'un verbe transitif, la valeur factitive l'emporte, une fois de plus, sur la catégorie de l'aspect.

5. VERBES DÉRIVÉS DE NOMS

Les parasynthétiques construits sur une base nominale représentent la verbalisation d'une séquence syntaxique complexe du type VERBE + OBJET + GROUPE PRÉPOSITIONNEL (*en/ dans* + nom), par exemple:

empoigner "prendre qqch. **dans sa main**"
embrasser "serrer qqn. / qqch. **dans ses bras**"
entarter "jeter **une tarte** à la figure de qqn."
encourager "donner **du courage** à qqn. "

---

¹ « Les verbes *devenir* et *rendre* sont les chefs de file d'un grand groupe de verbes à attribut interne. Certains sont formés d'un adjectif qualificatif avec adjonction d'un suffixe verbal (*durcir*, *pâlir*, *jaunir*), d'autres sont des formations parasynthétiques: *enlaidir*, *enrager*, *reverdir*, *rajeunir*, *encourager*.

Comment peut-on expliquer la structure morpho-lexicale de ces verbes? Le radical est le porteur de la qualité attribuée. Le suffixe verbal catégoriel range ces lexèmes dans la classe des verbes. Le préfixe est porteur d'une idée attributive explicable à partir de *faire* (faire + ÊTRE₂) avec insistance sur l'acquisition *progressive de la qualité* [n.s.]. On peut caractériser les préfixes qui servent à former des verbes parasynthétiques à partir d'adjectifs comme les *préfixes processifs dont la valeur inchoative se prolonge dans un mouvement prospectif* » [n.s.] (Hristov, 1977: 50).

Le préfixe *en-* tient la place de la préposition qui introduit le locatif (*embarquer, embastiller, encaver, engranger, enterrer*) ou l'instrumental (*emmieller* "mêler de...", *empailler* "remplir de", *empenner* "garnir de...", *emperler* "orner de...", *empoisonner* "infecter de...") transféré en position de base dérivationnelle. On comprend, dans ces conditions, que le sens de ces productions lexicales soit le plus souvent descriptif ou situatif. Pourtant, on retrouve parmi les 180 verbes formés à partir de noms des exemples comme *entonner*₂ "commencer à chanter", *embrayer sur* "commencer à parler de", *s'enamourer* "tomber amoureux", *enticher* "commencer à gâter". La nuance inchoative n'est pas produite ici par l'utilisation d'un préfixe spécialisé dans l'expression de l'aspect, elle ressortit au verbe de déplacement ou d'opération instrumentalisée. Ainsi, *entonner*₂ subit-il un glissement par métonymie, en passant du sens "donner le ton" à celui de "commencer à chanter".

Embrayer sur parvient à signifier "commencer à discourir sur" à la suite d'une évolution en plusieurs étapes, depuis *rembrayer* "serrer la braie (traverse) d'un moulin à vent", en passant par *embrayer* "établir la communication entre un moteur et la machine qu'il doit mouvoir", avec encore une fois un glissement métonymique vers "(faire) démarrer", pour aboutir à l'emploi familier "commencer / reprendre le travail quotidien (dans une usine)" et, par spécialisation contextuelle (~ *sur un sujet*), à "commencer à parler de".

S'enticher "se prendre d'un goût extrême et irraisonné pour" est à mettre en rapport avec le participe *entiché* "marqué par des tâches", "qui commence à se gâter" d'un ancien transitif *enticher* "commencer à gâter, à corrompre", transféré par un emploi figuratif au domaine moral (*être entiché d'envie* "corrompu par un vice"), avec aujourd'hui sa pronominalisation et sa spécialisation sémantique ("se prendre de passion pour"). D'ailleurs, le sens de *s'enticher* est proche de celui de *s'enamourer*, verbe qui exprime un changement d'état affectif (on passe d'une attitude neutre ou d'une disposition d'âme modérément favorable à la passion). La nuance inchoative de *s'enamourer* transparaît dans le choix de l'auxiliaire *tomber* (mouvement/changement d'état brusque) dans la locution équivalente, *tomber amoureux*.

Enfin, *embraser* "mettre en feu", donné comme formation parasynthétique de *braise*, est à rattacher plutôt au verbe *braser* avec son sens vieilli de "consumer par le feu", dont le préfixé diffère par sa visée aspectuelle (inchoatif vs duratif).

6. CONCLUSIONS

Dans la série des 262 verbes construits à l'aide de l'opérateur *en-*, hérités ou empruntés, nous avons relevé une petite douzaine (*s'endormir, s'enflammer, entamer, s'enfuir, s'envoler, s'en aller, embraser, entonner*₂, *embrayer sur, s'enticher, s'enamourer*) dont le sémantisme exprime, entre autres, l'aspect inchoatif. Néanmoins, les éléments de ce groupe déjà restreint de

verbes inchoatifs ne répondent pas dans la même mesure aux trois critères décelés dans le verbe prototype *s'endormir*, à savoir : constituer le pendant d'une forme verbale simple que l'on reconnaît dans la base de dérivation, opposer sa visée inchoative à l'aspect duratif contenu dans le verbe-base, accepter la forme pronominale qui élimine une possible interprétation factitive, ainsi que le montre le tableau ci-dessous :

Préfixé	sur un verbe simple	inchoatif vs duratif	forme pronominale
<i>s'endormir</i>	dormir	+	+
<i>s'enflammer</i>	flamber	+	+
<i>entamer</i>	-	-	-
<i>s'enfuir</i>	fuir	+	+
<i>s'envoler</i>	voler	+	+
<i>s'en aller</i>	aller	+	+
<i>embraser</i>	braser (sens vx.)	+	±
<i>entonner₂</i>	-	-	-
<i>embrayer sur</i>	-	-	-
<i>s'enticher</i>	-	-	+
<i>s'enamourer</i>	-	-	+

Selon le nombre de critères auxquels répondent positivement ces verbes, ils se rapprochent ou bien s'éloignent du lexème *s'endormir*, que nous avons considéré comme étant le prototype, représentatif pour la classe des préfixés avec *en-* à valeur inchoative. Deux groupements assez compacts tendent à prendre contour : il y a, d'une part, les formations à base verbale, au fonctionnement syntaxique et sémantique relativement uniforme et qui laissent transparaître dans leur forme l'aspect inchoatif; d'autre part, les dénominaux, qui expriment des actions envisagées toujours dans une perspective aspectuelle, mais chez lesquels la motivation morpho-lexicale du trait reste obscure, du moins dans l'état actuel de la langue. En français contemporain, les préfixés à valeur inchoative s'organisent donc en un système fermé, de faible rendement.

BIBLIOGRAPHIE

- ARJOCA-IEREMIA, Eugenia, *Le verbe en français contemporain et ses catégories spécifiques*, Timișoara, Mirton, 2008.
- ARRIVÉ, Michel/ GADET, Françoise/ GALMICHE, Michel, *La grammaire d'aujourd'hui : guide alphabétique de linguistique française*, Paris, Flammarion, 1986.
- CISZEWSKA, Ewa, *L'inchoatif et les moyens de son expression en français*, dans « Neophilologica », n° 16, 2004, p. 7-19.
- DAUZAT, Albert, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, Librairie Larousse, 1938.
- DUBOIS, Jean et al., *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Librairie Larousse, 1973.
- ERNOUT, A./ MEILLET, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, tirage de la quatrième édition, augmentée d'additions et de corrections nouvelles par Jacques André, Paris, Klincksieck, 1994.
- GRANDSAIGNES D'HAUTERIVE, R., *Dictionnaire d'ancien français. Moyen Âge et Renaissance*, Paris, Librairie Larousse, 1947.
- GREVISSE, Maurice, *Le bon usage. Grammaire française*, refondue par André Goosse, treizième édition revue, Louvain-la-Neuve, Duculot, 1993.
- HRISTOV, Païssy, *Distribution sémantique des préfixes verbaux en français moderne*, dans « Revue Roumaine de Linguistique », XXII, n° 1, București, 1977, p. 42-61.
- MARQUE-PUCHEU, Christiane, *L'inchoatif : marques formelles et lexicales et interprétation logique*, dans Svetlana Vogeleeer, Andrée Borillo, Marcel Vuillaume, Carl Vetter, *La modalité sous tous ses aspects*, « Cahiers Chronos », n° 4, Rodopi, 1994, p. 233-257.
- REY, Alain (dir.), *Dictionnaire historique de la langue française*, Dictionnaires Le Robert, Paris, 1993.
- WILMET, Marc, *Grammaire critique du français*, Louvain-la-Neuve, Duculot, 1997.

SUPERLATIVUL ADJECTIVELOR ÎN VOLUMUL *LOCURILE NOASTRE SFINTE, DE TRAIAN DORZ*

Florina-Maria BĂCILĂ
Universitatea de Vest din Timișoara

ABSTRACT. The purpose of the current article is to analyze some aspects regarding the superlative of Adjectives in the poems from the volume *Locurile noastre sfinte*, by Traian Dorz – a book which comprises not only religious, historical or patriotic poems, but also essays dedicated to the national-Christian values of the Romanian spirituality. We had in view some expressive means of rendering the Absolute Superlative (for example, the use of Adverbs formed, by conversion, from Adjectives or from the negative form of Verbs in the Supine Mood, the use of the prefix *prea-* or of Noun syntagms with the inherent idea of maximum intensity etc.), highlighting their role in setting the lyric frame of Traian Dorz – a contemporary Romanian poet, unfortunately not so well known, who wrote thousands of poems of mystic insight and numerous volumes of memoirs and religious meditation.

Cuvinte-cheie: comparație, intensitate, superlativ, adjectiv, adverb, prefix, gramatică, stilistică, poezie mistico-religioasă.

1. Volumul intitulat *Locurile noastre sfinte* se înscrie, cronologic, în rândul lucrărilor pe care Traian Dorz¹ le-a elaborat spre sfârșitul vieții². După ce, în diverse ocazii, vizitase împreună

---

¹ TRAIAN DORZ s-a născut la 25 decembrie 1914, în satul Rături (azi, Livada Beiușului), județul Bihor. La vârsta de 16 ani, aderă la „Oastea Domnului”, mișcare religioasă inițiată de preotul Iosif Trifa la Sibiu în 1923, având drept scop renașterea spirituală „a Bisericii noastre [Ortodoxe – n.n. F.-M.B.] și saltul calitativ moral, cultural și social, în Hristos, al poporului nostru” (Traian Dorz, *Hristos, mărturia mea*, Simeria, Editura „Traian Dorz”, 1993, p. 242). De prin 1933 începe să scrie poezii de factură mistică, pe care le trimite spre publicare la Centrul „Oastei Domnului” din Sibiu. Începând din 1934, Dorz devine colaborator apropiat al preotului Trifa, iar un an mai târziu îi apare primul volum de versuri, intitulat *La Golgota*. Continuă să scrie și să publice în libertate până la sfârșitul lui 1947, când este arestat de Securitate. Cu foarte puține întreruperi, a petrecut 17 ani în închisorile comuniste, acuzat fiind pentru apartenența sa la mișcarea „Oastea Domnului” (organizație ce fusese scoasă în afara legii), pentru activitatea intensă și bogată în cadrul acesteia, pentru implicarea în coordonarea ei la nivel național, pentru scrierea, posesia și răspândirea de materiale religioase neautorizate. În ciuda condițiilor de detenție, a repetatelor arestări, anchete, percheziții, amenințări, amenzi etc., Traian Dorz creează sute și mii de poezii, deschizând lunga serie a *Cântărilor Nemuritoare*; cele mai multe au fost puse pe note și constituie un veritabil tezaur muzical al asociației „Oastea Domnului”, însă ele au ajuns să fie cunoscute și de către membrii altor confesiuni creștine. În perioada regimului comunist, volumele sale au putut circula numai sub formă dactilografiată sau copiate de mână, iar o parte dintre poezii au văzut lumina tiparului în străinătate, prin bunăvoința unor creștini care au apreciat talentul creator, spiritul profund religios și vocația de „misionar laic” a acestui poet român. Traian Dorz a trecut la cele veșnice la 20 iunie 1989, în localitatea natală. După 1990, multe dintre scrierile sale (poezii, memorii sau meditații) au fost publicate în țară, la edituri precum „Oastea Domnului” din Sibiu sau „Traian Dorz” din Simeria.

² Nu putem preciza cu exactitate anul în care Traian Dorz a finalizat elaborarea acestei cărți din următoarele considerente: în antologia intitulată *Din cele mai frumoase poezii*, cuprinzând câteva dintre cele mai valoroase creații lirice ale autorului, alcătuită, în clandestinitate, de tinerii săi colaboratori, atunci când el împlinea 70 de ani, și (re)publicată la Editura „Traian Dorz”, Simeria, 2004, la începutul secțiunii care include poemele selectate din *Locurile noastre sfinte* (vezi p. 249), ni se indică drept an al „aparității” 1987, iar în volumul *Traian Dorz, la capăt*

cu câțiva dintre apropiații săi o serie de monumente și locuri importante din țară, autorul – profund marcat de admirabilele (re)întâlniri cu semnificațiile arhetipale ale modelelor primordiale¹ – avea să-și contureze ideea unei scrieri oarecum laice, care să reflecte, într-o manieră inedită, aceste peripluri ce i-au lăsat o adâncă impresie².

Așa cum reiese chiar din subtitlu (*Sfinte momente printre monumente, poezii și ilustrații, eseuri și meditații*), cartea cuprinde nu numai poeme religioase, ci și poezii de factură istorică, patriotică ori reflecții despre valorile național-creștine ale neamului nostru: „Mai înainte de a fi monumentele a fost Istoria. Și mai înainte de Istorie au fost eroii care au făcut-o. Eroii au creat evenimentele, iar acestea le-au creat monumentele [...]. Creatorii Istoriei au tăcut, dar creațiile lor nu”³.

Într-o atare carte-album („jurnal de călătorie și de bucurie”⁴, în care se îmbină, în chip fericit și original, poezia și proza de factură meditativă), „locurile, evenimentele și personalitățile istoriei noastre nu sunt privite doar sub aspectul lor real. Poetul scoate în evidență planul spiritual al acestora, făcându-ne să vedem partea lor nevăzută cu ochiul omenesc, dar devenind palpabilă prin ochiul credinței”⁵. Într-adevăr, volumul are un pronunțat caracter educativ, pedagogic, vizând, în mod deliberat, generațiile de toate vârstele – de ieri, de azi și de mâine: „Veniți să dăm un sfânt / sărut / acestor semne sfinte, / să nu lăsăm acest Trecut / pe veci / să se-nmorminte!”⁶. Astfel, personalități reprezentative pentru spiritul românesc (voievozi, conducători, eroi, artiști reali sau legendari: Mihai Viteazul, Horea, Cloșca și Crișan, Avram Iancu, Tudor Vladimirescu, Constantin Brâncuși, Meșterul Manole și Ana), puncte cu rezonanță istorică sau culturală (Alba Iulia, Țebea, Câmpia de la Blaj, Curtea de Argeș, Cetatea Sucevei, Mausoleul de la Mărășești, ansamblul sculptural de la Târgu-Jiu: Masa Tăcerii, Poarta Sărutului, Coloana Infinitului), repere geografice (Mureșul, Oltul, Carpații, Retezatul, Ceahlăul, Caraimanul), biserici și mănăstiri (Cozia, Tismana, Putna, Voroneț), sărbătorile românilor, alături de orice „izvor, / și piatră, / și cărare”⁷ din inconfundabila „Acasă”⁸ – toate acestea, transpuse în plan spiritual, „devin sau

---

de călătorie, [Editura „Traian Dorz”], [Simeria], [f.a.], p. 24, Ioan Beg menționează faptul că poetul încă lucra la această carte pe la mijlocul lunii noiembrie 1988. După prăbușirea regimului comunist, ea a putut vedea lumina tiparului la Sibiu, în Editura „Oastea Domnului”, mai întâi în 1995, apoi, la aceeași editură, în 2010; la această a doua ediție vom face trimiteri în demersul de față, cu precizarea că toate sublinierile din versurile citate ne aparțin.

¹ Vezi, în acest sens, Ana Asandei Căsuță, *Percepția semnificațiilor*, în „Oastea Domnului”, XIX (2010), nr. 9, p. 10-11 *passim*.

² Pentru această discuție, vezi Ioan Beg, *op. cit.*, p. 96-98.

³ Traian Dorz, *Locurile noastre sfinte*, ediția a II-a, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2010, p. 9.

⁴ Ana Asandei Căsuță, *op. cit.*, p. 10.

⁵ Gheorghe Precupescu, *Câteva repere biobibliografice*, în Traian Dorz, *Din pragul veșniciei*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 1999, p. 373.

⁶ Traian Dorz, *Nemuritoarele comori*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 84.

⁷ *Ibidem*, p. 83; vezi și idem, *Aceste veșnice comori*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 34.

⁸ *Acasa mea*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 90-91.

personaje, sau locuri emblematice ale spațiului nostru mioritic”¹. Dar abordarea tematicii sau a structurii unei asemenea opere literare nu poate fi întreprinsă cu deplin succes fără a lua în considerare și cercetarea elementelor lingvistice prin intermediul cărora se configurează coordonatele esențiale ale universului liric dorzian, impregnat de un puternic filon mistico-religios. De aceea, în cele ce urmează, ne vom opri asupra unui fapt semnalat de majoritatea celor care se ocupă de studierea limbii artistice a unui scriitor: *valențele stilistice ale gradelor de comparație*. Pornim de la premisa că procedeele expresive de redare a intensității dețin o importanță majoră în textul beletristic, constituind unul dintre mijloacele frecvent întrebuințate pentru a da culoare și relief stilului, îndeosebi atunci când construcțiile respective constituie o deviere de la normă. În limbajul poetic mai ales, superlativul, de pildă, creează efecte unice din punctul de vedere al conținutului și al expresiei estetice, reflectând, nu o dată, originalitatea creatorului de versuri, forța lui de imaginație și de prelucrare artistică a limbii.

2. Specifică adjectivului și adverbului, *categoria gramaticală a comparației* a prilejuit discuții multiple în literatura de specialitate, fiind definită și prezentată din varii unghiuri de vedere în lucrările de gramatică sau în studiile care i-au fost consacrate în lingvistica românească ori în cea străină. Controversele² privesc, în esență, terminologia folosită de cercetători, în directă legătură cu statutul acestei categorii gramaticale (*comparație* vs. *intensitate*³) și cu sistemul ei de valori, inventarul faptelor de limbă subsumate comparației, clasificarea și interpretarea lor – opinii divergente determinate, în general, de concepția diferită a autorilor și de metodele utilizate în analiză.

---

¹ Gheorghe Precupescu, *op. cit.*, p. 373. De altfel, lor li se și dedică această „comoară de laude la adresa bisericilor strămoșești și a altor monumente și datini ale poporului nostru, plin de cea mai caldă iubire și în duhul cel adânc al credinței noastre creștinești” (Dumitru Stăniloae, în Traian Dorz, *Locurile noastre sfinte*, p. 5): „Închin, cu cea mai adâncă iubire și recunoștință, ofranda acestor gânduri și lacrimi ale întregii mele ființe Iubirii și Jertfei pentru Credință și Neam a tuturor eroilor, profeților și martirilor acestor două valori eterne din Neamul nostru, începând de la Cel Dintâi și până la Cel Din Urmă, Care le-a dat și le-a primit în Numele Lui unic...” (Traian Dorz, *Locurile noastre sfinte*, p. 7).

² Aceste controverse sunt semnalate în numeroase lucrări de specialitate, dintre care menționăm doar câteva: Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Numele și pronumele. Adverbul*, Iași, Editura Junimea, 1987, p. 111; idem, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 527-528; Luminița Hoarță Cărăușu, *Probleme de morfologie a limbii române*, Iași, Editura Cermei, 2001, p. 50-52; Niculina Iacob, *Morfologia limbii române. Partea I*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2002, p. 122-124; Marina Rădulescu, *Despre categoria comparației în limba română*, în „Limba română”, XXXVI (1987), nr. 1, p. 14-28; Gh. D. Trandafir, *Aspecte controversate ale categoriei comparației în româna contemporană*, în „Limba română”, XXVI (1977), nr. 1, p. 23-32, studiu reluat în idem, *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1982, p. 13-26; idem, *Observații asupra unor puncte de vedere noi despre categoria comparației*, în „Limba română”, XXXVII (1988), nr. 2, p. 171-181 etc.; cf. și Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 134-145.

³ Această denumire este considerată ca fiind justă în lucrări precum: * * * *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 154 ș.u.; Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010, p. 215 ș.u.; Barbu B. Berceanu, *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*, București, Editura Științifică, 1971, p. 224 ș.u.; Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 143; Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 341-343 și p. 403-408 *passim* etc.; cf. și Marcela Manoliu, *Asupra categoriei comparației din limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XIII (1962), nr. 2, p. 201-214.

În gramatica tradițională, se vorbește despre trei grade de comparație: *pozitivul*, *comparativul*, *superlativul* (ultimele două – cu anumite subcategorii), afirmându-se, totodată, că *superlativul absolut* reprezintă gradul intensității maxime / extreme a unei însușiri, „privită exclusiv în sine”¹, „fără o evaluare prin raportare la alte reperi”², așadar, fără a presupune o referire comparativă explicită (directă) la alte obiecte ori la același obiect în situații diferite³.

Exprimarea intensității maxime, ca act tipic al aprecierii subiective, al implicării afective, dispune în toate limbile de mărci numeroase și variate, care prezintă o serie de aspecte gramaticale și stilistice specifice. În română, ideea de superlativ poate fi redată (sau numai sugerată) prin mijloace analitice ori printr-o gamă largă de procedee – mai mult sau mai puțin gramaticalizate – de natură morfosintactică, fonetică (prozodică), lexicală (cuvinte / construcții echivalente semantic cu superlativul și însoțite de nota expresivității)⁴. Evident, limba tinde spre

---

¹ Cristina Călărășu, în idem et alii, *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a II-a, Editura Nemira, [București], 2005, p. 520, s.v. *superlativ*; vezi aceeași idee și la alți autori: de pildă, în lucrarea *Limba română contemporană*, [ediția a II-a], București, Editura Ministerului Învățământului, 1956, p. 351, Iorgu Iordan specifică faptul că superlativul absolut arată că „obiectul în discuție posedă însușirea într-un grad superior nu în comparație cu alte obiecte care au aceeași însușire, ci în comparație cu însușirea respectivă considerată sub aspectul ei normal, așa cum există ea de obicei, la obiectele care o posedă”; în volumul *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, p. 19, Gh. D. Trandafir precizează că, sub raport gramatical, intensitatea unei calități se poate exprima și în mod absolut, „adică evaluată în ea însăși”; Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 136, menționează că superlativul absolut exprimă „intensitatea maximă a însușirii, privită în raport cu ea însăși, în sine” (vezi și *ibidem*, p. 144).

² * * * *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 161 (cf. și idem, *ibidem*, p. 155 și p. 159); pentru această problemă, vezi și * * * *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a revăzută și adăugită, tiraj nou, București, Editura Academiei, 1966, p. 128 și p. 130; Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 1997, p. 124; Grigore Brâncuș, *Adjectivul. Gradele de comparație*, în Theodor Hristea (ed.), *Sinteze de limba română*, ediția a treia revăzută și din nou îmbogățită, București, Editura Albatros, 1984, p. 223; Niculina Iacob, *Morfologia limbii române. Partea a II-a*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2006, p. 376; Gheorghe Pop, *Morfologia limbii române. Structuri și sistem*, Cluj, Editura Casa Cărții de Știință, 1998, p. 65; Rodica Popescu, *Limba română contemporană. Morfologia adjectivului și a verbului*, Tipografia Universității din Timișoara, 1987, p. 31 etc.

³ Marina Rădulescu, *op. cit.*, p. 24, precizează că, în ceea ce privește gradul intensității maxime, nu trebuie înțeles „că superlativul absolut nu ar avea nicio legătură cu ideea de comparație, ci că în planul expresiei (gramaticale) superlativul absolut nu este însoțit de un complement de comparație exprimat explicit”, iar în studiul intitulat *Observații asupra unor puncte de vedere noi despre categoria comparației*, p. 177, Gh. D. Trandafir arată următoarele: „Primul termen al comparației este obligatoriu exprimat, iar al doilea se realizează, în general, în unele construcții, numite *relative*, *relaționale* sau *explicite* [subl. aut.] (comparativul și superlativul) și este subînțeles sau presupus în altele, numite *absolute* sau *implicite* [subl. aut.] (pozitivul și variante ale comparativului și superlativului, în special ale *superlativului absolut* [subl. aut.])”, insistând asupra existenței „comparației, explicite sau implicite, la toți membrii categoriei” (*ibidem*, p. 181); vezi aceeași idee la Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. I. Morfologia*, Institutul European, Iași, 1999, p. 208: „De obicei, la superlativul absolut pozitiv comparația este implicită, ceea ce înseamnă că se exprimă doar primul termen”; cf. însă alte opinii la Valeria Guțu Romalo, *Adjectivul*, în idem et alii, *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, ediție revizuită și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 148: superlativul absolut „presupune aprecierea intensității calității [...], dar rămâne în afara comparației”, sau la Dumitru Bejan, *Gramatica limbii române. Compendiu*, ediția a II-a, Editura Echinoc, Cluj, 1997, p. 85, unde se menționează că la superlativul absolut „nu mai este vorba de o comparație cu doi termeni. Avem de-a face, de fapt, cu o noncomparație, ca la gradul pozitiv”.

⁴ Pentru prezentarea variatelor mijloace sintactice sau analitice de redare a ideii de superlativ, vezi, de pildă, * * *, *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a revăzută și adăugită, p. 131-133; * * *, *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 161-164; Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *op. cit.*, p. 216-217; Mioara Avram, *op. cit.*, p. 124-127; Grigore Brâncuș, Manuela Saramandu, *Gramatica limbii române*, vol. I. *Morfologia*, Editura Atos, București, [f.a.], p. 44-46; Rodica Popescu, *op. cit.*, p. 31-38; Gheorghe Pop, *op. cit.*, p. 66; Toma Măruță, *Ideea de superlativ în limba română*, în „Limbă și literatură”, I (1955), p. 188-212; Elena Dragoș, *Câteva procedee de exprimare a ideii de superlativ în limba română*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philologica”, VIII

înlocuirea mărcilor uzate și spre înnoirea continuă a modalităților de expresie, pentru a nuanța mereu intensitatea deosebită a unor calități care-i surprind pe vorbitori și pentru a „traduce” uimirea lor în fața unor ipostaze impresionante ale vieții, ale realității, ale experienței umane în genere¹.

3. Lucrările de specialitate precizează, în unanimitate, că procedeul gramaticalizat de redare a superlativului absolut constă în asocierea adverbului *foarte* (substituibil, mai ales în limbajul popular, prin sinonimul *tare*) cu forma-tip (cea de pozitiv) a adjectivului. Întrucât, din cauza întrebuițării lor repetate, morfemele „clasice” s-au abstractizat complet, în registru colocvial, dar și în stilul publicistic ori în cel beletristic, se recurge la altele, apte să ilustreze cât mai plastic amploarea diverselor stări afective². Dintre acestea, o frecvență notabilă o cunoaște construirea superlativului absolut pe baza pozitivului precedat de numeroase adverbe (cvasi)sinonime (multe dintre ele – neologisme provenite, prin conversiune, din adjective), al căror conținut include nuanța de intensitate³; ele prezintă diferite grade de expresivitate și sunt legate de adjectivul la care se referă prin prepoziția *de*⁴. În interiorul clasei, se disting câteva grupe semantice, susceptibile de permanentă îmbogățire și diversificare⁵.

În atari situații, ideea de superlativ se datorează valențelor expresive ale adverbului, purtător al unor seme care indică gradul maxim al unei cantități (*colosal, enorm, imens, infinit*), depășirea unei anumite limite (*exagerat, excesiv*), îndepărtarea maximă față de un punct de

---

(1963), fasc. 2, p. 93-98 etc.; cf. și Gh. Bulgăr, *O problemă de stilistică: locuțiuni și expresii cu valoare de superlativ, construite cu denumiri ale părților corpului omenesc*, în „Limbă și literatură”, 1972, vol. IV, p. 583-588; Eugen Cîmpeanu, *Contribuții la stilistica gradelor de comparație*, în „Cercetări de lingvistică”, XI (1966), nr. 1, p. 77-89.

¹ Vezi Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 588.

² În acest sens, în *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, Editura Științifică, București, 1975, p. 108, Iorgu Iordan arată că „impresia pe care o produce gradul cel mai înalt al unei calități este totdeauna puternică, și de aceea subiectul vorbitor recurge în chip firesc la formula lingvistică corespunzătoare stării sale sufletești”. Și Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 186, amintește despre „diversificarea stilistică a mijloacelor (gramaticale și negramaticale) de exprimare a variațiilor graduale, care opun, pe de o parte, limba literară, limbii populare, familiare, pe de altă parte, exprimarea standard, exprimării marcate de afectivitate”.

³ În *Dicționar de științe ale limbii*, p. 237, s.v. *gradare*, Gabriela Pană Dindelegan precizează că asemenea adverbe sunt ele însele „purtătoare ale semnificației graduale”.

⁴ În studiul intitulat *Structura adverb + de + adjectiv (sau adverb): descriere sintactică și interpretare semantică*, apărut în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXII (1981), nr. 6, p. 593-610, Gabriela Pană Dindelegan „detaliază structura sintactică a grupului, subliniindu-se specificul lui sintactic și poziția în sistemul sintactic al românei actuale”; autoarea „realizează interpretarea grupului din punctul de vedere al semanticii cuantificării și dintr-o perspectivă pragmatică”. Structura interesează „nu numai pentru ineditul legăturii sintactice și pentru restricțiile de topică pe care le comportă, ci și pentru specificul ei semantic, constând în încorporarea unei varietăți de nuanțe și de mijloace de cuantificare și de modalizare” (idem, *ibidem*, p. 593). „Elementul comun, pentru această clasă numeroasă și variată semantic, este prezența semnelor graduale, fie dintr-o zonă a cantității, fie a calității, și a semnelor apreciative, care plasează toți acești determinanți într-un plan marcat stilistic, al afectivității, al emotivității” (*ibidem*, p. 597).

⁵ Pentru clasificarea semantică a adverbilor utilizate în asemenea grupări, vezi * * *, *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 162-163; Mioara Avram, *op. cit.*, p. 125; cf. și Valeria Guțu Romalo, *Adjectivul*, în idem et alii, *op. cit.*, p. 149: „Între componentele principale ale grupului se constată o anumită *selecție semantică* [subl. aut.], care limitează într-o oarecare măsură posibilitățile de combinare [...]; se constată de asemeni (sic!) deosebiri privind *repartiția stilistică* [subl. aut.] a adverbilor utilizate în exprimarea <intensității maxime>” (limbaj standard, vorbire populară, argou, registru colocvial etc.).

referință (*extrem*) sau al unor seme superlative din zona calității (*desăvârșit, extraordinar, fantastic, formidabil*)¹; alteleori, evaluarea intensității este corelată cu o reacție afectivă, iar adverbele respective introduc în enunț, concomitent cu sensul gramatical de superlativ, și atitudinea apreciativă a vorbitorului (*admirabil, uimitor, uluitor, zăpăcitor*).

Există și elemente care „nu conțin în matricea lor semantice aprecieri graduale și cantitative, aparținând [...] zonei *pur calitative* [subl. aut.] [...]”. Aprecierea graduală se realizează aici *indirect* [subl. aut.], determinantul adverbial devenind o consecință, pe plan semantic, a gradului în care este posedată calitatea (sau caracteristica) de către regent. [...] Acest tip de construcție apare, de preferință, în aspectul cult – scris al limbii, extinderea ei fiind de dată recentă și limitându-se la critica literară și beletristică”². Este cazul unor structuri din poezia dorziană intitulată *Acasa mea* – un imn în registru minor dedicat sacralității din izbăvitoarea „Acasă” a eului liric, acolo unde spațiul și timpul se circumscriu pe coordonatele singulare (și etern durabile) ale memorării: „Acasa mea, / ce grai divin / de dulce și fierbinte, / ce lacrimi / și fiori îmi vin / când mi te-aduc aminte!”³. Sintagma subliniată reia, sub forma unei posibile echivalențe a semnificațiilor, întregul mesaj din primul vers: „Acasa mea” (înțeleasă, în primul rând, în interiorul realității duhovnicești) este, prin definiție, sinonimă cu *graiul* („cuvântul”, dar și „felul de a vorbi”, „glasul” originilor, cu inimitabila lor chemare – a se vedea bine-cunoscuta zicală: „Nicăieri nu e ca *acasă*.”!) care are însușirea de a fi *dulce și fierbinte* (adică place, desfată, mângâie, alină și alintă, dar, deopotrivă, îmbărbătează, dă vitalitate și entuziasm) într-o asemenea manieră, încât devine *divin*, impregnat, în chip tainic, de lumina harului dumnezeiesc, proprie comunicării dintre om și Creator; în atari momente de intimitate, rugăciunea – purtătoare sui generis a unui conglomerat inepuizabil de sensuri – are drept urmare, în mod firesc, pacea covârșitoare a sufletului mereu fascinat de perspectiva veșniciei.

O situație similară se întâlnește în următorul fragment dintr-un poem dedicat Fecioarei Maria – model de smerenie și de ascultare necondiționată a vocii lui Dumnezeu: „Ca-n chipul tău, pe lume *unic / de umil și de glorios*, / nici Suferința, nici Iertarea / nu strălucesc mai dureros”⁴. Și această construcție se interpretează, contextual, astfel: chipul Maicii Domnului are calitatea de a fi *umil și glorios* în așa măsură, încât rămâne, ipso facto, unic pe acest pământ, neasemuit prin pietatea, dar și prin strălucirea sa, impunând, în mod constant, profunda admirație a tuturor celor ce o slăvesc.

O serie de alte adverbe, provenind din forma negativă a unor verbe la supin (în construcții inversate), apropiate ca sens de precedentele, încorporează informații semantice care sugerează

¹ Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 596-597, încadrează adverbele enumerate în categoria determinantilor definiți de evaluare graduală superlativă, marcați semantic cantitativ-gradual.

² *Ibidem*, p. 598.

³ Traian Dorz, *Acasa mea*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 90.

⁴ Idem, *O, Maica Jertfei*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 100.

că intensitatea maximă este o consecință a rarității (*nebănuțit, negrăit, neînchipuit, nemaiauzit, nemaipomenit, nesfârșit, nespūs* etc.). De exemplu, versurile: „Înțelepciunea lor e-un bun / *neprețuit de mare*, / ce-l lasă sufletul străbun / coloanei viitoare”¹ certifică faptul că mesajul transmis, peste veacuri, de strămoșii noștri, filozofia lor de viață (deloc perimată!) sunt de o importanță de-a dreptul covârșitoare, încât amprenta și impactul lor asupra posterității dobândesc o valoare inestimabilă.

Indicarea indirectă a aprecierii graduale superlative, ca efect al gradului în care obiectul posedă însușirea respectivă², poate fi sesizată și într-un alt fragment din poemul închinat Fecioarei Maria: „În viața ta, cum nicio mamă / din lumea asta n-a avut, / e-o pace *negrăit de dulce* / și-un zbugium *nepătruns de mult*”³ – în care sintagmele subliniate relevă, în mod convingător, ideea că sentimentul plinar al păcii și, în contrast cu aceasta, enigmatică frământare lăuntrică a Maicii lui Iisus, îndurerata-i jertfă (îngemănată cu sacrificiul suprem al Fiului său) nu pot fi nici măsurate, nici (mai cu seamă) înțelese pe deplin ori cuprinse în tiparul îngust al cuvintelor; aprecierea menționată apare deci „ca o consecință a imposibilității de <verbalizare>”⁴ a impresiei de intensitate maximă. „Departate de a fi deprimant, acest sentiment dramatic – al <neîmplinirii> prin verb – este unul necesar și, într-un anume sens, chiar întremător. Din tensiunea lui încolțește și în arșița lui se pârguiește făgăduința izbânzilor durabile ale *cuvântului poetic* [subl. aut.], menit să răzbată și să răpună vremea”⁵.

Uneori, din necesitatea de a amplifica nuanța de superlativ într-o sintagmă, autorul reia imediat termenul inițial, plasat însă la comparativul de superioritate și precedat nemijlocit de un adverb intensiv (nelegat prin prepoziție) de tipul celor discutate anterior: „Căci oricât de grea-i suirea / și-orice greu efort / ți-a smult, / ce-ți va însori privirea / va fi *mult*, / *nespūs mai mult!*...”⁶. Utilizarea lui *nespūs* în grupări de acest fel implică o semnificație de genul: „*tot mai mult*, așa încât nu poate fi exprimat prin cuvinte, nu poate fi cântărit în vorbe”; în definitiv, încununarea biruinței în lupta cu împotrivirile sinelui și cu vicisitudinile vieții este infinit mai de preț decât greutatea prăbușirilor vremelnice, a stăruințelor și a zbaterilor întru izbândirea unei lucrări vii, adevărate, înălțătoare.

¹ Idem, *Comori nemuritoare sunt*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 60.

² Vezi Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 602.

³ Traian Dorz, *O, Maica Jertfei*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 100.

⁴ Valeria Guțu Romalo, *Adjectivul*, în idem et alii, *op. cit.*, p. 149.

⁵ G. I. Tohăneanu, *Măiastra*, Reșița, Editura Timpul, 2000, p. 280-281; „neajungerea limbii cu totul mă desmântă” – scria I. Budai-Deleanu în *Prolog la Țiganiada* (vezi G. I. Tohăneanu, *Neajungerea limbii. Comentarii la „Țiganiada” de I. Budai-Deleanu*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2001, p. 9 ș.u.).

⁶ Traian Dorz, *Spre-nțelegera străbună*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 108.

Adverbe precum *cumplit*, *groaznic*, *grozav*, *infernal*, *înfiorător*, *înfricoșător*, *îngrozitor*, *înspăimântător*, *jalnic*, *oribil*, *strașnic*, *teribil* etc.¹ („conținând seme gradual-calitative din zona <dezagreabilului>”², așadar, desemnând, inițial, o emoție identică cu frica, groaza, teroarea, nebunia etc. sau cu ceva capabil să provoace această impresie) își pierd, prin întrebuințare frecventă și uzură a sensului de bază, accepția proprie (legată de un semantism negativ) și servesc pentru marcarea intensității maxime a însușirilor exprimate de adjectivele pe care le precedă, în contexte aparținând registrului pozitiv (unde ele primesc o accepție favorabilă)³. În asemenea îmbinări (în care pot fi asociate nu numai elemente lexicale cu înțelesuri diferite, ci chiar antonime), se ajunge adesea la alăturări neașteptate: „– Maestre, ceasu-acesta-i unic și grav, / și-nfricoșat de sfânt, / primește-ne și ne-mpreună cu sensu-acestui legământ!”⁴. În secvența subliniată, ideea de superlativ absolut se exprimă indirect, sub forma unei consecințe a gradului intens în care obiectul posedă o caracteristică oarecum excepțională, ieșită din comun; ceasul de taină amintind de episodul biblic al părtășiei și al împărtășirii cu pâine și vin în Joia Patimilor, la Cina cea de Taină – moment culminant al unei misiuni divine și, totodată, un nou început –, ca și semnificația jertfei de sine din actul creației sunt străbătute de acel fior sacru și devin, astfel, atât de demne de venerație, încât generează „teama sfântă” care, în concepția creștină, reprezintă începutul înțelepciunii (vezi pasajele biblice din *Psalmul* 110:10; *Pilde* 1:7; *Pilde* 9:10) și, deopotrivă, temelia tuturor faptelor bune: ea implică recunoașterea dreptății și a neprihănirii lui Dumnezeu (în opoziție cu firea păcătoasă a omului), încrederea deplină în atotputernicia Sa, supunerea, reverența și adorarea ce I se cuvin din partea celor credincioși, având, totodată, drept punct final dragostea – legătura desăvârșirii (vezi *Coloseni* 3:14).

4. Alteori, întregul grup nominal cu centru substantival substituie un adjectiv la superlativul absolut. Ca urmare a transferului metaforic, superlativul cantității poate fi redat, în construcții expresive, printr-un substantiv colectiv (cu formă de singular), indicând „o pluralitate

¹ După cum se observă, unele adverbe de proveniență adjectivală din această zonă sunt derivate de la verbe de atitudine subiectivă – o clasă omogenă sintactic și semantic (inclusiv exemplul discutat de noi, mai jos, conține un supin adverbializat). „Tipul de structură este *deschis* [subl. aut.]”, multe alte elemente de tip apreciativ „din aceeași clasă sintactico-semantică fiind apte de a apărea într-o organizare sintactică identică” (Gabriela Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 599).

² *Ibidem*, p. 597; pentru această problemă, vezi și J. Byck, „*Désagréable*” *comme moyen de renforcement*, în „*Bulletin linguistique*”, V (1937), p. 43-55; Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, p. 108-109; * * * *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a revăzută și adăugită, p. 131-132; * * * *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 162; Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *op. cit.*, p. 408; Grigore Brâncuș, Manuela Saramandu, *op. cit.*, p. 45-46; Valeria Guțu Romalo, *Adjectivul*, în *idem et alii, op. cit.*, p. 149.

³ În atari situații, „se reține numai sensul intensiv care, din depreciativ, devine laudativ” (Grigore Brâncuș, Manuela Saramandu, *op. cit.*, p. 46); vezi și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, p. 108: „Desigur că se va fi zis așa mai întâi despre însușiri socotite primejdioase pentru oameni, adică despre defecte. Pe urmă s-a extins procedeul și la calitățile propriu-zise, trecându-se cu vederea elementul oarecum practic sau moral și luându-se în considerare numai dimensiunile, cantitatea, intensitatea etc. însușirii”.

⁴ Traian Dorz, *La Masa asta a Tăcerii*, în *idem, Locurile noastre sfinte*, p. 52.

de obiecte identice”¹, după cum se poate observa în fragmentul de mai jos, dedicat mirificului din peisajele montane: „Stai acolo singur, seara, sus, pe câte-un vârf ceresc, / să te afle-acolo *roiul stelelor* ce se ivesc”². Sintagma amintește de „roiurile de stele”³ din nuvela eminesciană *Sărmanul Dionis* și concentrează o perifrază de genul: „foarte multe stele care apar pe cer, din ce în ce mai des, la lăsarea serii, dând senzația de continuă mișcare”; în aceste structuri metaforice (care au fost cândva comparații), însușirea augmentată e presupusă, subînțelegându-se adjectivul *mult* („atât de multe stele, ca un roi”). Aceeași situație se întâlnește în creația lirică intitulată *Îți mulțumesc că mi-ai venit* – o poezie consacrată clipelor încărcate de mister ale rugăciunii intime, în care strălucirea divină inundă ființa, pregătind-o pentru sărbătoarea îndelung așteptatei Cununii cu Mirele Iisus: „[...] *al îngerilor dulce roi / cântând ne va petrece-apoi / până intrăm Acasă*”⁴, ori în următoarele versuri de factură melancolică, selectate dintr-un poem al aducerilor aminte, dar și al unui posibil traseu inițiativ, la capătul căruia infuzia de lumină declanșează nebănuite armonii sacre, desprinse dintr-un alt tărâm: „Toate zările trecute / s-au făcut un tânăris vis / și cu el în brațe-mi trece / îngerul cu zbor deschis, / legănând spre veșnicie / două crengi în drag salut / și-mpletind în *roi de raze / imnul sfânt de-abia-nceput...*”⁵ (construcția subliniată își găsește corespondențe în basmul cult *Făt-Frumos din lacrimă* – „roi de raze”⁶). De remarcat, în trecut, faptul că diversele structuri care conțin un substantiv (singur sau urmat de determinări) și care – fără a fi forme propriu-zise, gramaticalizate, ale superlativului absolut – sunt echivalente cu conținutul acestuia caracterizează, prin excelență, vorbirea populară și familiară, de unde au fost preluate în literatură⁷.

5. Printre procedeele de care dispune româna spre a ilustra gradul maxim al intensității, se numără și formarea cuvintelor prin derivare cu afixele superlative; în acest sens, lucrările de specialitate menționează câteva prefixe vechi (*prea-*, *răz-*, *stră-*) și neologice (*arhi-*, *extra-*, *hiper-*, *super-*, *supra-*, *ultra-*)⁸. În versurile din volumul *Locurile noastre sfinte*, am identificat

¹ Elena Dragoș, *op. cit.*, p. 95; pentru această problemă, vezi și * * * *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a revăzută și adăugită, p. 132; Rodica Popescu, *op. cit.*, p. 33.

² Traian Dorz, *De n-ai fost pe Retezatul*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 23.

³ Mihai Eminescu, *Proză literară*. Ediție îngrijită de Eugen Simion și Flora Șuteu. Cu un studiu introductiv de Eugen Simion, Editura pentru Literatură, București, 1964, p. 50.

⁴ Traian Dorz, *Îți mulțumesc că mi-ai venit*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 92.

⁵ Idem, *La cei Douăzeci de Ani*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 109.

⁶ Mihai Eminescu, *op. cit.*, p. 23.

⁷ Pentru a exprima ideea de intensitate maximă în vecinătatea unui regent nominal, se pot întrebuința și „mărci lexicale realizate ca substantive adverbializate, care fac parte din expresii cvasifixe” (Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *op. cit.*, p. 217), generând figuri de stil situate la granița dintre comparație și metaforă (vezi Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 38). De exemplu, în versurile: „Plug cu boi / în *brazde râu* / ne-a dat holde până-n brâu / și-a ținut țara de grâu” (Traian Dorz, *Nemurirea...*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 32), asocierea nominalului adverbializat *râu* cu substantivul *brazde*, într-o structură la origine comparativă („*brazde multe* [care curg] *ca un râu*, creând impresia de unduire continuă, similară valurilor”), facilitează amplificarea valențelor expresive în imagini artistice inedite.

⁸ În studiul intitulat *Prefixele superlative în limba română*, apărut în * * * *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. Redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck, București, Editura Academiei,

derivate cu iz arhaic construite cu prefixul *prea*¹ și utilizate cu rolul de a reda mai sugestiv ideea de superlativ absolut², altfel spus, intensificarea – până la exagerare – a însușirii respective: „Cerule nostru *preafrumos* / ce ne ceri martirii, / dă-ne mai mărinimos / alți eroi iubirii”³ (adjectivul subliniat apare ca determinant al unui nominal ce desemnează Împărăția Luminii și a Adevărului Suprem, lăcașul de unde Divinitatea Își veghează providențial întreaga creație); „Tatăl nostru *Preaiubit*”⁴ (cu referire la nemărginita dragoste a celor credincioși față de Dumnezeu-Tatăl); „*preacuratele*-ți priviri”⁵ (un epitet conferit, prin metonimie, seninătății și inocenței de esență divină din ochii Fecioarei Maria, căreia – în rugăciuni, acatiste, colinde, pricesne religioase – i se spune frecvent, cu un singur termen, *Preacurata*).

De semnalat și întrebuintarea lui *prea* adverbial (încadrat de unii cercetători în categoria mărcilor „clasice” ori a celor arhaice de superlativ absolut) într-o construcție ce evidențiază intensitatea depășită, excesivă⁶; secvența lirică este dedicată „locurilor sfinte” din Alba Iulia și incontestabilelor dovezi despre martiriul lui Horea, Cloșca și Crișan – trei eroi emblematici pentru asupririle pe care neamul românesc le-a îndurat veacuri de-a rândul, dar și exponenți ai spiritului de sacrificiu al înaintașilor noștri pentru afirmarea conștiinței naționale, pentru dreptate și libertate: „[...] priviți cum vin martirii / către jertfa lor slăvită, / lanțurile-abia târându-și / spre Golgota rânduită / mântuirii-acestei nații / *prea-ndelung* / nedreptățită!”⁷.

1959, p. 29-50, Rodica Ocheșeanu arată că folosirea unor asemenea afixe „răspunde necesității de a reda cât mai expresiv impresiile pe care le produce asupra oamenilor o calitate oarecare” (*ibidem*, p. 48).

¹ Cf. * * * *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 164: „Procedeul se situează la limita dintre morfologie și vocabular. Derivatele [...] respective nu sunt însă forme de superlativ ale cuvântului de bază, ci reprezintă cuvinte noi, a căror semnificație cuprinde trăsătura <superlativ>” și care sunt înregistrate ca atare în dicționare (vezi aceeași idee la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 125).

² Prefixul *prea-* apare frecvent cu această funcție în limba veche a primelor texte românești, marcând mai expresiv treapta extremă a unei calități, adică faptul că s-a trecut dincolo de limita obișnuită a acesteia. Derivatele cu *prea-* sunt, în special, adjective (adesea substantivizate): *preabun*, *preacinstit*, *preacucernic*, *preacurat*, *preacuvios*, *preafericit*, *preaiubit*, *preaînalt*, *preaînălțat*, *preaînțelept*, *prealăudat*, *prealuminat*, *preamilostiv*, *preaplecat*, *preaputernic*, *preasfânt*, *preaslăvit* etc. Deși a fost, în trecut, un prefix foarte productiv, *prea-* se întrebuintează rar (cu caracter livresc) în româna contemporană și se întâlnește în derivate specifice mai ales terminologiei bisericești, ca atribute date preoților sau călugărilor, ca epitețe (de obicei, în vocativ) conferite Maicii Domnului sau unor sfinți; asemenea formații circulă și în diferite producții populare (cum sunt, de pildă, basmele), în stilul arhaizant al literaturii artistice (vezi, în romanele istorice, titlurile date unor împărați sau unor domnitori) și în limbajul poetic. Pentru aspecte privind originea controversată a prefixului românesc *prea-* și pentru prezentarea detaliată a situațiilor în care se utilizează acesta, vezi I. Rizescu, *Prefixul pre- în limba română*, în * * * *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, p. 5-16; Rodica Ocheșeanu, *Prefixele superlative în limba română*, în * * * *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, în special p. 32-36; I. Rizescu, *Pre- (pri-, pră-, pe-), prea-*, în * * * *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al II-lea. *Prefixele*. Redactori responsabili: Al. Graur și Mioara Avram, București, Editura Academiei, 1978, p. 192-198.

³ Traian Dorz, *Jertfă de la Vladimiri*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 27.

⁴ Idem, *Îți mulțumesc că mi-ai venit*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 92; într-o altă variantă a poeziei, apărută în idem, *Cântarea Biruinței*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2007, p. 103, fragmentul citat arată astfel: „Tatăl nostru *Cel Iubit*” (adjectivul subliniat este însoțit, de data aceasta, de morfemul *cel*, ca „marcă suplimentară de individualizare” – * * * *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 246).

⁵ Traian Dorz, *O, Maica Jertfei*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 100.

⁶ Vezi * * * *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 161; Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Numele și pronumele. Adverbul*, p. 108.

⁷ Traian Dorz, *Dacă n-ați fost la Cetatea*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 44.

6. După cum se observă, în poeziile din cartea intitulată *Locurile noastre sfinte*, întrebuițarea (cu intenții stilistice) a variatelor procedee de exprimare a gradelor de comparație, în speță a superlativului absolut (mijloace care depășesc, uneori, limitele nivelului morfosintactic), generează asocieri surprinzătoare prin originalitatea lor, contribuind la dezvoltarea expresivității acestor creații lirice. Pe de altă parte, antrenarea unor adjective în opozițiile de intensitate naște imagini artistice cu un potențial afectiv remarcabil, al căror efect mizează pe organizarea inedită a elementelor extrase din materialul lexical și din sistemul gramatical al limbii comune; de altfel, se știe că „un scriitor nu creează cuvinte, ci face apel la cele existente, dar le folosește în îmbinări noi, le exploatează virtualitățile ascunse și le conferă astfel valori noi”¹.

Dacă „mesajul poeziei mistico-religioase este existența într-o mântuire”², atunci, cu certitudine, abordările posibile ale unui asemenea tip de text literar nu trebuie să ignore analiza gramaticală, întregită de cea stilistică. Tocmai acest lucru am încercat să-l semnalăm, selectând, din poeziile incluse în volumul menționat, fragmente ce evidențiază valențele conotative ale gradelor de comparație în construcții prin intermediul cărora autorul izbuteste să contureze un adevărat periplu al restituirilor necesare, conceput într-o viziune proprie, impregnată de o deosebită forță sugestivă, ca o posibilă „carte de vizită” a reperelor sacre, morale și culturale cu care spiritul românesc vine la întâlnirea cu civilizațiile lumii. Într-adevăr, lirica dorziană în ansamblu (iar cartea de față nu constituie o excepție) își înscrie mesajul vizionar – în mod explicit sau indirect – pe aceste coordonate perene, centrându-se pe aspectele generale sau particulare ale relației omului cu Dumnezeu, cu toate implicațiile ei, inclusiv în viața cotidiană ori în perspectiva nemuririi: „Un dor de veșnicie / mă-ncearcă-atunci arzând, / și-așa de grea-mi devine / povara firii mele / când fiecare-ntoarce Acasă / aprinzând / la geamul unei lacrimi / lumina unei stele...”³; cu alte cuvinte, „Nemurirea, / de când știm, / ne-am trezit că ne-o suim / rost cinstit să-nveșnicim”⁴.

BIBLIOGRAFIE

ASANDEI CĂSUȚĂ, Ana, *Percepția semnificațiilor*, în „Oastea Domnului”, XIX (2010), nr. 9, p. 10-12.

AVRAM Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 1997.

BEG, Ioan, *Traian Dorz, la capăt de călătorie*, [Editura „Traian Dorz”], [Simeria], [f.a.].

¹ Ștefan Munteanu, *Studii de lingvistică și stilistică*, Pitești, Editura Pygmalion, 1998, p. 132.

² Eugen Dorcescu, *Poezia mistico-religioasă. Structură și interpretare*, în „Reflex”, VII (2006), nr. 7-8-9, p. 42.

³ Traian Dorz, *Îmi place câteodată*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 81.

⁴ Idem, *Nemurirea...*, în idem, *Locurile noastre sfinte*, p. 32.

- BEJAN, Dumitru, *Gramatica limbii române. Compendiu*, ediția a II-a, Cluj, Editura Echinox, 1997.
- BERCEANU, Barbu B., *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*, București, Editura Științifică, 1971.
- BIDU-VRĂNCEANU, Angela/ CĂLĂRAȘU, Cristina/ IONESCU-RUXĂNDOIU, Liliana/ MANCAȘ, Mihaela/ PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a II-a, [București], Editura Nemira, 2005.
- BRÂNCUȘ, Grigore/ SARAMANDU, Manuela, *Gramatica limbii române*, vol. I. *Morfologia*, București, Editura Atos, [f.a.].
- BULGĂR, Gh., *O problemă de stilistică: locuțiuni și expresii cu valoare de superlativ, construite cu denumiri ale părților corpului omenesc*, în „Limbă și literatură”, 1972, vol. IV, p. 583-588.
- BYCK, J., „*Désagréable*” *comme moyen de renforcement*, în „Bulletin linguistique”, V (1937), p. 43-55.
- CIOMPEC, Georgeta, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- CIOMPEC, Georgeta/ DOMINTE, Constantin/ FORĂSCU, Narcisa/GUȚU ROMALO, Valeria/ VASILIU, Emanuel, sub coordonarea acad. Ion COTEANU, *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
- CÎMPEANU, Eugen, *Contribuții la stilistica gradelor de comparație*, în „Cercetări de lingvistică”, XI (1966), nr. 1, p. 77-89.
- DIMITRIU, Corneliu, *Tratat de gramatică a limbii române. I. Morfologia*, Iași, Institutul European, 1999.
- DORCESCU, Eugen, *Poezia mistico-religioasă. Structură și interpretare*, în „Reflex”, VII (2006), nr. 7-8-9, p. 38-42.
- DORZ, Traian, *Cântarea Biruinței*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2007.
- DORZ, Traian, *Din cele mai frumoase poezii*, Simeria, Editura „Traian Dorz”, 2004.
- DORZ, Traian, *Din pragul veșniciei*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 1999.
- DORZ, Traian, *Hristos, mărturia mea*, Simeria, Editura „Traian Dorz”, 1993.
- DORZ, Traian, *Locurile noastre sfinte*, ediția a II-a, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2010.
- DRAGOȘ, Elena, *Câteva procedee de exprimare a ideii de superlativ în limba română*, în „Studia Universitatis Babeș Bolyai. Series Philologica”, VIII (1963), fasc. 2, p. 93-98.
- EMINESCU, Mihai, *Proză literară*. Ediție îngrijită de Eugen Simion și Flora Șuteu. Cu un studiu introductiv de Eugen Simion, București, Editura pentru Literatură, 1964.
- * * * *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al II-lea. *Prefixele*, de Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Florica Ficșinescu, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, I. Rizescu, Laura Vasiliu. Redactori responsabili: Al. Graur și Mioara Avram, București, Editura Academiei, 1978.
- * * * *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a revăzută și adăugită, tiraj nou, București, Editura Academiei, 1966.
- * * * *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- HOARȚĂ Cărăușu, Luminița, *Probleme de morfologie a limbii române*, Iași, Editura Cermi, 2001.
- HRISTEA, Theodor (ed.), *Sinteze de limba română*, ediția a treia revăzută și din nou îmbogățită, București, Editura Albatros, 1984.
- IACOB, Niculina, *Morfologia limbii române. Partea I*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2002.
- IACOB, Niculina, *Morfologia limbii române. Partea a II-a*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2006.
- IORDAN, Iorgu, *Limba română contemporană*, [ediția a II-a], București, Editura Ministerului Învățământului, 1956.

- IORDAN, Iorgu, *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, București, Editura Științifică, 1975.
- IORDAN, Iorgu/GUȚU ROMALO, Valeria/ NICULESCU, Alexandru, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967.
- IORDAN, Iorgu/ROBU, Vladimir, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- IRIMIA, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom, 1997.
- IRIMIA, Dumitru, *Structura gramaticală a limbii române. Numele și pronumele. Adverbul*, Iași, Editura Junimea, 1987.
- IRIMIA, Dumitru, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- MANOLIU, Marcela, *Asupra categoriei comparației din limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XIII (1962), nr. 2, p. 201-214.
- MĂRUȚĂ, Toma, *Ideea de superlativ în limba română*, în „Limbă și literatură”, I (1955), p. 188-212.
- MUNTEANU, Ștefan, *Studii de lingvistică și stilistică*, Pitești, Editura Pygmalion, 1998.
- OCHESĂNEANU, Rodica, *Prefixele superlative în limba română*, în * * *, *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. Redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck, București, Editura Academiei, 1959, p. 29-50.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Structura adverb + de + adjectiv (sau adverb): descriere sintactică și interpretare semantică*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXII (1981), nr. 6, p. 593-610.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (ed.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- POP, Gheorghe, *Morfologia limbii române. Structuri și sistem*, Cluj, Editura Casa Cărții de Știință, 1998.
- POPESCU, Rodica, *Limba română contemporană. Morfologia adjectivului și a verbului*, Tipografia Universității din Timișoara, 1987.
- RĂDULESCU, Marina, *Despre categoria comparației în limba română*, în „Limba română”, XXXVI (1987), nr. 1, p. 14-28.
- RIZESCU, I., *Prefixul pre- în limba română*, în * * *, *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. Redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck, București, Editura Academiei, 1959, p. 5-16.
- TOHĂNEANU, G. I., *Măiastra*, Editura Timpul, Reșița, 2000.
- TOHĂNEANU, G. I., *Neajungerea limbii. Comentarii la „Țiganiada” de I. Budai-Deleanu*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2001.
- TRANDAFIR, Gh. D., *Aspecte controversate ale categoriei comparației în româna contemporană*, în „Limba română”, XXVI (1977), nr. 1, p. 23-32.
- TRANDAFIR, Gh. D., *Observații asupra unor puncte de vedere noi despre categoria comparației*, în „Limba română”, XXXVII (1988), nr. 2, p. 171-181.
- TRANDAFIR, Gh. D., *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1982.

COMPLEMENT INDIRECT DATIVAL, ATRIBUT PRONOMINAL DATIVAL SAU... COMPLEMENT POSESIV?

Valentin ROMAN

Școala cu clasele I-VIII CEFA, Bihor

ABSTRACT. The study analyzes the triad *Dative Indirect Complement – Dative Pronominal Attribute – Possessive Complement*, concluding that the *adverbial Dative* discharges only the first two syntactical functions, thus we reject the so-called *Possessive Complement*, as coined by the academic treatise *GALR*.

Keywords: Dative Clitics, Possessive Dative, Possessive Complement, Indirect Complement, Pronominal Attribute, Verbal Group, Syntactical Homonymy and Ambiguity, Syntactical Reorganization.

1. Preliminarii. Diada *complement indirect datival–atribut pronominal datival*

Având în vedere cele două poziții sintactice, se impune să aducem în discuție așa-numitul *dativ posesiv*. Prin *dativ posesiv* înțelegem formele neaccentuate (clitice) ale pronumelor personale și reflexive care stau numai pe lângă un substantiv [*dativ posesiv adnominal*] sau pe lângă verb [*dativ posesiv adverbial*]. Dacă în limbile romanice se folosește adjectivul posesiv pentru redarea raportului de posesie, în limba română se pot folosi și aceste forme pronominale neaccentuate. Atât dativul adnominal, cât și cel adverbial sunt variante distribuționale ale dativului posesiv, denumire preluată din limba latină (*dativus possessivus*). Cel dintâi era frecvent utilizat în primele texte literare și în lirica populară (*Inima-i sărea. Ruga-i asculta. Mândra-și săruta*). Al doilea este utilizat mai frecvent, fiind recurent și în literatura veche – Atunce singur împăratul *i-au* ras barba cu mâna lui. Mândra să-*mi* oprească.¹ Astfel, se poate afirma că dativul posesiv (adnominal și adverbial) este un aspect al dinamicii limbii, putând fi studiat din perspectivă sincronică și, mai ales, diacronică.

Din punct de vedere semantic, dativul posesiv exprimă „obiectul în favoarea sau în defavoarea căruia se realizează acțiunea sau atribuirea exprimată de verbul regent”². Ca roluri tematice, el actualizează Beneficiarul și Destinatarul, alături de cel de Posesor.

¹ Vezi, în acest sens, și articolul lui Nicolae Felecan, *Complementul posesiv*, în LR, XX, 2010, nr. 3–4.

² Vezi Constantin Milaș, *Dativul posesiv*, în CL, XXXVI, nr. 1-2, 1999, p. 67.

Analizând comportamentul morfosintactic și valorile semantice ale dativului substantival și ale celui pronominal, Constantin Milaș concluzionează că „dativul pronominal exprimă și, în condiții semantice, actualizează sensul posesie, conținut semantic negat acestui caz de către unii cercetători”¹. Prin urmare, valoarea posesivă nu este străină dativului pronominal, nici chiar celui verbal. Această valoare își subsumează celelalte valori semantice. După cum afirmă autorul mai sus citat, valorile semantice ale dativului posesiv au repercusiuni în plan sintactic: „Dată fiind organizarea sintagmatică stabilă, funcția sintactică realizată prin cazul dativ este decisă de rezultatul conflictului dintre semantismul pronomelui și cel al verbului”². Astfel, pronumele este atribut „când verbul din context nu neagă persoanei desemnate prin pronumele în dativ calitatea de posesor al obiectului denumit de către complementul direct: Eu *îi* laud iscusința.”³. Când verbul impune pronomelui neaccentuat de dativ rolul semantic de destinatar primar al acțiunii, negându-i valoarea posesivă, cliticul realizează poziția sintactică de complement indirect: *Eu îi procur materialele necesare*.

În lucrările de specialitate se observă o oarecare ezitare în ceea ce privește funcțiile sintactice ale pronomelor cu valoare de dativ posesiv, mai ales în cazul celor așezate lângă verb (dativ posesiv adverbial). Cercetătorii au adoptat două poziții contrare, impunându-și punctul de vedere în mod tranșant sau voalat, uneori în mod contradictoriu. Astfel, dacă dativului posesiv i s-a acordat, fără multe rezerve, funcția sintactică de atribut pronominal, celui adverbial i s-a acordat când funcție de complement indirect, când funcție de atribut pronominal: *Și-a luat pălărie*. vs. *Și-a luat pălăria*. În ceea ce privește aceste două exemple, articularea definită a substantivului (*pălăria*) este hotărâtoare pentru repartizarea funcțiilor sintactice: complement datival, în primul enunț, și atribut datival, în al doilea.

Dintre „partizanii” ultimei interpretări îi menționăm pe Finuța Asan⁴, Vasile Șerban⁵, Al. Graur⁶, Iorgu Jordan și Vladimir Robu⁷, Al. Metea: „Atributul pronominal în dativ, atunci când stă în fața unui verb, poate fi confundat cu un complement indirect. El este atribut când după verb urmează un substantiv, de obicei articulat, căruia îi putem adăuga un adjectiv posesiv sau un

---

¹ *Ibidem*, p. 72.

² *Ibidem*, p. 73.

³ *Ibidem*, p. 73.

⁴ Vezi Finuța Asan, „Atributul pronominal în dativ”, în *SG*, II, 1957, p. 131–139.

⁵ Vezi Vasile Șerban, *Sintaxa limbii române. Curs practic*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 189: *Eventualele excepții, când atributul pronominal în dativ se leagă de alte părți de propoziție și nu de substantivul regent, nu trebuie să denatureze analiza sintactică*. Astfel, autorul consideră că pronumele neaccentuat în dativ din versurile *Și dacă stau o clipă dus pe gânduri, / E că spre-aceia gândul mi-l îndrept*. este atribut pronominal pe lângă *gândul*, fiind echivalentul lui *meu*.

⁶ Vezi Alexandru Graur, *Gramatica azi*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 186.

⁷ Vezi Iorgu Jordan și Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 626–628.

ponume personal, persoana a III-a, cazul genitiv: **Ți**-am admirat fotografia. = Am admirat fotografia **ta**”¹.

Maria Vulișici Alexandrescu admite că „în unele situații, mai ales în limba actuală, dativul posesiv este conjunct unui verb: **Ți**-am cunoscut prietenii. **I**-au murit lăudătorii. etc.”². În ceea ce privește funcția sintactică a dativului posesiv adverbial, lingvista apreciază că avem a face cu un atribut datival, întrucât verbele *a cunoaște* și *a muri* nu au valență dativală. Reflexivul posesiv realizează întotdeauna poziția sintactică de atribut pronominal datival³. Dumitru Irimia include în categoria *atributului descriptiv* în dativ atât formele pronominale neaccentuate conjuncte unui substantiv, cât și pe cele conjuncte unui verb⁴. Discutând despre atributul pronominal în dativ, Gheorghe Constantinescu-Dobridor opinează că acesta este exprimat prin „formele neaccentuate ale pronumelui personal (dativul posesiv), însoțitoare ale substantivelor, adjectivelor și *verbelor* [s.n.] [...]: Părul **i**-a albit. (părul ei); **Îmi** văd de treburi. (de treburile mele) etc.”⁵.

Theodor Hristea concluzionează că „pronumele (reflexiv, în exemplele date) în cazul dativ este complement indirect dacă în propoziție apare alături de un substantiv sau de forma accentuată a pronumelui cu rol de complement indirect”⁶. Dacă este posibilă dublarea cliticului printr-o formă accentuată de pronume (reflexiv în cazul nostru), atunci pronumele realizează poziția sintactică de complement indirect datival: **Și**-a luat pălărie (siei). Și, invers, dativul posesiv este atribut pronominal datival atunci „când posibilitatea de a apărea împreună cu substantivul sau cu pronumele accentuat este exclusă.”⁷.

În *Gramatica limbii române* (1966) se afirmă că atunci „când pronumele neaccentuat în dativ stă pe lângă un substantiv, el este clar atribut pronominal”⁸. Însă „când pronumele neaccentuat în dativ stă pe lângă un verb, dar se referă la un substantiv de pe lângă acel verb (cu rol de subiect, nume predicativ sau complement de diverse feluri) el poate fi *echivalent* [s.n.] cu un atribut: **Vezi-ți** de treabă., deși în general este complement indirect”⁹. Spre deosebire de atributul substantival în dativ, „care nu determină decât substantive nearticulate (văr **Mariei**, domn **Moldovei**), atributul pronominal în dativ determină mai ales substantive articulate (în unele situații și nearticulate).”¹⁰

¹ Vezi Alexandru Metea, *Limba română de la A la Z*, Timișoara, Editura Helicon, p. 164.

² Vezi Vasile Șerban, *Sintaxa limbii române. Curs practic*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p.79.

³ *Ibidem*, p. 80.

⁴ Vezi *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei R.S.R., 1966, p. 479.

⁵ Vezi Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Gramatica esențială a limbii române*, București, Editura Vestala, 2005, p. 248.

⁶ Vezi Th Hristea (ed.), *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros, 1984, p. 228.

⁷ *Ibidem*, p. 228.

⁸ Vezi *GLR*, 1966, vol. II, p. 163.

⁹ *Ibidem*, p. 163.

¹⁰ *Ibidem*, p. 133.

Flora Şuteu acceptă că dativul posesiv apare legat fie de un verb – *Şterge-ţi ochii.* – fie legat de un substantiv – *ochii-ţi-*, însă, în acelaşi loc, aflăm că „în timp ce dativul posesiv poate fi legat de orice fel de substantiv pentru a indica ideea de posesie, în construcţie cu verbul, pronumele în dativ nu se poate raporta decât la substantive care îndeplinesc anumite funcţii sintactice. În această situaţie, el se referă mai ales la substantive care sunt legate de verbul pe lângă care se află dativul posesiv”¹. În cazul în care, alături de forma neaccentuată a pronumelui, apare complementul indirect exprimat şi prin forma accentuată a aceluiaşi pronume sau prin substantiv, în propoziţie se face simţită ideea de insistenţă asupra persoanei la care se referă complementul indirect, această persoană fiind, de obicei, pusă în opoziţie cu alta: *Ţie ţi-am citit lucrarea.*

În lipsa acestor elemente distinctive, enunţurile date sunt ambigue, justificându-se fenomenele numite *omonimie şi ambiguitate sintactică*². Astfel, în propoziţia *Ţi-am citit lucrarea.*, dativul pronumelui poate să aibă fie valoare posesivă, fie valoare de adresare, fie ambele valori în acelaşi timp, în funcţie de realitatea pe care o comunică³. Cu valoare de adresare, pronumele indică persoana căreia i s-a citit o lucrare, care aparţine altcuiva: *Ţi-am citit ție lucrarea lui.* În cazul în care lucrarea a fost citită celui care a scris-o, pronumele este complement indirect datival, având atât valoare de adresare, cât şi valoare posesivă⁴.

Flora Şuteu consideră că, întrucât pronumele personal poate relua sau anticipa complementul indirect (*Mamei i-am pierdut lucrurile/I-am pierdut mamei lucrurile.*), iar pronumele reflexiv nu permite acest lucru (**sieşi şi-a pierdut*), „cele două construcţii nu pot fi discutate împreună la valorile dativului”⁵. Totuşi, „aceasta nu trebuie să ducă însă, neapărat, la concluzia că dativul posesiv exprimat prin pronume reflexiv este, din punct de vedere sintactic, totdeauna atribut, indiferent de faptul că este plasat lângă un verb sau lângă un substantiv”⁶. Nici pronumele reflexiv în dativ cu valoare posesivă nu poate fi interpretat ca atribut, când acesta este coocurent unui verb, deoarece şi el exprimă ideea de posesie, mai ales cu referire la substantive cu altă funcţie sintactică decât aceea de atribut, ceea ce demonstrează că şi el aparţine grupului verbal⁷. (sic!)

¹ Vezi Flora Şuteu, *Atribut pronominal sau complement indirect?*, în LR, XI, nr. 3, 1962, p. 270.

² Vezi, în acest sens, Valentin Roman, *Ambiguitatea sintactică*, în „Analele Universităţii din Oradea, fascicula limba şi literatura română”, 2008, p. 351–363.

³ Vezi Flora Şuteu, *artic. cit.*, p. 271.

⁴ Vezi, în acest sens, şi Maria Vulişici Alexandrescu, *Sintaxa limbii române*, Oradea, Imprimeria de Vest, 1995, p. 79, unde se discută acelaşi exemplu şi aceleaşi interpretări.

⁵ Vezi *artic. cit.*, p. 273.

⁶ *Ibidem*, p. 273.

⁷ *Ibidem*, p. 273.

Cercetătoarea recurge la o soluție de compromis: „desprinderea pronumelui reflexiv cu valoare posesivă, în construcțiile verbale, de complementul indirect în dativ”¹ și trecerea acestui pronume în categoria unui morfem al reflexivului. Concluzia la care se ajunge este că nu există atribut pronominal în dativ când pronumele apare pe lângă un verb, încadrându-se, astfel, în grupul verbal. Argumentele avute în vedere sunt următoarele:

1. Dativul posesiv al pronumelui așezat pe lângă verb exprimă posesia, mai ales cu referire la subsantative care sunt legate sintactic de verb. Această constatare ar putea duce la concluzia că dativul posesiv așezat pe lângă un verb nu este atribut. El nu determină, de fapt, substantivul, ci determină sintactic verbul (sic!) și, „numai pe plan lexical, semantic, prin intermediul acestui verb, se referă la un substantiv, iar acest substantiv este legat sintactic de verb”².

2. Pe lângă un verb, dativul posesiv poate să reia sau să anticipeze un complement indirect exprimat printr-un pronume în dativ, cu formă neaccentuată, sau printr-un substantiv. Astfel, dativul posesiv are funcția sintactică de complement indirect, chiar și atunci când apare singur pe lângă verb, „un complement indirect cu valoare de posesie”³. „Ca atribut pronominal în dativ rămâne să fie considerat numai dativul posesiv care apare legat de un substantiv, ca determinant al acestui substantiv”⁴:

(a) *Inima-i bătea în pereții pieptului.* (Mihai Eminescu) – atribut pronominal în dativ;

(b) *Simțea că inima i se sparge.* (Mihai Eminescu) – complement indirect în dativ.

Pentru a recunoaște funcția sintactică a dativului posesiv, autoarea articolului citat propune introducerea, în construcția respectivă, a unui complement indirect. În acest fel, dativul posesiv va fi atribut pronominal numai în construcțiile în care complementul indirect nu poate fi inserat.

Aceeași părere este împărtășită și de Valeria Guțu Romalo, care opinează că, într-o structură ca *Iar când gândesc la viața-mi*, pronumele aton este un determinant neîndoielnic al substantivului, deci un atribut pronominal; în structura: *Mi-am luat cărțile*, dativul apare în vecinătatea verbului, nu a substantivului. De aceea, „dependența dativului față de substantive (și nu față de verb) este, în cele mai multe cazuri, discutabilă”⁵. Dar *supra*, lingvista admite că dativul adverbial are, de fapt, centru... substantival⁶. Concluzia lingvistei se situează tot în sfera

---

¹ *Ibidem*, p. 273.

² Vezi Flora Șuteu, *artic. cit.*

³ Vezi Flora Șuteu, *artic. cit.*, p. 274.

⁴ *Ibidem*, p. 275.

⁵ Vezi *op. cit.*, p. 180.

⁶ *Ibidem*, p. 181.

echivocului, întrucât afirmă că „în interiorul grupului verbal însă, care comportă diferenți determinanți substantivali, dativul caracterizează poziția sintactică *complement indirect*”¹.

Analizând structurile *Mi-am luat cartea. Își vede de drum. Ți-am găsit cartea. I-au venit copiii.*, Gabriela Pană Dindelegan apreciază că pronumele subliniate aparțin unor structuri ternare și propune trei soluții de încadrare funcțional-relațională: fie *complement indirect de tip special*, fie *atribut pronominal de tip special*, fie introducerea unei noi poziții sintactice sui-generis, care să presupună structura ternară și amalgamarea GV cu GN, trăsături întrunite, mai târziu, de *complementul posesiv*². Acceptăm ca fiind mai pertinent determinantul *de tip special* decât postularea unei noi poziții sintactice.

Un punct de vedere mai unitar avansează Finuța Asan, care concluzionează că pronumele neaccentuate de dativ (dativul posesiv) realizează poziția sintactică de atribut pronominal, indiferent dacă acestea sunt conjuncte unui verb sau unui substantiv³.

Din punctele de vedere expuse mai sus se poate observa inconsecvența de abordare și de analiză, care favorizează, de cele mai multe ori, echivocul.

2. Pseudo-triada *complement indirect datival – atribut pronominal datival – complement posesiv*

Gramatica limbii române (2005/2008) nu rezolvă problema ridicată – complement indirect datival sau atribut pronominal datival? –, ci deschide noi controverse, întrucât aduce în discuție o nouă poziție sintactică, și anume pe cea de *complement posesiv*, creându-se triada *atribut pronominal datival – complement indirect datival – complement posesiv*.

„**Complementul posesiv** este un component al grupului verbal care se actualizează într-o structură ternară și exprimă posesorul printr-un clitic de pronume reflexiv sau personal cu trăsătura semantică (+Animat), stabilind prin intermediul verbului regent o relație semantică de posesie (și alte relații subsumate posesiei: apartenența, dependența etc.) cu un alt nominal din structură, care exprimă „obiectul posedat” (în sens larg), de exemplu, *Ion își respectă/ iubește părinții/ vecinii [...]*”⁴.

Ipo facto, *Gramatica de bază a limbii române* (GBLR) include complementul posesiv în clasa *pozițiilor sintactice reorganizate*: *Am auzit vocea lui/ sa. > I-am auzit vocea*⁵. Chiar și dând prioritate structurii de adâncime, noua poziție sintactică nu se justifică, pentru că dativul posesiv are tot orbită nominală: *Și-a rupt piciorul. < A rupt piciorul, care picior este al lui/ său.*, în care

¹ *Ibidem*, p. 181.

² Vezi Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, București, Editura Coresi, 1992, p. 124.

³ Vezi Finuța Asan, *Atributul pronominal în dativ*, în SG, II, 1957, p. 131–139.

⁴ Vezi *Gramatica Limbii Române* [GALR], vol. II, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 441.

⁵ Vezi p. 499 sqq. În această lucrare, atributul pronominal datival este numit *posesor*.

al este un *pronume posesiv semiindependent*, alcătuiind o sintagmă dissociabilă cu adjectivul posesiv/pronumele personal¹: *al lui/ său picior = piciorul său*.

Considerăm că definiția de mai sus și argumentele ulterioare conțin unele neajunsuri și chiar contradicții. Însăși sintagma „complement posesiv” este o contradicție, întrucât, în primul rând, Posesorul nu se poate exprima printr-un complement. Poziția sintactică în discuție nu este o soluție de compromis din rațiuni lingvistice obiective.

În articolul *Atribut pronominal anticipat sau complement posesiv?*², în care respinge poziția sintactică denumită „complement posesiv”, Alexandru Metea demonstrează că dativul posesiv adverbial este „un determinant pronominal al substantivului, de tip special, care ar putea fi numit *atribut pronominal anticipat*”³. Un argument pe care îl avansează autorul articolului citat pentru respingerea așa-zisului complement posesiv este corespondența dintre părțile de propoziție și propozițiile subordonate corespunzătoare, teză demonstrată de Mioara Avram⁴. În lumina acestei teze, se admite că acestui tip de complement nu îi corespunde o realizare propozițională. Expansiunea complementului posesiv este, de fapt, o... veritabilă atributivă:

Îți apreciem efortul depus. = Apreciam efortul pe care [tu] l-ai depus.

De departe, contraargumentul lingvistului Alexandru Metea, căruia ne raliem și noi, este *criteriul formal*, pe care *Gramatica limbii române* (2005/2008) îl apreciază ca fiind convingător în afirmarea noii poziții sintactice⁵. Același autor contrazice și demersul Marinei Rădulescu Sala⁶, care neagă faptul că avem a face cu un complement indirect, întrucât „coocurența celor două tipuri de dativ reprezintă poziții (funcții) sintactice diferite: complement indirect și complement posesiv.”⁷, dar, afirmă Al. Metea, „nimeni, astăzi, nu mai atribuie cliticului datival din aceste structuri funcția de complement indirect, decât dacă – după cum recunoaște autoarea – acesta intră în relație cu un substantiv cu funcție de nume predicativ și posibila lui dublare cu o formă accentuată ne conduce, firesc, spre această soluție: complement indirect”⁸. Dacă într-un enunț ca *Maria îmi este vecină.*, cliticul nu este complement indirect, Alexandru Metea vede inutilă identificarea unei noi poziții sintactice, diferită de aceasta, „doar pentru că nu face parte, formal, din grupul sintactic al unui substantiv sau pronume”⁹.

¹ Vezi G.G. Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale. Distincții și... distincții*, Editura Paralela 45, Pitești, 2007, p. 78 sqq. Vezi și cursul *Probleme controversate de morfosintaxă a limbii române*, ținut la masteratul *Limba română în context romanic*, anul universitar 2010–2011.

² Vezi *artic. cit.*, în AUT, XLVIII, p. 196–201.

³ *Ibidem*, p. 200.

⁴ Vezi Mioara Avram, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în SG, I, p. 141–164.

⁵ Vezi *artic. cit.*, p. 200.

⁶ Vezi Marina Rădulescu Sala, în „Studii de Gramatică și de formare a cuvintelor. În memoria Mioarei Avram”, București, Editura Academiei Române, *De ce un „complement posesiv”?*, p. 357–363.

⁷ *Ibidem*, p. 362.

⁸ Vezi Alexandru Metea, *artic. cit.*, p. 200.

⁹ *Ibidem*, p. 200.

Dimpotrivă, unii lingviști acceptă noua funcție. Astfel, Nicolae Felecan conchide că „opțiunea pentru o nouă funcție sintactică, aceea de complement posesiv, devine benefică, întrucât organizarea grupurilor sintactice, atât din punct de vedere structural, cât și funcțional-sintactic, capătă o mai mare limpiditate și consistență și, în final, va ușura analiza gramaticală”¹.

Semantic vorbind, relația posesivă se codifică, în forma sa prototipică, prin două nominale, unul desemnând Obiectul posedat, iar celălalt, Posesorul, coocurente în structura de suprafață. „Complementul posesiv” apare într-o structură ternară, însă acesta se află într-o relație de contiguitate directă cu un substantiv, cu care realizează o sintagmă posesivă. Dativul posesiv adverbial face parte dintr-o structură ternară, în care substantivul este Tr al atributului, iar verbul este *condiționantul realizării relației*². Prin urmare, prin *structură ternară* nu se va înțelege sintagmă ternară, de altfel nereperabilă în sintaxa limbii române, în sensul subordonării și față de verb.

Contiguitatea directă cu un substantiv este susținută și de *Gramatica limbii române* (2005/2008): „Prezența sa în enunț este condiționată de coocurența cu un substantiv subordonat aceluiași verb.” sau: „Rolul semantic de Posesor nu îi este atribuit de verbul regent, ci se datorează substantivului coocurent”³ (sic!). După cum EPS-ul stă pe lângă verb, dar nu se subordonează acestuia, tot așa nici „complementul posesiv” nu se subordonează verbului. De aceea, nici EPS-ul, nici „complementul posesiv” nu fac parte din grupul verbal, iar formularea *coocurența cu un substantiv subordonat aceluiași verb* o considerăm contradictorie, întrucât substantivul nu se subordonează verbului. Ocupând poziția unui Posesor, care este un Atributiv, rezultă că așa-zisul „complement posesiv” nu face parte din grupul verbal.

Un argument pentru susținerea celor de mai sus îl poate constitui *proba omisiunii*. În exemplul: *Mihai își ajută părinții.*, omisiunea substantivului *părinții* face enunțul agramatical. Pronumele reflexiv poate fi înlocuit cu un pronume personal, apărând unele modificări: *Mihai își ajută părinții săi*. Corelația cu un adjectiv posesiv, în ambele exemple, este încă un argument pentru legarea semantico-sintactică de substantiv. Notăm, în subsidiar, că stabilirea unei funcții sintactice nu se face ținând seamă de ordinea lineară, adică așezarea cuvintelor în lanțul vorbirii, ci de ordinea structurală (ierarhică structurală), în funcție de relațiile sintactice stabilite între diferitele unități.

Termenii *adverbial* și *adnominal* din sintagmele terminologice *dativ posesiv adverbial* și *dativ posesiv adnominal* se justifică doar la nivelul succesiunii termenilor, nu și la nivelul sintagmatic, al combinării în sintagme.

---

¹ Vezi *artic. cit.*, p. 200.

² Vezi G.G. Neamțu, *op. cit.*, p. 53.

³ Vezi GALR, vol. II, p. 441.

Gramatica limbii române (2005/2008) precizează și unele asemănări și deosebiri între complementul datival, atributul pronominal datival și „complementul posesiv”¹. Complementul posesiv și cel indirect sunt, ambele, componente ale grupului verbal (mai rar, interjecțional), aflate în relație de subordonare față de verb sau interjecție. Au clase de substituție similare, apar în structuri ternare și prezintă fenomenul dublei exprimări. În timp ce complementul indirect aparține grupului verbal, complementul posesiv devine component al grupului verbal prin amalgamarea acestuia cu un grup nominal, din care își păstrează rolul semantic Posesor. Numai verbul (*Și-a rupt mâna.*) și, mai rar, interjecția (*Iată-i mașina.*) pot fi termeni regenți ai complementului posesiv, în timp ce complementul indirect poate determina și adjective sau adverbe.

Complementul indirect se poate exprima prin nominal nedublat de un clitic, realizare imposibilă pentru complementul posesiv. Pentru complementul indirect, structura ternară este posibilă, dar nu obligatorie și definitorie (*Lui îi place gramatica.*), în timp ce pentru complementul posesiv este obligatorie (*Îmi iubesc părinții.*). Dublarea complementului indirect este guvernată de reguli sintactice, pe când dubla exprimare a complementului posesiv este un fenomen marginal, manifestat mai ales în enunțuri emfaticе.

Astfel, tratatul academic consideră complementul posesiv o poziție sintactică aparte, invocând următoarele argumente:

(a) principiul unicității, conform căruia un verb atribuie o singură dată o poziție sintactică în enunț. Însă există enunțuri în care nominalul în dativ, complement indirect, și dativul posesiv sunt coocurente, fără a fi coordonat: *Și-a consacrat viața studiului.* Considerăm că nu poate fi susținut un astfel de argument, întrucât cele două lexeme au termeni regenți diferiți, substantivul *viața*, pentru dativul posesiv, și verbul *a consacrat*, pentru complementul indirect.

(b) complementul indirect este o poziție sintactică atribuită de verb, centru al grupului, și conținută în matricea sa sintactico-semantică.

Poziția sintactică numită „complement posesiv” nu este atribuită de verb, ci provine din amalgamarea unui grup verbal cu un grup nominal, având loc o reorganizare sintactică: *El a făcut tema sa.* > *El și-a făcut tema.* „Relația de posesie dintre cliticul de dativ, subordonat acum verbului, și nominalul de sub dominația căruia a ieșit se păstrează în noua structură și se realizează, de data aceasta, prin intermediul verbului; cliticul de dativ își conservă rolul semantic de Posesor, iar actantul nominal, pe lângă rolul atribuit de verb, își păstrează și nota semantică de „obiect posedat”².

---

¹ Vezi GALR, vol. II, p. 441 sq.

² Vezi GALR, vol. II, p. 442 sq.

(c) complementul indirect dublu exprimat stabilește relații de coreferențialitate la distanță numai cu pronumele neaccentuat/nominalul în dativ, în timp ce complementul posesiv dublu exprimat stabilește relații de coreferențialitate la distanță cu un nominal în dativ: *Lui Ion îi tremură mâinile.* sau cu un adjectiv posesiv/pronume personal în genitiv: *Mi-a căzut cartea mea./I-a căzut cartea lui.*

Acceptăm că dativul posesiv stabilește relații de coreferențialitate doar cu substantivul obiect posedat, iar formele pronominale *lui, ei, lor* sau adjectivele posesive sunt redundante și susțin, încă o dată, legarea dativului posesiv de un substantiv obiect posedat, și nu de un verb, care este doar un „mijlocitor”, un intermediar al relației posesive.

Mai departe, se afirmă că poziția sintactică în discuție „stabilește o relație de dublă subordonare: sintactică – față de verb – și semantică – față de substantivul coocurent din structura ternară la care participă”¹, afirmație care nu ni se pare viabilă, întrucât nu acceptăm relația de dublă subordonare în cazul „complementului posesiv” (de altfel, în nicio structură). În plus, relația de subordonare este o relație sintactică, nu și semantică.

În structurile cu „complement posesiv” pe care le oferă *Gramatica limbii române* (2005/2008)² se poate observa că dativul posesiv (pronume personal sau, mai rar, reflexiv) poate fi conjunct și substantivului obiect posedat: *Picioarele-mi sunt reci. = Picioarele îmi sunt reci. = Îmi sunt reci picioarele.* ș.a. Posibilitatea acestor reorganizări poate fi un argument pentru nesubordonarea sintactică a pronumelor neaccentuate față de verb.

Considerat poziție sintactică aparte, „complementul posesiv” se deosebește de atributul pronominal datival prin aceea că, în cazul atributului, „cliticul nu poate fi deplasat în grupul verbal (nu recategorizează verbul și, în consecință, nu îi poate fi subordonat)”³.

Gramatica de bază a limbii române consideră că diferența dintre complementul posesiv și posesor constă în „aceea că funcția sintactică de complement posesiv se realizează în GV prin clitic de dativ (dependent de verbul-centru al grupului), iar funcția sintactică de posesor se realizează în GN prin pronume în genitiv sau prin adjectiv posesiv (dependent de substantivul-centru al grupului).”⁴ În aceeași lucrare, se admite că în enunțul: *Pe umeri pletele-i curg râu.*, cliticul actualizează poziția sintactică de complement posesiv, nu pe cea de posesor [atribut pronominal], „deși suportul fonetic al cliticului de dativ cu sens posesiv este un substantiv”⁵. În continuare, se reia distincția dintre complement posesiv și posesor, subliniindu-se că în enunțurile: *Se gândește la patria-i iubită.* și *Își amintești marile-ți succese.*, pronumele au funcția sintactică de posesor în GN, întrucât „dativul adnominal” din aceste

¹ Vezi GALR, vol. II, p. 443.

² *Ibidem*, p. 443.

³ *Ibidem*, p. 449.

⁴ Vezi p. 500.

⁵ *Ibidem*, p. 506.

structuri nu poate părăsi grupul nominal spre a avansa în grupul verbal (verbele respective nu pot „guverna” două clitice)”¹.

Poziția unei unități sintactice în raport cu alta nefiind o condiție *sine qua non* pentru actualizarea unei funcții, dativul posesiv din cele trei exemple de mai sus nu este diferit din punct de vedere funcțional, deoarece face parte din grupul nominal, deși apare conjunct și unui adjectiv (*marile-ți*). Sintagmele nominale *pletele-i* și *patria-i* au aceeași structură, de aceea nu se justifică ocuparea unor poziții sintactice diferite.

În termenii acestei distincții, cele două poziții sintactice se deosebesc prin termenul regent al acestora (verb, respectiv substantiv), iar nu prin posibilitatea (sau imposibilitatea) deplasării în grupul verbal. Este superfluu să argumentăm că atributul nu se subordonează unui centru verbal. Verbul este cerut cu necesitate, dar el nu este Tr, ci un simplu „însoțitor”.

3. Concluzii

Negând categoric această poziție sintactică, o contradicție în termeni, rămâne în discuție doar diada *atribut pronominal datival – complement (indirect) datival*, funcții disociate prin relațiile semantico-sintactice realizate, conform gramaticii tradiționale, și prin apelul la contextul lingvistic și extralingvistic, mijloace de dezambiguizare. Distincția dintre cele două poziții sintactice ar trebui să existe și în practica analizei gramaticale școlare.

Așa-zisul „complement posesiv” este, de fapt, un atribut pronominal datival „la distanță” (distanță ocupată de un verb, ca și în cazul numelui predicativ și al EPS-ului), *atribut pronominal condiționat*², o funcție condiționată, cum sunt și numele predicativ și EPS-ul. Astfel, „dacă pronumelui (reflexiv sau personal neaccentuat) în dativ posesiv, dovedit ca „posesiv”, i se acordă funcție în termenii „atribut sau complement indirect (datival), aceasta ar trebui să fie atribut (pronominal datival)”³: (a) *Ion și-a făcut tema* (sa). – atribut pronominal datival condiționat; (b) *Ion și-a impus* (sieși) *unele principii*. – complement (indirect) datival.

Problema în discuție este doar un exemplu, din multiplele existente în limba română contemporană, referitoare la *raportul conținut-formă*. În cazul nostru, dativul posesiv este atribut ca înțeles – prin raportarea la un substantiv – și complement ca formă – prin dependența formală față de un verb. Este un *atribut pronominal sui-generis*, cu trăsături atipice, un... *atribut pronominal posesiv*.

În ceea ce ne privește, considerăm că, indiferent de posibilitățile sale combinatorii (deci și verbale!), pronumele personale și reflexive pot fi atribute pronominale dativale: *Ți-am luat cartea*. (*ta*) (atribut pronominal / complement posesiv – conform GALR), dar și *Ți-am luat*

¹ *Ibidem*, p. 506.

² Vezi G.G. Neamțu, *op. cit.*, p. 54.

³ *Ibidem*, p. 54.

cartea. (*ție* sau chiar *mea*) versus *Ți-am luat o carte.* (*ție*) (complement indirect datival); *Copiii ți s-au culcat.* (atribut pronominal); *Gura nu-ți mai tace.* (dublă interpretare: atribut pronominal și complement indirect). Iată și alte exemple în care cliticul pronominal adverbial este atribut pronominal:

Soarele în răsărit-de sânge-și spală-n mare/ lăncile, cu care a ucis în goană noaptea... (Lucian Blaga, *La mare*); *Sufletul mi-e dus de-acasă.* (idem, *La mare*); ... *tânărul tău trup/ de vrăjitoare-mi arde-n brațe. Nebun,/ ca niște limbi de foc eu brațele-mi întind,/ ca să-ți topesc zăpada umerilor goi,/ și ca să-ți sorb, flămând să-ți mistui/ puterea, sângele, mândria, primăvara, totul.* (idem, *Noi și pământul*); *O, cine știe-suflete-n ce piept îți vei cânta/ și tu odată peste veacuri [...] dorul sugrumat/ și frânta bucurie de viață.* (idem, *Liniște*); *În bolta înstelată-mi scald privirea.* (idem, *Mi-aștept amurgul*); *Nu-mi presimți tu nebunia...? (idem, Nu-mi presimți?).*

BIBLIOGRAFIE

- ASAN, Finuța, *Atributul pronominal în dativ*, în SG, II, 1957, p. 131–139.
- ASAN, Finuța/ AVRAM, Mioara/ CARABULEA, Elena/ CIOBANU, Fulvia/ CONTRAȘ, Eugenia/ FICȘINESCU, Florica/ MITRAN, Mircea/ OCHEȘANU, Rodica/ POPESCU-MARIN, Magdalena/ RIZESCU, I./ VASILIU, Laura, *Gramatica limbii române* [GLR], București, Editura Academiei R.S.R., 1966.
- AVRAM, Mioara, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, în SG, I, 1956, p.141–164.
- AVRAM, Mioara, *O specie modernă a atributului în dativ și alte probleme ale determinării atributive*, în LR, XIV, nr. 4, 1965, p. 415–428.
- BACIU, Ioan, *Le datif possessif roumain dans le contexte des langues romanes*, în „Actes XVII”, 2, 1985, p. 349–359.
- BIDU-VRĂNCEANU, Angela/ CĂLĂRAȘU, Cristina/ IONESCU–RUXĂNDOIU, Liliana/ MANCAȘ, Mihaela/ PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira & CO., 2005.
- CONSTANTINESCU-DOBRIDOR, Gheorghe, *Gramatica esențială a limbii române*, București, Editura Vestala, 2005.
- CORNILESCU, Alexandra, *A Note on Dative Clitics and Dative Case in Romanian*, în RRL, II, 1987, p. 213–224.
- DRAGOMIRESCU, Adina/ NEDELICU, Isabela/ NICOLAE, Alexandru/ PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (coord.)/ RĂDULESCU SALA, Marina/ZAFIU, Rodica, *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- DRAȘOVEANU, D.D., *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1997.
- FELECAN, Nicolae, *Complementul posesiv*, în LR, nr.3–4, anul XX, 2010. (<http://limbaromana.md/index.php>)
- GRAUR, Alexandru, *Gramatica azi*, București, Editura Academiei R.S.R., 1973.
- GUȚU ROMALO, Valeria, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, EDP, 1973.
- GUȚU ROMALO, Valeria (ed.), *Gramatica limbii române* [GALR], Editura Academiei Române, București, 2005.

- HRISTEA, Theodor (ed.), *Sinteze de limba română*, București, Editura Albatros, 1984.
- IONESCU, Adina, *Dativul posesiv*, în LLR, 1, 1997, p. 6–9.
- IODAN, Iorgu/ ROBU, Vladimir, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976.
- IRIMIA, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom, 1997.
- METEA, Alexandru, *Limba română de la A la Z*, Timișoara, Editura Helicon, 1998.
- METEA, Alexandru, *Atribut pronominal anticipat sau complement posesiv?*, în AUT, XLVIII, 2010, p. 196–201.
- MILAȘ, Constantin, *Dativul posesiv*, în CL, XXXVI, nr. 1–2, 1991, p. 67–74.
- NAGY, Rodica, *Determinare completivă și determinare circumstanțială în limba română*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2005.
- NEAMȚU, G.G., *O clasificare categorial-relațională a atributului în limba română. Cu adnotări*, în „Dacoromania”, serie nouă, XI–XII, 2006–2007, p. 111–144.
- NEAMȚU, G.G., *Teoria și practica analizei gramaticale. Distincții și... distincții*, Pitești, Editura Paralela 45, 2007.
- NEAMȚU, G.G., *Probleme controversate de morfosintaxă a limbii române*, curs ținut la masteratul *Limba română în context romanic*, anul universitar 2010–2011, la Facultatea de Litere din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.
- NICULESCU, Dana, *Dativul posesiv adnominal în limba română*, în „Limba română. Aspecte sincronice și diacronice. Actele celui de-al 5-lea Colocviu al Catedrei de Limba română” (8–9 decembrie 2005), Gabriela Pană Dindelegan, București, Editura Universității din București, 2006, p. 161–175.
- NICULESCU, Dana, *Romanian Possessive Dative – The Limits of the Structure*, în RRL, LIII, nr. 4, 2008, p. 485–515.
- NICULESCU, Dana, *Mijloace lingvistice de exprimare a posesiei în limba română*, București, Editura Universității din București, 2008.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Teorie și analiză gramaticală*, București, Editura Coresi, 1992.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Din nou despre dativul posesiv în grupul verbal. Observații asupra limbii române vechi*, în LR, nr. 2, 2009, p. 173–182.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela/ TASMOWSKY, Liliane, *Deux clitiqes datifs possessifs en roumain*, în vol. Sanda Reinheimer Rîpeanu (ed.), „Studia Linguistica in Honorem Mariae Manoliu”, București, Editura Universității din București, 2009, p. 334–348.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela/ DRAGOMIRESCU, Adina/ NEDELICU, Isabela, *Morfosintaxa limbii române. Sinteze teoretice și exerciții*, București, Editura Universității din București, 2010.
- RIZESCU, I., *Note asupra pronomelui personal aton în dativ*, în LR, nr. 1, 1959.
- ROMAN, Valentin, *Ambiguitatea sintactică*, în „Analele Universității din Oradea, fascicula Limba și literatura română”, 2008, p. 351–363.
- RĂDULESCU SALA, Marina, *De ce un „complement posesiv”?*, în „Studii de gramatică și de formare a cuvintelor. În memoria Mioarei Avram”, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 357–363.
- ȘERBAN, Vasile, *Sintaxa limbii române. Curs practic*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970.
- ȘERBĂNESCU, Andra, *Dative Possessive, Dative Experiencer*, în SCL, nr.1, 1999, p.19–39.
- ȘUTEU, Flora, *Atribut pronominal sau complement indirect?*, în LR, XI, nr. 3, 1962, p. 267–276.
- TODEA, Adriana, *Dativul posesiv în limba română din perspectiva gramaticii relaționale*, în „Studia Universitatis „Babeș Bolyai”, Philologia”, XLVIII, nr. 4, 2003, p. 95–103.
- VULIȘICI ALEXANDRESCU, Maria, *Sintaxa limbii române*, Oradea, Imprimeria de Vest, 1995.

LITERATURĂ

DE L'HISTOIRE D'UN ESPRIT VAINQUEUR: GERMAINE DE STAËL

Ramona MALIȚA

Université de l'Ouest de Timișoara, Roumanie

REZUMAT. Cele mai cunoscute cărți ale Doamnei de Staël, eseurile *Despre Germania*, *Despre literatură*, romanele *Corina* și *Delfina* sunt rodul multelor sale călătorii în întreaga Europă. Laboratorul artistic interior, geneza, metamorfozele și etapele de creație ale autoarei le găsim detaliate în memoriile sale, numite de critică *scriitură de bilanț* unde Doamna de Staël încearcă să explice în ce fel meandrele istorice, politice, psihologice și sentimentale i-au influențat viața. *Zece ani de exil* și *Considerații asupra principalelor evenimente ale Revoluției Franceze*, cărțile sale de memorii, descriu, fiecare în manieră proprie, atitudini, idei, reacții, frustrări, dureri, experiențe, abandonuri. Într-un cuvânt viața ei privată, dar și ideile ei politice despre Europa, Napoleon sau Jacques Necker.

Cuvinte-cheie: Doamna de Staël, romantismul francez, Grupul de la Coppet, Napoleon, Jacques Necker, memorii, exil, canoane estetice romantice.

Les plus connus livres de Madame de Staël: *De l'Allemagne*, *De la littérature*, *Corinne* et *Delphine* sont issus de ses voyages à travers l'Europe. Le laboratoire intérieur, la genèse et le devenir, les phases et les replis intrinsèques de ses oeuvres, on les apprend de ses mémoires, rangés par les critiques¹ dans la catégorie des écritures *bilancielle*s où l'auteur tâche d'expliquer comment les méandres historiques, politiques, psychologiques, sentimentaux etc. ont engendré telle ou telle de ses attitudes, idées, réactions, frustrations, douleurs, expériences; en un mot, toute sa vie, le moi social y compris. *Dix années d'exil* et *Considérations sur les principaux événements de la Révolution Française*, ses deux derniers livres, montrent, chacun à sa manière, ce qu'elle pense de l'Europe, de Napoléon et de Jacques Necker, son père, d'une façon plus concrète dans le premier, plus philosophique dans le second.

---

¹ Simone Balayé, *Histoire de l'oeuvre. Madame de Staël, Dix années d'exil*, Paris, Fayard, 1996. Balayé, Simone, *Les carnets de voyages de Madame de Staël. Contributions à la genèse de ses oeuvres*, Genève, Droz, 1971. Larg, David Glass, *Madame de Staël. La seconde vie (1800 – 1807)*, Genève, Slatkine, 1974. Didier, Béatrice, Neefs, Jacques (dir.), *Sortir de la Révolution. Casanova, Chénier, Staël, Constant, Chateaubriand. Manuscrits de la Révolution*, Presses Universitaires de Vincennes, 1994 etc.

1. Des écritures conçues « à la romantique ». Les canons esthétiques et leur changement

La rigidité des genres littéraires, désirée et à vrai dire imposée par les classiques, a été pourtant fortement bousculée à l'époque romantique où, par contre, le mélange des genres était considéré comme valeur en soi. Conçu en ces termes, le voyage chez Mme de Staël sollicite la médiation de la littérature qui se reconnaît dans l'investissement des topoï et des lieux communs, ce qui le place nécessairement au point de rencontre problématique entre la tradition et l'innovation. Il n'est rien de plus connu et ancien que le motif du voyage / le thème du chemin dans la littérature du monde (la tradition), mais ici c'est la manière d'en construire toute une littérature qui est nouvelle (l'innovation): la conception de l'espace et du rôle attribué au sujet regardant, les techniques descriptives, dérivées généralement des modèles discursifs de description du monde réel, ont beaucoup contribué à transformer les mémoires en profondeur.

On assiste chez Mme de Staël à un mélange de types d'écriture et cela n'est pas le fruit du hasard, vu, d'un côté, sa conscience d'être un élément actif à l'avènement d'un monde nouveau et, de l'autre côté, son désir devenu un vrai besoin d'atteindre la complétude (ou, pour mieux dire, l'exhaustivité) d'un état de choses quel qu'il soit. D'ailleurs, elle tient pour préférable de la mettre à l'épreuve par ses avertissements placés en tête des textes. L'expérience du voyage chez elle ne fait pas naître seulement un journal de voyage, mais tout aussi les mémoires et toute une histoire de la France contemporaine (la sienne, évidemment). Nous en concluons que le « grand voyage » et les autres adjacents ont été des prétextes pour analyser sa propre vie et celle de sa patrie à travers ses écrits. Une chose pas du tout facile, étant donné le fait qu'elle se trouve à la recherche d'un temps vécu qu'elle ne prend pas pour perdu; c'est pour cela que sa démarche est subjective et objective à la fois, et qu'elle doit redoubler en permanence d'efforts pour garder le juste milieu.

Dix années d'exil en est une synthèse vu qu'à travers le récit plusieurs types d'écriture sont réunis: la lettre (du policier Fouché par laquelle il lui annonce l'exil, mais il y en a d'autres encore), le journal intime (les observations d'un jour notées jusqu'au moindre détail), les techniques du roman (lorsqu'elle raconte le départ précipité de Coppet), l'analyse politique (lorsqu'elle expose les causes de la situation politique de la Pologne, celles de l'état des choses en Russie, la défaite de Napoléon etc.), le discours ayant une allure de parémiologie), la portée psychologique (lorsqu'elle se décrit à la troisième personne). Tout autour de ce texte autobiographique, elle a su tisser un discours descriptif sur le monde réel dont les axes et les implications se croisent et laissent l'impression d'une expérience voulue, personnelle et originale: l'histoire et la vie.

Si elle embrouille tous les codes concernant l'écriture autobiographique, c'est qu'elle veut échapper à toute contrainte formelle, la franchir par ses besoins intérieurs de se raconter tout librement. Germaine de Staël s'y propose de saisir et le moi intérieur et son époque dans un livre qui soit à la fois satire, histoire, roman, drame, lettre, journal intime, récit de voyage. Cette démarche qui aboutit sciemment à l'effacement des genres traditionnels au profit de quelque chose de nouveau implique le changement des canons littéraires. L'audace esthétique est manifeste même dans le titre: *Dix années d'exil*, sans aucun sous-titre qui aurait pu servir à mettre au clair les intentions de l'auteur, selon la tradition classique ou selon celle des Lumières. À nos yeux, c'est le refus poursuivi d'encadrer l'oeuvre dans un genre ou dans une espèce littéraires. Le texte des *Dix années...* a été publié posthument en 1818 par les soins du baron de Staël, fils et héritier moral de l'auteur, dans sa forme originale, sans qu'aucune addition ou modification n'eût été faite, ainsi que l'assure Auguste de Staël dans la préface du volume: « Ma fidélité à tenir cet engagement... le manuscrit confié à mes soins »¹. Le titre est celui dont l'auteur lui-même a fait le choix, quoique l'ouvrage, n'étant pas achevé, ne comprenne qu'un espace de sept années. L'architecture² de l'écriture est à remarquer: c'est comme un jeu de puzzle dont les pièces sont à ranger et à combiner dans un ordre logique, afin de refaire le fil cohérent de la narration. Ces syncopes temporelles sont les signes d'une désobéissance esthétique nette, issue d'une attitude toute à fait libre et libérée des règles limitatives. Les spécialistes appellent ces syncopes des métalogismes³ qui brisent les anciens canons. Tout processus de changement des canons esthétiques réclame, l'on doit en convenir, un certain type de déviation (de la forme, du contenu, de l'expression, de la substance etc.). Cet écart des normes, très mal vu par les classiques, atteint son apogée chez les Romantiques, à partir de Mme de Staël. Tandis que les métalogismes traduisent les audaces formelles, les métasèmes⁴ ont leur apport quant à la thématique; il s'agit de la grande *découverte* du romantisme: le moi intérieur. Côté expression, les métataxes⁵ et les métaplasmes⁶ complètent les composantes structurales fondamentales de la littérature par le biais desquelles on explique les modifications esthétiques qui surviennent au cours d'une époque. Ce sont les mécanismes intrinsèques qui offrent la mesure, l'intensité, la trajectoire du changement esthétique, vu leurs traits aisément repérables. Chez Mme de Staël, dans *Dix années d'exil*, les deux premières sont à mettre en évidence, car ce sont elles qui renvoient aux traits romantiques irréfutables.

---

¹ *Dix années d'exil*, Paris, Bibliothèque Charpentier, s.a., p. 6.

² Le récit commence en 1800, c'est-à-dire deux ans avant le premier exil et s'arrête en 1804, après la mort de Necker. La narration recommence en 1810 et s'arrête brusquement à l'arrivée en Suède, en 1812. Ainsi la première et la seconde partie de ses mémoires laissent entre elles un intervalle de près de six années.

³ Terme emprunté à la narratologie, qui désigne la déviation de la forme du contenu.

⁴ Les déviations de la substance du contenu.

⁵ Les déviations de la forme de l'expression.

⁶ Les déviations de la substance de l'expression.

2. La portée psychologique de l'écriture des mémoires

Mallarmé disait quelque part: « Devant le papier l'artiste se fait. » C'est-à-dire il se tourne vers l'œuvre et ils font Un. Et Jean Rousset¹ de l'accompagner: « Le romancier a besoin de son roman pour savoir ce qu'il voulait dire et ce qu'il voulait faire. » *Mutatis mutandis*, le mémorialiste a besoin de ses mémoires pour savoir ce qu'il voulait dire et ce qu'il voulait faire. Le travail du mémorialiste est là: sortir de la vie de l'immédiat et vivre dans son cerveau, c'est-à-dire se concentrer au lieu de se disperser en dehors, vu qu'il veut faire un discours d'inventaire. Une fois arrivé à ce point, une question est justifiée: remontant au temps écoulé, lequel des « moi » l'écrivain révèle-t-il ? Celui du présent ou celui des époques évoquées ? Il n'est pas question de psychologie à proprement parler, mais de l'acte de création, car la composition de l'œuvre a pour but de révéler le moi intérieur. L'écrivain entame ainsi des jeux de « je », derrière lesquels se cache le secret de sa personnalité créatrice si multipliée dans toutes les formes inventées par lui-même. Le moi staëlien de l'exil et pas seulement, elle le donne tout nu dans le Ve chapitre de la deuxième partie des *Dix années d'exil*:

Je passai huit mois dans un état que l'on ne saurait peindre, essayant mon courage chaque jour, et chaque jour faiblissant à l'idée de la prison. Tout le monde, assurément, la redoute; mais mon imagination a tellement peur de la solitude, mes amis me sont tellement nécessaires pour me soutenir, pour m'animer, pour me présenter une perspective nouvelle, quand je succombe sous la fixité d'une impression douloureuse, que jamais la mort ne s'est offerte à moi sous des traits aussi cruels que la prison, que le secret où l'on peut rester des années sans qu'aucune voix amie ne se fasse entendre de vous. D'ailleurs, je ne pouvais pas me dissimuler que je n'étais pas une personne courageuse; j'ai de la hardiesse dans l'imagination, mais de la timidité dans le caractère, et tous les genres de périls se présentent à moi comme des fantômes. L'espèce de talent que j'ai me rend les images tellement vivantes, que si les beautés de la nature y gagnent, les dangers aussi en deviennent plus redoutables.²

Je tremble des dangers auxquels mon courage va m'exposer semblerait être sa devise qui fait découvrir un moi paradoxal où se mélange de la crainte et du courage, de la hardiesse et de la timidité, de la force intérieure et de la prudence, de la folie et de la lucidité etc. Le fait est que la

---

¹ Jean Rousset, *Forme et signification (Essais sur les structures littéraires de Corneille à Claude)*, José Corti, 1963, p.VII.

² Madame de Staël, *Dix années d'exil*, Paris, Bibliothèque Charpentier, s.a., p.337. Dorénavant désigné à l'aide du sigle DA, suivi du numéro de la page.

haine contre l'Empereur et l'amour de la France ne la quitte jamais, quelque terribles que soient les circonstances vécues. C'est l'heure de la vérité. Ce *moi* dont nous avons essayé d'esquisser les traits est le résultat de la réunion (de l'imbrication) des parties différentes, selon les statuts dans ce monde: la voix de la femme, de la fille, de la mère, de la citoyenne, de l'amante, de l'ambassadrice, de l'aristocrate, de la chrétienne, de l'amie, de l'écrivain etc. La lecture attentive récupère dans les textes tous ces types de moi et leurs enjeux. La portée psychologique réside donc dans la tentative révélatrice du moi réel au moins, sinon dominateur; aussi cette démarche est-elle d'autant plus provocante, incitante que le moi ne se laisse pas expressément découvrir.

Chaque incident, chaque problème, tous les événements de l'histoire personnelle ou politique la touchent d'une manière inégale et y laissent des traces. Qu'est-ce qui déclenche la position de l'avant-scène? Les circonstances issues de la vie, à coup sûr, mais les résolutions de l'esprit également, vu les effets escomptés et l'image recherchée. Pour une dame de la haute société dans le salon de laquelle trouvent leur place les esprits les plus éclairés de l'époque, l'image est plus que nécessaire, vitale même, l'on doit en convenir. De toute façon, son acuité s'avère encore accrue, car elle doit garder ses amis, tout comme elle doit se défendre contre ses ennemis (les bonapartistes, bien évidemment). Elle prépare ce *moi* (celui du salon) jusqu'au moindre détail, par écrit même, afin de ne pas être prise au dépourvu. Attardons-nous un peu sur une Mme de Staël un peu factice, figurée, toute « préparée » pour un bal où elle allait se trouver face à face avec Napoléon:

Je savais qu'il s'exprimait très mal sur mon compte; il me vint dans l'esprit qu'il m'adresserait peut-être quelques-unes des choses grossières qu'il se plaisait souvent à dire aux femmes (...) et j'écrivis à tout hasard, avant de me rendre à la fête, les diverses réponses fières et piquantes que je pourrais lui faire, selon les choses qu'il me dirait. (DA, 227)

Quant à son *moi* véritable, elle tient pour préférable de le mettre à l'épreuve par quelques gestes, issus de ses tréfonds: la crainte de la vie et ses inquiétudes quant au futur de sa fille et de ses fils, par exemple, ou bien les vives préoccupations pour ses amis touchés, eux-mêmes, par l'exil, coupables d'avoir fréquenté le salon de Coppet. La voix de la mère est touchante: « Si je restais, il fallait me séparer de mes fils qui étaient dans l'âge de chercher une carrière; j'imposais à ma fille la plus triste perspective, en lui faisant partager mon sort. » (DA, 340). Il est à prendre en considération, à ce point, que les souvenirs de ses enfants sont d'autant plus douloureux

qu'elle les raconte après la mort de son fils¹. La voix de l'âme est touchante et l'auteur ressent encore plus fort la culpabilité, d'autant plus qu'elle a l'impression d'être un fléau: « On se sent très ferme dans sa propre conduite quand elle est fondée sur une conviction sincère; mais, dès que les autres souffrent à cause de nous, il est presque impossible de ne pas se faire des reproches. » (DA, 313) Tout ce qu'elle touche périt derrière elle, tous ses amis ont à souffrir à cause d'elle: Madame de Récamier, M. de Montmorency ont été exilés. Au moment de la rédaction des mémoires, Madame de Staël a le temps de faire le bilan, de juger le prix psychologique de son exil prolongé, d'y réfléchir, d'en compter les douleurs, les êtres aimés perdus, les années écoulées. Quel que soit le ton choisi, nous remarquons sa force d'appeler les choses par leur nom et d'en supporter les conséquences à cœur ouvert.

3. Quelques jalons historiques

Afin de mieux comprendre l'errance imposée par le temps vécu, il est nécessaire de remonter (à quelques égards) jusqu'à l'époque de l'exil imposé à la Dame de Coppet. Il s'agit de la montée vers l'Empire et de l'abaissement politique progressif de la France et de la plupart des pays européens. La montée au pouvoir de Bonaparte va de pair avec la réorganisation de l'Europe. Il assure sa domination sur une France fatiguée par la Révolution à laquelle il donne un pseudo-système parlementaire. Après les victoires de Napoléon en Italie (1800), l'Autriche signe la paix de Lunéville; pendant les négociations avec l'Angleterre, Bonaparte réunit la Consulte cisalpine et escamote la présidence de la République italienne, en attendant de se faire couronner Roi des Lombards. Le Concordat le rapproche encore du trône. Enfin, victoire suprême, l'Angleterre signe la paix d'Amiens (1802) par laquelle elle renonce aux conquêtes aussi importantes pour elle que Malte. Napoléon continue son avancée européenne par l'annexion de Hanovre, de nouvelles conquêtes en Italie, l'occupation de la Suisse et de la Hollande.

Une fois arrivée à ce point, Mme de Staël, notant dans ses mémoires tous les mouvements politiques et militaires napoléoniens, remarque (il est à mettre en vedette la malice particulièrement mordante de l'écriture): « Tout cela ressemblait assez au soin avec lequel Polyphème comptait les moutons en les faisant entrer dans la caverne. » (DA, 301)

Jusqu'en 1813, au lieu de s'allier face à la menace de l'armée française, les trois grandes puissances, la Russie, la Prusse et l'Autriche se sont constamment opposées. Napoléon, devenu empereur, il n'y voit plus d'obstacles. Les circonstances lui sont favorables au-delà de toute espérance. On ne peut qu'imaginer comment Mme de Staël aurait parlé dans la partie manquante des *Dix années d'exil* (1805 - été 1810) des victoires remportées par Bonaparte sur les vieilles monarchies; elle mentionne dans ses notes de nombreux événements dont elle aurait fait état. On

---

¹ Albert de Staël, son cadet, est mort en 1814, en duel.

en trouve la synthèse dans les *Considérations sur les principaux événements de la Révolution Française*. Lorsque Germaine de Staël arrive dans l'empire russe, à son tour envahi par Napoléon, tous les pays européens étaient battus, conquis, taillés, sauf la Suède et l'Angleterre, mais elles aussi paralysées par le Blocus continental. Mais le désastre de la Grande Armée dans l'hiver russe survient, obligeant l'Empereur à opérer une retraite. L'Europe orientale se réveille alors en formant une coalition dont la Prusse est l'âme. A l'issue de la campagne d'Allemagne et de la défaite de Leipzig (1813), la France est envahie et vaincue. Avec l'abdication de Napoléon (1814) et l'échec de sa tentative de retour en France (1815), se termine, non sans grandeur (Mme de Staël évoque les adieux de Fontainebleau aussi), la carrière de Napoléon, qui fait son malheur, et le rêve du Grand Empire.

Pendant toutes ces années, la Copétienne, suspectée de parti pris pour Benjamin Constant, un opposant au régime, a été chassée de son pays, harcelée, tourmentée tout comme l'histoire de son pays de naissance. Voilà un résumé qu'elle donne de son exil:

C'est ainsi qu'après dix ans de persécutions toujours croissantes, d'abord renvoyée de Paris, puis reléguée en Suisse, puis confinée dans mon château, puis enfin condamnée à l'horrible douleur de ne plus revoir mes amis et d'avoir été cause de leur exil, c'est ainsi que je fus obligée de quitter en fugitive deux patries, la Suisse et la France, par l'ordre d'un homme moins Français que moi... (DA, 346-347)

Dans la présentation ci-dessus des événements napoléoniens, nous n'avons pu faire que l'histoire très succincte des idées, des défaites, des victoires, des traités politiques, vite passés en revue, mais qui rendent compréhensibles les circonstances historiques dans lesquelles Mme de Staël a vécu.

4. Sur une histoire avec un diable et un ange: Napoléon Bonaparte et Jacques Necker¹

Conçues sous ce rapport, les mémoires staéliens ont l'air d'un conte avec le diable (Bonaparte) et l'ange (Necker) et elle, la protagoniste, située quelque part à mi-chemin entre eux, souffrant d'un côté tout comme de l'autre, étant la victime du premier et l'objet chéri du dernier. Si l'on concevait toute cette histoire en termes mathématiques du système des axes, la place du haut serait occupée par Necker, tandis que celle du bas par Napoléon; entre ces deux points il y

---

¹Jacques Necker, père de Mme de Staël, mort en 1804, l'ancien ministre des finances sous Louis XVI, Suisse d'origine et protestant. Propriétaire du château de Coppet où ont eu lieu de nombreuses séances du Groupe de Coppet, le premier cénacle littéraire romantique français (voir Malița, Ramona, *Le Groupe de Coppet. Un ouvrage de la construction / déconstruction des canons esthétiques*, la seconde édition revue et annotée, Éditions Universitaires Européennes, Saarbrücken, 2011).

aurait les oscillations, les méandres de la vie de celle qui avait été tellement chassée par l'un, trouvant la sérénité au sein toujours confortable de l'autre.

Napoléon est vu dans *Dix années d'exil* en tant que monstre d'une intelligence diabolique dont le but est d'effondrer toute l'Europe sous ses ambitions gigantesques. Aux yeux de Mme de Staël, la suppression de la liberté imposée par l'Empereur, n'a point d'égal parmi les petites de l'esprit humain.

Le plus grand grief de l'Empereur Napoléon contre moi, c'est le respect dont j'ai toujours été pénétré pour la véritable liberté. Ces sentiments m'ont été transmis comme un héritage; et je les ai adoptés dès que j'ai pu réfléchir sur les hautes pensées dont ils dérivent, et sur les belles actions qu'ils inspirent. (DA, 204)

Pour elle, il n'est qu'un malade atteint de mégalomanie, voire d'hystérie. Elle entend n'en faire aucun compromis, vu que toute relation avec Bonaparte réclame par définition une bassesse, à ses yeux. Le pire est que la bassesse sera inutile et toute cette guerre froide la rend folle:

L'Empereur voulait de moi une bassesse, mais une bassesse inutile; car, dans un temps où le succès est divinisé, le ridicule n'eût pas été complet, si j'avais réussi à venir à Paris, par quelque moyen que ce pût être. Il fallait, pour plaire à notre maître vraiment habile dans l'art de dégrader ce qu'il reste encore d'âmes fières, que je me déshonorasse pour obtenir mon retour en France, qu'il se moquât de mon zèle à le louer, lui qui n'avait cessé de me persécuter et que ce zèle ne me servît à rien. Je lui ai refusé ce plaisir vraiment raffiné; c'est le seul mérite que j'ai eu dans la longue lutte qu'il a établie entre sa toute-puissance et ma faiblesse. (DA, 331)

La phrase sur Bonaparte connaît dans les mémoires staëliens mille et une nuances, à partir du sérieux jusqu'au dérisoire, du sarcasme jusqu'à la violence verbale, de l'ironie jusqu'à l'attaque directe. Voilà une épreuve où elle se moque des prétentions précieuses d'un Empereur « factice » qui visent le ridicule; c'est une situation digne de Molière, selon son expression:

Rien en effet ne prête plus à la plaisanterie que la création d'une noblesse toute nouvelle, telle que Bonaparte l'établit pour le soutien de son trône. Les princesses et les reines, citoyennes de la veille, ne pouvaient s'empêcher de rire elles-mêmes

en s'entendant appeler Votre Majesté. D'autres, plus sérieux, se faisait répéter le titre de monseigneur du matin au soir, comme le *Bourgeois gentilhomme*. On consultait les vieilles archives pour retrouver les meilleurs documents sur l'étiquette; des hommes de mérite s'établissaient gravement à composer des armoiries pour les nouvelles familles; enfin, il n'y avait pas de jour qui ne donnât lieu à quelque situation digne de Molière. (DA, 286-287)

Quelle que soit l'expression choisie, le fait est que dans les *Dix années d'exil* Bonaparte est devenu la marotte staëlienne, car il n'y a presque aucun chapitre ou aucune partie où elle n'en fasse de remarques malicieuses et ne donne de nouveaux détails sur cet homme moins Français qu'elle. Nous insistons un peu sur une scène des mémoires où Mme de Staël raconte une des rencontres directes avec le Premier Consul; nous voudrions mettre en vedette la crainte réelle et *les préparatifs psychologiques* tellement nécessaires qui la rendent pourtant vulnérable. Le point de vue est celui du sujet qui se raconte, mais les effets narratifs se reportent sur le personnage narré aussi, d'où les aperçus descriptifs à valeurs de diégèse:

Je fus priée chez le général Berthier un jour où le Premier Consul devait s'y trouver; et comme je savais qu'il s'exprimait très mal sur mon compte; il me vint dans l'esprit qu'il m'adresserait peut-être quelques-unes des choses grossières qu'il se plaisait souvent à dire aux femmes, même à celles qui lui faisait la cour et j'écrivis à tout hasard, avant de me rendre à la fête, les diverses réponses fières et piquantes que je pourrais lui faire, selon les choses qu'il me dirait. Je ne voulais pas être prise au dépourvu, s'il se permettait de m'offenser, car c'eût été manquer encore plus de caractère que d'esprit; et, comme nul ne peut se promettre de n'être pas troublé en présence d'un tel homme, je m'étais préparée d'avance à le braver. Heureusement cela fut inutile; il ne m'adressa que la plus commune question du monde; il en arriva de même à ceux des opposants auxquels il croyait la possibilité de lui répondre: en tout genre, il n'attaque jamais que quand il se sent de beaucoup le plus fort. Pendant le souper, le Premier Consul était debout derrière la chaise de Madame Bonaparte et se balançait sur un pied et sur l'autre, à la manière des princes de la maison des Bourbon. Je fis remarquer à mon voisin cette vocation pour la royauté déjà si manifeste. (DA, 227)

Bref, aux yeux de Mme de Staël, Napoléon est un monstre politique au visage humain qui scrute l'Europe pour en faire sa proie. Leur différend est fort connu et on en a tout dit, les détails

en sont bien sus, les interprétations souvent hostiles à la victime. Si on adopte son point de vue ou celui de l'Empereur, on risque de ne pas conserver le juste milieu; d'ailleurs la position d'équilibre est toujours difficile à conserver. Y a-t-il une légende napoléonienne? Y a-t-il une autre staëlienne? Simone Balayé¹ soutient, à propos de cela, le fonctionnement réel des légendes et contre-légendes staéliennes tout comme de leurs antipodes napoléoniennes, issues des adversités mutuelles.

Le principal artisan de la légende de Mme de Staël est Mme de Staël elle-même dans ses deux derniers ouvrages, les *Dix années d'exil* et les *Considérations...* On peut lui reprocher d'écrire des sortes de roman dont les deux pôles traditionnels sont un homme diabolique et tout-puissant et une femme courageuse et persécutée... Elle contribue sciemment à la contre-légende napoléonienne, vengeance posthume que l'Empereur exerce sur elle de son côté. Il a en effet puissamment favorisé la contre-légende staëlienne (...) à part les mots écrasants qu'il sème contre elle dans sa correspondance; coquine, corbeau, tricoteuse de faux bourgs.

Tout s'explique par les forces écrasantes de leurs personnalités et par l'enthousiasme qu'ont suscité leurs exploits (guerriers de Napoléon, littéraires et esthétiques de Mme de Staël). On met en avant le fait qu'elle veut le remboursement des millions jadis prêtés par son père au Trésor royal et désire par-dessus tout vivre à Paris. Le fait est qu'elle a beaucoup à demander et qu'elle a tout à craindre de l'homme puissant qui peut la réduire au silence d'un seul mot.

Napoléon la tient pour une femme laide, intrigante, dangereuse, encombrante par ses oeuvres et surtout par son salon qu'il aurait voulu détruit à tout prix. Il se rend compte de l'influence staëlienne qu'il trouve néfaste sur certains membres du Tribunal (par exemple Benjamin Constant) qui fréquentaient ses salons: de Paris et de Coppet à la fois. C'est pour cela qu'il fait relever la présence de Mme de Staël auprès d'eux, par l'exil. Du reste, dangereuse, elle l'est, l'Empereur a raison, surtout dans les premières années du Consulat où le pouvoir est fragile, menacé à l'extérieur et à l'intérieur. Cependant elle sait la solution afin de regagner la grâce de l'Empereur. Se laisser encaserner dans le cours politique de l'époque comme les autres écrivains l'ont fait; c'est-à-dire pactiser avec le diable, mais elle ne le fait point. D'ailleurs elle souligne dans les *Dix années d'exil* que cela n'aurait servi qu'à la ridiculiser et qu'elle n'aurait été guère mieux traitée.

---

¹ Simone Balayé, *Madame de Staël. Écrire, lutter, vivre*, Genève, Droz, 1994, p.138.

En fait cette histoire est entièrement à reprendre des deux côtés et, l'on doit en convenir, la vérité se trouve quelque part à mi-chemin.

L'autre protagoniste dont le caractère se place à l'antipode de celui napoléonien, est Jacques Necker, le père de Mme de Staël. Celui-ci a peut-être été l'être le plus aimé de sa fille, l'objet de ses plus grandes affections dont la perte en 1804 lui a causé presque un effondrement psychologique. Pour son père elle a eu un vrai culte, le faisant l'objet de ses écrits: *Lettre sur le caractère de M. Necker*, placée en tête des *Manuscrits de M. Necker*, à laquelle on ajoute des chapitres entiers des *Considérations sur les principaux événements de la Révolution Française* et des *Dix années d'exil* dédiés à son père. Elle ne l'oublie pas même dans son testament où elle laisse comme ordre à ses enfants de continuer ce culte de leur grand-père. Chez elle Necker rassemble toutes les qualités humaines et, cet homme devenu personnage, couvre dans ses textes l'idée de tranquillité psychologique, de sérénité, de confort intérieur. Le domaine de Coppet (devenu chronotope dans l'écriture staëlienne), la présence de son père fonctionnent en tant que remède contre la folie et l'inconfort provoqué par les animosités bonapartistes. Quel que soit le contexte ou le ton de l'écriture, la voix staëlienne change de nuance lorsque le personnage Necker fait son apparition: tout devient calme, les problèmes tendent à se résoudre, l'exil a l'air plus doux à Coppet (d'où elle ne s'enfuit qu'après la mort de Necker):

J'arrivais en Suisse, pour passer l'été avec mon père, suivant ma coutume, à peu près vers le temps où l'armée française traversait les Alpes. On voyait sans cesse des troupes parcourir ces paisibles contrées, que le majestueux rempart des Alpes devait mettre à l'abri des orages et de la politique. Pendant ces belles soirées d'été sur le bord du lac de Genève, j'avais presque honte de tant m'inquiéter des choses de ce monde, en présence de ce ciel serein et de cette onde si pure. (DA, 217)

On dirait que son père est son protecteur contre les orages et les politiques louches rencontrés à Paris. Le temps y s'arrête et la tranquillité en est une présupposition. Son heureuse coutume de passer l'été auprès de son père lui donne la force ou plutôt l'impression qu'elle pourrait tout vaincre. C'est comme le personnage de la mythologie grecque, Antée le Géant, fils de Poséidon et de Gaïa. S'il reprenait force chaque fois qu'il touchait la Terre, c'est qu'il en était issu; Héraclès arrive à l'étouffer seulement en le maintenant en l'air. *Mutatis mutandis*, Mme de Staël, Necker et Napoléon sont là, sous les masques d'Antée, de la mère Terre et d'Héraclès. Elle aime tant son père qu'elle ne peut pas concevoir son existence loin de lui; Napoléon le sait fort bien et, par conséquent, exploite à point cette faiblesse et la chasse de chez lui. La douleur atteint à ce point son paroxysme. Cette liaison père-fille psychologiquement si étroite renvoie au pair

ego - alter ego, aboutissant au motif romantique du dédoublement, sous la réserve qu'il s'agit de la sublimation des personnes historiques aux personnages de l'écriture. Il y va du processus d'autofictionnalisation.

Depuis plusieurs années il me disait souvent qu'il ne tenait au monde que par mes récits et par mes lettres. Son esprit avait tant de vivacité et de pénétration, que le plaisir de lui parler excitait ma pensée. J'observais pour lui raconter, j'écoutais pour lui répéter. Je me vis sans appui sur cette terre et forcée de soutenir moi-même mon âme contre la douleur (...) il trouvait toujours le moyen de me faire du bien; après sa perte, j'eus affaire directement à la destinée. (DA, 278)

Sans une moitié, le tout souffre et l'absence est torturante. Cette relation père-fille serait semblable, de ce point de vue, à la relation plus étroite encore qui définit, dans la mythologie grecque, les Jumeaux Castor et Pollux, où l'un reste fidèle à l'autre jusqu'à la mort, même au-delà:

Ce n'est point l'amour filial, mais la connaissance intime de son caractère, qui me fait affirmer que jamais je n'ai vu la nature humaine plus près de la perfection que dans son âme: si je n'étais pas convaincue de la vie à venir, je deviendrais folle de l'idée qu'un tel être ait pu cesser d'exister. (DA, 278).

5. Conclusion

Bien que Mme de Staël compte ses années loin de Paris et de la France (une assez longue période: douze ans, même si le titre du volume en indique seulement dix), elle a su mettre la médisance napoléonienne à profit, par le Groupe de Coppet, son cercle littéraire et politique qui a joué le rôle de porte-parole de la première vague du romantisme français. C'est pour cela que nous l'avons nommée « un esprit vainqueur ».

Coppet, devenu chronotope dans les mémoires staëliens, à savoir le point de rencontre d'un temps et d'un espace tout particuliers dans sa vie, a la fonction d'un symbole ambivalent: la place de la tranquillité près de son père, lui assurant le confort psychologique et, en même temps – et paradoxalement –, la place de son exil, loin de Paris et de la France tant chérie, isolée et arrêtée à domicile pour des mois et des mois, par l'ordre de l'Empereur.

Les *Dix années d'exil* en tant qu'exercice de catharsis, entraînent, par une architecture irrégulière, à démêler les limites de l'insertion autobiographique et la pratique de l'autofiction où

les personnes historiques (elle-même et les autres), devenues personnages, vivent dans / témoignent d'un temps et d'un espace prétendus réels.

BIBLIOGRAPHIE

Texte de référence

MADAME DE STAËL, *Dix années d'exil*, Paris, Bibliothèque Charpentier, s.a.

Ouvrages critiques

BALAYÉ, Simone, *Histoire de l'oeuvre. Madame de Staël, Dix années d'exil*, Paris, Fayard, 1996.

BALAYÉ, Simone, *Madame de Staël. Écrire, lutter, vivre*, Genève, Droz, 1994.

BALAYÉ, Simone, *Les carnets de voyages de Madame de Staël. Contributions à la genèse de ses oeuvres*, Genève, Droz, 1971.

DIDIER, Béatrice/ Neefs, Jacques (dir.), *Sortir de la Révolution. Casanova, Chénier, Staël, Constant, Chateaubriand. Manuscrits de la Révolution*, Presses Universitaires de Vincennes, 1994.

DELON, Michel/ Mélonio, Françoise, (dir.), *Madame de Staël*, Actes du colloque de la Sorbonne du 20 novembre 1999, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2000.

DIAZ, José-Luis, (dir.), *Madame de Staël. L'âme se mêle à tout*, Actes du colloque d'agrégation de la Société des études romantiques et dix – neuviémistes, des 26-27 novembre 1999, Paris, Sedes, 1999.

GARRY-BOUSSEL, Claire, *Statut et fonctionnement du personnage masculin chez Madame de Staël*, Paris, Honoré Champion, 2002.

LARG, David Glass, *Madame de Staël. La seconde vie (1800 – 1807)*, Genève, Slatkine, 1974.

MALIȚA, Ramona, *Mme de Staël et les canons littéraires*, Timișoara, Mirton, 2006.

MALIȚA, Ramona, *Le Groupe de Coppet. Un ouvrier de la construction / déconstruction des canons esthétiques*, la seconde édition revue et annotée, Saarbrücken, Éditions Universitaires Européennes, 2011.

WINOK, Michel, *Madame de Staël*, Paris, Fayard, 2010.

ANTEA LUI LUIGI PULCI

Iulia NĂĂU

Universitatea de Vest din Timișoara

RIASSUNTO. Il presente lavoro si propone di sottoporre all'attenzione del pubblico romeno il personaggio di Luigi Pulci, Antea, una principessa-guerriera pagana diventata in seguito alla morte del padre regina di Babilonia. Nonostante il fatto che la retorica pulciana sia stata catalogata come medievale, la figura di Antea sfugge a tale etichetta, sia per la cura mostrata da Pulci nei dettagli, sia per il fatto che il ritratto dell'amazzone viene delineato attraverso vari episodi lontani nel tempo. Seguendo le avventure della regina pagana lungo tutto il poema, si rileva una coerenza che manca ad altri personaggi femminili molto più famosi come l'Angelica di Boiardo o la Bradamante di Ariosto.

Cuvinte-cheie: amazoană păgână, faimă, *cortesie*, regină, autoritate paternă, iubire stilnovistă, paladini

1. "Half-serious rhymes"¹

În Florența, spre deosebire de celelalte orașe italiene, tradiția *cantari*²-lor fusese supusă, încă dinaintea lui Pulci, unui proces de rescriere cultă, în spiritul unei literaturi burgheze având o largă paletă de beneficiari³. Mediul cultural întreținut de familia Medici era propice literaților, încurajând prin eterogeneitate competiția intelectuală. Astfel, la curtea lui Lorenzo Magnificul trăiau atât poeți care scriau în *volgare*⁴, continuând, prin operele lor, tradiția populară și burgheză din Trecento, cât și rafinați filozofi și filologi umaniști⁵. Dar conflictul⁶ care intervine la un moment dat între Pulci, ca reprezentant al primei categorii, și cărturarii umaniști precum Scala, discipol al lui Ficino, Matteo Franco și ulterior Ficino însuși, dincolo de motivele personale – caracterul bizar și invidios al primului, așa cum au subliniat unii cercetători⁷ –, își găsește cauza principală, în opinia lui Edoardo A. Lebano, în „intoleranța nativă a poetului față

¹ „Rime pe jumătate serioase”: sintagmă folosită de Byron, un mare admirator al lui Pulci, pentru a-i caracteriza versurile. Apud James Wyatt Cook, *Half-Serious Rhymes: The Narrative Poetry of Luigi Pulci by Mark Davie; Morgante: The Epic Adventures of Orlando and His Giant Friend Morgante by Luigi Pulci*. in „Renaissance Quarterly”, Vol. 52, No. 2 (Summer, 1999), p. 506 (traducerea citatelor din italiană și engleză îmi aparține).

² Termenul derivă de la *canto* [cântec] și se referă la compoziții cu caracter narativ în octave realizate de *canterinii* sau *cantimpanca* care sunt, așa cum observă Giulio Ferroni, o versiune modernă a menestrelilor medievali. Aceștia și-au desfășurat activitatea cu precădere în Toscana, între secolele XIV și XV.

³ Aulo Greco, „Introduzione” în Luigi Pulci, *Morgante e opere minori*, Volume I, UTET, Torino, 2004, p. 10.

⁴ Din motive de acuratețe am preferat păstrarea termenului de *volgare*, care se referă la limbile derivate din latină în perioada medievală, considerate drept o alternativă la folosirea latinei și care-și vor dobândi în Renaștere, prin intermediul operelor literare, statutul de limbi autonome. Traducerea prin „popular” nu reflectă complexitatea fenomenului lingvistic.

⁵ *Ibidem*, p. 12.

⁶ Edoardo A. Lebano, *Luigi Pulci and Late Fifteenth-Century Humanism in Florence*, in „Renaissance Quarterly”, Vol. 27, No. 4 (Winter, 1974), p. 491-492.

⁷ *Ibidem*, p. 493.

de speculațiile intelectuale și disprețuirea constantă a religiei”¹.

Istoricii literari² l-au catalogat pe Luigi Pulci drept un autor tributar tradiției populare medievale florentine, aversiunea față de Biserică marcând o dată în plus neapartenența sa la cultura umanistă, având la origine, așa cum subliniază Giuseppe Toffanin, un caracter profund creștin³. Tocmai abilitatea sa de a compune poezii în stil popular, care i-a adus un renume la curtea florentină, în opinia lui Aulo Greco, i-a atras atenția și mamei lui Lorenzo, Lucreția Tornabuoni, interesată să obțină de la el o operă care să fie acceptată de cărturari și să fie pe placul claselor sociale inferioare, pentru a crește popularitatea familiei sale⁴. Desigur că Lucreția nu și-a dorit o parodie a epicii cavalierești⁵, însă fantezia debordantă a lui Pulci, dublată de interesul pentru experimentul lingvistic, pentru jargon și dialect, precum și de pasiunea pentru poezia toscană din Trecento⁶ nu puteau produce un alt fel de rezultat.

În mod tradițional⁷, *Morgante* este considerat ca fiind lipsit de unitate, de o acțiune centrală care să adune în jurul ei numeroasele episoade construite în baza unor scheme repetitive, dar au fost și cercetători care, dimpotrivă, au constatat existența unui pattern narativ coerent în prima parte a poemului⁸. Evenimentele narate îi au în vedere în primul rând pe cavalerii lui Carol Magnul și conflictul apărut între aceștia și rege în urma intrigilor perfidului Gano di Maganza. Numărul personajelor feminine prezente în *Morgante* este mai restrâns decât cel din *Orlando Innamorato* al lui Boirdo sau din *Orlando Furioso* al lui Ariosto, dar acest fapt, dincolo de a marca un probabil dezinteres al lui Pulci față de publicul feminin, nu are repercusiuni asupra creației și modului de reprezentare la nivel formal, ba dimpotrivă: Antea este un personaj admirabil construit, prezentat într-o evoluție temporală de la tinerețe spre maturitate și descris cu mai multă acuratețe și coerență decât Angelica lui Boirdo sau Bradamante a lui Ariosto.

2. Antea – la donna famosa / la reina

Fiică a Sultanului, Antea intră în scenă în *Cantare XV*, când tatăl ei reclamă teritoriul administrat de muftiul ucis de Rinaldo (XV, 90, 91) printr-un sol al cărui discurs este considerat ofensiv și drept pedeapsă sfârșește aruncat pe fereastră de paladin (XV, 95). Aflând de moartea acestuia, Sultanul se înfurie, amenințând cu distrugerea totală (XV, 96), dar Antea nu se lasă

¹ *Ibidem*: “the poet's native intolerance of intellectual speculation and in his constant contempt for religion”.

² Natalino Sapegno, Giulio Ferroni, Paolo Orvieto etc.

³ Apud Edoardo A. Lebano, *Luigi Pulci and late Fifteenth-Century humanism in Florence*, in “Renaissance Quarterly”, Vol. 27, No. 4 (Winter, 1974), p. 489.

⁴ Aulo Greco, „Introduzione”, in Luigi Pulci, *Morgante e opere minori*, Volume I, Torino, UTET, 2004, p. 15.

⁵ *Ibidem*, p. 15.

⁶ *Ibidem*, p. 18-19.

⁷ Salvatore S. Nigro, *Pulci e la cultura medicea*, Laterza, Bari, 1972, p. 42; Mario Sansone, *Storia della letteratura italiana*, Principato, Milano, 1987, p. 160; Giulio Ferroni, *Storia della letteratura italiana. Dalle origini al Quattrocento*, Torino, Einaudi, 1991, p. 357.

⁸ Apud Russel Albert Ascoli, *Pulci's “Morgante”: poetry and history in Fifteenth-Century Florence by Constance Jordan* in “Renaissance Quarterly”, Vol. 41, No. 1 (Spring, 1988), p. 148.

orbită de sentimente, ci analizează situația cu multă înțelepciune, identificând cauza reacției dure din partea creștinilor în lipsa de diplomație a mesagerului (XV, 96). Cu vorbe iscusite îl convinge pe Sultan că este singura capabilă să se înțeleagă cu paladinii și să-i aducă răspunsul dorit, primind încuviințarea acestuia (XV, 97). Demersul amazoanei, precizează Pulci, are la bază o motivație ascunsă, dragostea pentru curajul lui Rinaldo, rezultat al importanței deosebite pe care Antea o acordă calităților războinice:

Această tânără auzise de fama
lui Rinaldo mult vorbidu-se în Siria,
iar pentru că virtuțile mult le mai iubea,
se-ndrăgosti de a lui vitejie.¹ (XV, 98)

Figura Anteei este descrisă în amănunt de narator (XV, 98-101), a cărei privire se dovedește orientată spre partea superioară a corpului, chipul și mâinile, marcând ceea ce Vigarello identifică drept „prestigiu al <susului>”². Este vorba de o frumusețe tipizată, dar precizările cu privire la pieptul larg și la talia îngustă, deși sunt realizate prin intermediul unor comparații cu figuri mitologice, se înscriu într-un nou model formal de frumusețe derivat, așa cum observă tot Vigarello, din acest mod „extrem de focalizat de a privi”³. Este vorba de „o imagine tradițională pentru chip, care îmbină într-un oval culoarea <trandafirului și a crinului>. Imagine mai marcantă pentru bust, merit a ține într-un <coș> liniile puternic subțiate înspre jos [...]. Simetria și lejeritatea au câștig de cauză. Forma, desigur, nu este nouă, în schimb ea se accentuează prin intermediul lărgimii umerilor, al curburii coastelor, al îngustimii mijlocului. Îngustarea marchează modernitatea”⁴. Trăsăturile fizice sunt mai apoi completate de maniere, atitudine, caracter și iscusința în mânăitul armelor. În ciuda înfățișării, spre finalul descrierii, Antea se dovedește a avea o sumedenie de trăsături comportamentale masculine demne precursorale ale curteanului desăvârșit imaginat de Castiglione. Medievalul Pulci trasează astfel un portret feminin în armonie cu noile canoanele de frumusețe din Quattrocento, pe parcursul a șase *cantari*, o realizare unică în felul ei, neegalată de Boiardo sau de Ariosto:

[...] ea Antea se numea;
și toate frumusețile-i erau de zeiță.

---

¹ „Questa fanciulla ufito avea per fama
Rinaldo nominar molto in Soria,
e perché le virtù molto quella ama,
s'innamorò della sua gagliardia.”

² Georges Vigarello, „Introducere” în *O istorie a frumuseții. Corpul și arta înfrumusețării din Renaștere până în zilele noastre*, traducere de Luana Stoica, Chișinău, Editura Cartier, 2005, p. 23.

³ *Ibidem*, p. 23.

⁴ *Ibidem*, p. 23.

Și păreau ale lui Dafne pletele-i de aur;
la față ea drept Venus trecea;
ochii stele-i erau din eterna mulțime;
nasul după al Iunonei a fost copiat;
gura și dinții de un ivoriu ceresc,
rotundă bărbia, cu gropiță, bine croită;
albu-i gât și un umăr și cu celălalt
ai fi crezut că de la Pallas i-a luat;

și svelte, iscusite și iuți brațe
avea și lungă și dalbă mâna,
să poată-ntinde bine arcu' la vânat,
de-i semăna în toate lui Diana.
Deci orice lucru pare bine rânduit,
deci nu era aceasta pământească femeie:
largă-i la piept după cum e măsura;
Proserpina părea că e la mijlocel;

și Deiopea părea în șolduri,
bine ca să poarte tolba cu săgeți;
picioarele își arăta doar, mici și albe.
Să crezi frumoase că-i erau și alte părți,
că de nimic nu duce lipsă aceasta:
în așa fel sunt stelele făcute;
să se ascundă dară nimfele toate,
că lângă ea desigur că ar fi urâte.

Avea mișcări line și unele surâsuri,
anume purtări delicate, grațioase
că șase paradisuri își deschideau
și râurile-n sus pe munți făceau să curgă,
că o sută de Narcis s-ar fi îndrăgostit,
nici mai puțin Iosif de ea s-ar fi aprins;
părea la pas și la port ca Rahela;

vorbele-i erau ca zahărul și mierea.

Toată era *cortese*¹, nobilă era,
cinstită, înțeleaptă, pură și rușinoasă,
în cele ce-a promis mereu bărbătoasă,
câte o dată nițel cam disprețuitoare
cu purtări mărinimoase și domnești,
că era-n sânge și la suflet generoasă:
se strânseseră în ea așa multe virtuți,
că nu se mai găsesc în lume sau la zei.

Artele liberale le știa pe toate;
umbla adesea cu șoimu' călător;
la vânătoare rănea lei și mistreți;
când un armăsar iute călărea
(și nu-l gonea, ci aripi îi dădea),
c-o mână sau cu alta bine-l întorcea,
iar la întors, cine stătea de-o parte,
ar fi jurat, văzând-o, că e Marte.² (XV, 98-104)

---

¹ Am ales păstrarea termenului în italiană, așa cum apare și în studiul lui Peter Burke, „Curteanul” din *Omnia Renascerii* (volum cooronat de Eugenio Garin) tradus de Dragoș Cojocaru, deoarece *curtenie* sau *curtenesc* apar în *Dex* echivalate cu „amabilitate, politețe curtoazie” și cu „De (la) curte, ca de la curte, de curtean”, or *cortesia*, pe scurt, reluând definiția din *DISC*, este „O valoare considerată fundamentală în Evul Mediu și în Renaștere și care reunește în sine virtuțile liberale, loialitate, demnitate, sentimente elevate”.

² [...] ella avea nome Antea;
e tutte sue bellezze eran di dea.

E' parveron di Danne i suoi crin d'oro
ella pareva Venere nel volto;
gli occhi stelle eran dell'eterno coro;
la bocca e' denti d'un celeste avoro,
del naso avea a Giunon l'esempio tolto;
e 'l mento tondo e fesso e ben raccolto;
la bianca gola e l'una e l'altra spalla
si crederia che tolto avessi a Palla;

e svelte e destre e spedite le braccia
aveva, e lunga e candida la mana,
da potere sbarrar ben l'arco a caccia,
tutto che in questo somiglia a Diana.
Dunque ogni cosa par che si confaccia,
dunque non era questa donna umana:
nel petto larga è quanto vuol misura;
Proserpina pareva nella cintura;

Și Antea, ca și Merediana, cealaltă prințesă războinică din poem, a primit de la tatăl ei un cal excepțional, pe care Pulci îl descrie în amănunt, de la culoare până la trăsăturile capului (XV, 105-107). Dar spre deosebire de cel al Meredianeii, o încrucișare grotescă, ucisă de aceasta din neglijență, cel al Anteei este un animal normal și, mult mai important, deoarece după ce l-a încălecat prima dată și i-a testat capacitățile, tinerei „poftă-i veni să poarte platoșă” [vennegli voglia portar corazza] (XV, 108). Este vorba de un capriciu, și nu de o dorință motivată rațional sau de o vocație, dar, oricum, obținerea calului este primul pas făcut de Antea spre transformarea într-o amazoană desăvârșită. Naratorul descrie acest parcurs în mod treptat: după platoșă urmează înarmarea, iar mai apoi întrecerile în giostre și în turniruri, pentru a câștiga experiență, culminând cu participarea la luptele adevărate (XV, 108, 109). Sunt, în fond, condițiile pe care trebuia să le îndeplinească un tânăr în Evul Mediu pentru a putea deveni cavaler¹. Dar Antea beneficia de un avantaj substanțial, deoarece avea scutul și armura vrăjite, imposibil de distrus, și astfel victoria îi era asigurată de fiecare dată (XV, 109), ca și renumele (XV, 110). Prin urmare,

---

e Deiopeia pareva ne' fianchi,
da portare il turcasso e le quadrelle;
mostrava solo i pie' piccoli e bianchi.
Pensa che l'altre parte anch'eran belle,
tanto che nulla cosa a costei manchi:
a questo modo fatte son le stelle;
e vadinsi le ninfe a ripor tutte,
ché certo allato a questa sarien brutte.

Avea certi atti dolci e certi risi,
certi soavi e leggiadri costumi
da fare spalancar sei paradisi
e correr sù pe' monti all'erta i fiumi,
da fare innamorar cento Narcisi,
non che Giuseppe per lei si consumi;
parea ne' passi e l'abito Rachele;
le sue parole eran zucchero e mèle.

Era tutta cortese, era gentile,
onesta, savia, pura e vergognosa,
nelle promesse sue sempre virile,
alcuna volta un poco disdegnosa
con un atto magnalmo e signorile,
ch'era di sangue e di cor generosa:
eron tante virtù raccolte in lei,
che più non è nel mondo o fra gli dèi.

Sapeva tutte l'arti liberali;
portava spesso il falcon pellegrino;
feriva a caccia lioni e cinghiali;
quando cavalca un pulito ronzino
(e correr nol faceva, ma mettere ali),
da ogni man lo volgeva latino,
e nel voltar, chi vedeva da parte,
are' giurato poi che fussi Marte.

¹ Franco Cardini, „Războinicul și cavalerul” în *Omul medieval*, volum coordonat de Jacques Le Goff, traducere de Ingrid Ilinca și Dragoș Cojocaru, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 69-103.

este posibil ca aprecierea virtuților în general, și a celor ale lui Rinaldo în special, să-și aibă originea în faptul că el, spre deosebire de ea, și-a făcut un palmares demn de laudă fără să apeleze la arme fermecate, ajungând un cavaler temut prin propriile calități războinice.

În afară de faimă, Antea și-a dobândit în Babilonia un statut de divinitate, din pricina firii aplecate spre greșală a păgânilor, precizează Pulci, dispuși să-și fabrice zei din orice persoană care se dovedește ieșită din comun:

Și nu-i mirare că ei o adoră,
că orice fapt' a sa îi părea dumnezeiască,
cu totul în afară de putința omenească;
cu osăbire acelu popor sarazin,
care era deprins cu străbune greșeli mii,
după cum de Belo și Nino¹ se poate citi:
și-astfel credeau ei cum că aceasta
născută fu din sămânță zeiască.² (XV, 111)

În fruntea unei armate redutabile, plină de nerăbdare să-i întâlnească pe vestiții paladini, Antea pornește înspre Persia (XVI, 2). De cum ajunge, își face o intrare triumfală, arătându-și măiestria în mânuitul lancei tocmai în piața centrală (XVI, 3). Este o mișcare bine gândită, care va da rezultatul scontat: Rinaldo și Orlando sunt uimiți și impresionați de calitățile ei războinice (XVI, 4), iar ulterior vrăjiți de abilitățile sale oratorice, după ce, întâmpinată fiind cum se cuvine, „cu mare onoare” [con grande onore] (XVI, 5), le adresează cuvinte măgulitoare, „lucruri ce la toți inima le 'nflăcăra” [cose che tutti infiammava nel core] (XVI, 5).

Pledoaria făcută de Antea în numele dorinței legitime a tatălui de a-și recâștiga proprietatea este bine argumentată și structurată în conformitate cu regulile *cortesiei*, un joc subtil între exaltarea virtuților paladinilor și amenințarea cu războiul, teatral întreruptă pentru a-i oferi lui Copardo și Chiariellei mustrarea convenită pentru trădare, iar lui Orlando surâsuri și gesturi menite să-i câștige bunăvoința (XVI, 6-12). De-abia în ultima parte, distanțându-se de

---

¹ Belo a fost un rege asirian, despre a cărui divinizare după moarte pomenesc textele vechi. Același lucru s-a întâmplat și cu fiul acestuia, Nino. (Aulo Greco în Luigi Pulci, *Morgante e opere minori*, a cura di Aulo Greco, Volume I, Torino, UTET, 2004, p. 491.)

² E maraviglia non è che l'adori,
ch'ogni suo effetto pareva divino,
al tutto dello uman costume fuori;
massime là quel popol saracino,
ch'era già avezzo a mille antichi errori,
come si legge di Belo e di Nino:
dove e' credevon certo che costei
fussi nata del seme degli iddèi.

intențiile tatălui ei, amazoana i se adresează lui Rinaldo, insistând cu precădere asupra faimei și virtuților sale excepționale și, pomenind de incidentul cu solul Sultanului, dar într-un mod care să nu-i stârnească mânia, îi propune acestuia un duel pentru a stabili cui îi revine regatul persan (XVI, 13-16). Prin abilitățile ei diplomatice, Antea nu doar îl convinge pe Rinaldo de justetea argumentelor utilizate, ci îi mai și câștigă inima. Rinaldo își descrie îndrăgostirea în termenii liricii stilnoviste, aparținând sferei semantice a vânătorii: are în suflet o rană, iubita i-a întins o cursă (XVI, 19). Iubirea celor doi este explicată de Pulci, conform aceleași retorici stilnoviste, prin raportul de contiguitate¹ existent între sufletul rafinat, anima gentil, și iubire, săgeata care străpunge și diamantul, adică inimile cele mai aspre (XVI, 20).

Luptătoarea păgână acceptă propunerea lui Rinaldo de a amâna confruntarea cu trei zile și, după ce petrece restul zilei cu veselie, mâncăruri alese, muzică și dans, onorată de Rinaldo prin serviciul atent al lui Ulivieri, se întoarce acasă la apusul soarelui pentru a-i da răspunsul așteptat tatălui ei, însoțită de paladinul îndrăgostit și disperat că o va pierde (XVI, 20-27).

Antea este invocată de Rinaldo suferind din dragoste în treisprezece *cantari*. Paladinul își aseamănă iubirea cu cea a personajelor mitologice și vede în amazoană culmea frumuseții și a nobilimii, o reprezentare fidelă a idealului feminin stilnovist (XVI, 29-41). Nici muștrările lui Orlando cu privire la păgânitatea acesteia și la datoria pe care o are față de credința creștină sau precizarea faptului că învingând-o pe necredincioasă obține un regat fără luptă, nu pot să-l elibereze de pasiunea mistuitoare (XVI, 45-56). Și Antea suferă, așteptând în cort începerea bătăliei, când este surprinsă de chemarea cornului (XVI, 62). Spre deosebire de Rinaldo, este interesată în primul rând să nu-și păteze onoarea părând o leneșă care întârzie la luptă, atentă fiind să păstreze aparențele (XVI, 65). Se dovedește mult superioară cavalerului ca stăpânire, simț al datoriei și respect față de autoritatea pe care o reprezintă, întrecându-l în cortesia, deoarece este dispusă să lupte, spre deosebire de Rinaldo care-și aruncă armele, stârnind mânia lui Orlando (XVI, 66-68). Pentru a salva onoarea creștinătății, Ulivieri și mai apoi Ricciardetto intervin în conflictul dintre Rinaldo și Antea, fiind învinși și luați prizonieri (XVI, 71, 72). Cuprins de mânie și indignare, dorind să-l pedepsească pe Rinaldo, Orlando o provoacă la luptă pe amazoană cu gândul s-o ucidă (XVI, 74, 75). Duelul se dovedește însă mult mai echilibrat decât s-ar fi așteptat oricare din ei, cu atât mai mult cu cât ambii beneficiază de armuri indestructibile (XVI, 76-80). La venirea serii, propunerea paladinului de a întrerupe ostilitățile și a le relua după trei zile este acceptată de amazoană (XVI, 82, 83).

Antea, așa cum află Rinaldo de la un păgân, însoțindu-l pe Orlando în Babilonia pentru a-i salva pe Ulivieri și Ricciardetto, suferă din dragoste pentru el, ducând o viață retrasă și lipsită de veselie (XVI, 115). Reîntâlnirea îndrăgostiților este umbrită de urzelile lui Gano care, aflat la

---

¹ V. sonetul lui Guido Guinizzeli, *Al cor gentil rempaira sempre amore*.

curtea Sultanului, îl sfătuiește pe acesta să-și convingă fiica să-i ceară lui Rinaldo capul pericolosului Bătrân din Munți (XVII, 7-9). Antea nu încalcă nici de această dată autoritatea paternă și, utilizând toate armele de seducție pe care le avea la dispoziție, pornește în întâmpinarea cavalerului îmbrăcată în albastru și auriu:

Ea Sultanului îi răspunse c-o va face,
și cât mai mult putea, frumoasă se gătea:
pe ea își puse-un delicat veșmânt
pe care strălucește câte-o stea de aur
peste întins azur, meșteșugit țesut
din mătase bogată, și-apoi urcă-n șa
cu două slugi, ș-armură nu voia.¹ (XVII, 10)

Tânăra îl întâmpină pe cavalier cu salutul cortese și-l muștră atunci când o întrebă unde și-a lăsat armele, dându-i de înțeles că ar fi trebuit să-și dea seama că lipsa acestora este motivată de iubirea „neschimbată și demnă” [costante e degno] (XVII, 13) pe care i-o poartă (XVI, 11-13). Adjectivele utilizate de Pulci pentru a descrie sentimentele Anteei ar putea rezuma comportamentul acesteia de-a lungul întregului poem, personajul fiind caracterizat de o rară coerență.

Amazoana, abilă oratoare, îi prezintă lui Rinaldo întreaga situație fără să-l pună într-o lumină proastă pe Sultan, dar distanțându-se totodată de cererea acestuia (XVII, 14). Târgul putea să pară avantajos – eliberarea prizonierilor și administrarea Persiei – pentru cineva care nu cunoaște perfidia și puterile Bătrânului, dar Rinaldo acceptă provocarea în numele iubirii pe care i-o poartă Anteei (XVII, 16).

Întoarsă în cetate, tânăra este rugată de tatăl ei să dea curs unei alte solicitări venită din partea lui Gano: atacarea Parisului, lipsit de apărare (XVII, 19-21). Deși încearcă să-și convingă tatăl că a aștepta întoarcerea lui Rinaldo este pentru ea o chestiune de onoare, mult mai importantă decât orice rațiuni pragmatice – „că tot mai mult onoarea ca averea jinduiește” [che sempre più l'onore che l'util brama] (XVII, 22) – se supune voinței paterne (XVII, 27) și pe drum visează cu ochii deschiși la curtea lui Carol Magnul și la viitoarele confruntări cu paldinii vestiți

---

¹ Ella rispose al Soldan ch'era presta,
e quando più poté si faceva bella:
missesi indosso una leggiadra vesta
ove fiammeggia d'oro alcuna stella
nel campo azurro, molto ben contesa
di seta ricca, e poi montava in sella
con due sergenti, e non volle armadurra.

care vor contribui la creșterea renumelui ei, interesată fiind, așa cum precizează Pulci, numai de gesturile onorabile:

«Și cu paladinii încă mă voi lupta;
Rinaldo s-o întoarce, Orlando asemenea,
și poate atunci cu ei puterea mi-o voi măsura:
faima-mi până la cer sus va zbura».
Astfel de-aceste lucruri drag prinde
la care cugeta în timp ce călărea,
căci numai dup' onoare ea tânjea
și-avea o inimă mult prea nobilă.¹ (XVII, 29)

Antea nu este singură în campania de cucerire a Parisului, o însoțește Gano, ținându-i companie și încercând s-o impresioneze cu relațiile pe care le are în Franța. Dar tânăra luptătoare nu poate decât să-l disprețuiască, socotindu-l cel mai mare trădător văzut vreodată (XVII, 30, 31), chiar dacă la început îi ascultă sfaturile și trimite un sol la Montealbano prin care-și anunță venirea și intenția de a se răzbuna pe Rinaldo prin câștigarea castelului (XVII, 50, 51).

Întâlnirea cu Guicciardo și Alardo, debutează sub semnul cortesiei, tinerii schimbând aprecieri reciproce (XVII, 54-58) dar riscă să degeneze atunci când primul dintre ei o acuză pe amazoană de „villania” [mârșăvie] (XVII, 58), ca răspuns la încercarea Anteei de a-și justifica atacul asupra fortăreței prin dorința nobilă de a-și construi un renume prin luptă dreaptă. Tânăra nu reacționează la provocare și se pregătește să anihileze atacul lui Guicciardo, trântindu-l de pe cal, ca și pe fratele lui, Alardo (XVII, 60-63). Cei doi sunt făcuți prizonieri și Antea îi cere lui Gano un sfat referitor la soarta lor (XVII, 64), respectându-i autoritatea dobândită prin încrederea pe care i-a acordat-o Sultanul. Când trădătorul propune să-i spânzure (XVII, 64, 65), primul ei gest este acela de a-i liniști pe cavaleri, asigurându-i de intențiile sale onorabile și de dragostea pe care i-o poartă lui Rinaldo (XVII, 66, 67), iar al doilea este să-l răsplătească pe Gano în funcție de propriile acțiuni. Pedepsa trădătorului se realizează în două etape: inițial este dat pe mâna mamelucilor care-l snopesc în bătaie, umilindu-l (XVII, 68) iar mai apoi este închis la Montealbano, unde Antea este invitată de Guicciardo și Alardo ca oaspete până la întoarcerea lui

---

¹ Combatterò co' paladini ancora;
Rinaldo tornerà, così Orlando,
e proverrommi con lor forse allora:
la fama insino al ciel n'andrà volando».
Così di queste cose s'innamora
mentre che a ciò pensava cavalcando,
come colei che sol bramava onore
e molto generoso aveva il core.

Rinaldo (XVII, 72).

Aventurile amazoanei păgâne sunt întrerupte până în *Cantare XX* când, la rugămintea lui Malagigi, îl eliberează pe Gano (XX, 4) iar mai apoi pornește împreună cu necromantul, Astolfo, Guicciardo și Alardo spre castelul vrăjitoarei Creonta, pentru a-l salva pe Rinaldo (XXI, 54). Pe drum întâlnesc trei cavaleri păgâni cu care se duelează (XXI, 55-61). Antea nu participă la luptă, dar nu se limitează la a fi o simplă spectatoare, ci comentează faptele de vitejie ale neamului Chiaramonte (XXI, 61) sau încearcă să-l consoleze pe Astolfo pentru căderea de pe cal (XXI, 64).

Reîntâlnirea dintre cei doi îndrăgostiți este umbrită de sarcina dificilă pe care Rinaldo trebuie să o ducă la îndeplinire, anihilarea vrăjitoarei, dar asta nu-i împiedică să schimbe câteva gesturi tandre (XXI, 67).

Odată eliminat pericolul reprezentat de Creonta, cu ajutorul farmecelor lui Malagigi (XXI, 73-78), paladinii rămân stăpâni peste castel, dar în lipsa unui dușman comun încep, ca de obicei, să se certe. Sătulă de conflicte, după plecarea lui Orlando, Antea se hotărăște să se întoarcă în Babilonia, însoțită de Rinaldo (XXI, 94). Ajunsă acasă, găsește un oraș lipsit de fastul obișnuit, pierdut în urma morții tatălui ei (XXI, 96). Prin intervenția lui Rinaldo, îi va urma Sultanului la tron, spre marea bucurie a poporului care o iubește și o onorează, revenindu-și din letargie (XXI, 96, 97).

Antea ajunge o „regină glorioasă” [reina glorioasă] (XXIV, 8), dar nu-și găsește pacea deoarece îi consideră pe cavalerii creștini vinovați de moartea Sultanului (XXIV, 8). Ucigașul acestuia a fost de fapt Bătrânul din Munți, chiar dacă la duel au fost de față și paladinii (XIVII, 68). Pulci explică acest resentiment al reginei printr-un proverb care pune în seama vieții lipsite de griji apariția gândurilor răutăcioase și prin înclinația pe care o au femeile spre ranchiună:

Proverbul este: cine bine șade, rău crede la urmă.

Și avu loc destul acel gând strâmb;

căci în sufletu' femeii mult poate mânia.¹ (XXIV, 9)

Și Gano, prin scrisorile trimise din Franța, alimentează dorința de răzbunare a reginei, amintindu-i conflictul dintre Sultan și paladini și asigurând-o că poate obține o victorie ușoară dacă se hotărăște să atace repede, pentru că Rinaldo e în Egipt iar Carol Magnul este un bătrân ramolit (XXIV, 10).

Vasalii Anteei sunt gata de luptă, dar regina ar avea nevoie de un aliat. Nereușind să-l

---

¹ Proverbio è: chi ben siede, alfin mal pensa.

Ebbe pur loco il suo pensiero stolto,
ché nel cor femminil può molto sdegno.

convingă pe Marsilio, care-și dorea pacea, îl roagă pe Gano să-și folosească uneltirile pentru a-l face să se răzgândească (XXIV, 12-18). Amazoana pentru care onoarea era cel mai de preț lucru pare să fi dispărut odată cu moartea tatălui și obținerea puterii absolute, chiar dacă, după ce a beneficiat de serviciile lui Gano, își exprimă intenția de a-l spânzura ca pe un trădător (XXIV, 31). De fapt trecerea timpului i-a mai domolit avântul tineresc, odată ce i-a fost potolită nevoia de afirmare prin încoronare, dar mai ales pasiunea, așa cum observă Pulci referitor la dragostea pentru Rinaldo:

Antea de Rinaldo nu-și mai amintește:
știa că prin Egipt deja-și pierduse tinerețea;
trecuse mult prea arzătorul foc,
și-acum de-al său război se pregătește.¹ (XXIV, 31)

Invazia păgână îi surprinde pe creștini care nu reacționează la timp (XXIV, 57) și se trezesc cotropiți de o armată numeroasă și doi uriași feroși aflați în slujba Anteei (XXIV, 58). La indicațiile lui Malagigi, Ulivieri este trimis de Orlando s-o întâmpine pe regină (XXIV, 66). Întâlnirea dintre cei doi îi oferă Anteei ocazia de a-și rememora tinerețea pierdută. Îl îmbrățișează pe cavaler, lăudându-i aspectul tineresc și apreciindu-i frumusețea, de parcă ar fi o bătrână care se reîntâlnește după mulți ani cu un fost iubit, între cei doi existând o oarecare diferență de vârstă. Conform mentalității epocii, odată depășită vârsta de douăzeci și cinci de ani, o femeie era considerată trecută de tinerețe și lipsită de farmec², iar Pulci nu se va mai referi, nici măcar în treacăt, la aspectul fizic al amazoanei, exemplul de frumusețe în *Cantare XV*:

Ulivier, cum Orlando îi spuse, se duse
unde era Antea, și coborî de pe Rondello
și-ngenunchie, apoi o salută;
și tot la fel făcu și regina,
și când se ridică, 'l îmbrățișă,
căci Ulivieri încă-i pare frumos;
și zise, după ce-l luă de mână:
— Bine venit ești, nobile marchiz.

---

¹ Non si ricorda Antea più di Rinaldo:
sapea che per lo Egitto era già vecchio;
era passato quel sì ardente caldo,
e tuttavolta attende al suo apparecchio.

² Dominique Paquet, *O istorie a eternului feminin*, traducere de Livia Iacob, Univers, București, 2007, p. 32-35.

O, Ulivier, tu nu 'mbătrânești vreodat'
încă mai pari frumos de zici c-ai fi pictat!
Nu-ți amintești când te-am lăsat
nemulțumit odată-n Babilonia?
Și-adesea după tine-am suspinat,
chiar de Sultanul a pierdut coroana,
ș-apoi urmă, așa cum știi războiul'
de și-acum de Morgante-i prăpădit ținutul'.¹ (XXIV, 67, 68)

Cu elocvența de altădată, Antea încearcă să-l convingă pe Ulivieri de legitimitatea acțiunilor sale. Este vorba de un gest reparator față de amintirea tatălui, o cauză dreaptă, o chestiune de onoare, sprijinită de Mahomed însuși, o exigență care justifică până și dezastrul lăsat în urmă de trupele sale (XXIV, 69, 72). Regina îl întrebă apoi de Orlando, căci depre Rinaldo știa că e în Egipt, exprimându-și dorința de a relua duelul întrerupt cu ani în urmă, bănuind că de data asta el n-ar mai fi refuzat să lupte (XXIV, 70) și își încheie discursul făcându-i cunoștință lui Ulivieri cu cei doi uriași fioroși (XXIV, 74). Este rândul paladinului să încerce s-o convingă pe fosta aliată de lipsa de fundament a răzbunării sale, fără să ajungă însă la niciun rezultat, căci Antea vrea să-și încerce puterile cu Orlando și nu renunță la cucerirea Franței (XXIV, 82).

În timpul bătăliei, Malagigi reușește să-i păcălească pe uriași și să-i îndepărteze de câmpul de luptă, spre nemulțumirea reginei care-i cere socoteală lui Orlando, acuzându-l de lipsă de loialitate (XXIV, 116-117). Drept răspuns, paladinul îi întoarce ofensa, amintindu-i de ajutorul acordat la încoronare – este o scăpare a lui Pulci, Rinaldo fiind cel care a sprijinit-o, sigur fiind de acordul verișorului (XXI, 96) – și o înștiințează că este dispus să-i îndeplinească dorința de a decide soarta războiului printr-un duel (XXIV, 118-121). Antea și Orlando se bucură de o scurtă

---

¹Ulivier, come Orlando disse, andòe
dove era Antea, e scese di Rodello
e inginocchiosi, e poi la salutòe;
e così fece la reina a quello,
e poi che si fu ritto, l'abbracciòe,
perché Ulivieri ancor gli par pur bello;
e disse, poi che per la mano il prese:
— Ben sia venuto il mio gentil marchese.

O Ulivier, tu non invecchi mai;
ancor dipinta par questa persona!
Non ti ricorda quand'io ti lasciai
mal contento una volta in Bambillona?
E molte volte di te sospirai,
benché il Soldan ne perdé la corona
e seguitò, come tu sai, la guerra
e guasta è ancor per Morgante la terra.

confruntare echilibrată (XXIV, 123, 124), pentru că în jurul lor se dezlănțuie infernul și fiecare dintre ei trebuie să-și reia locul printre ai săi (XXIV, 125). Regina se întâlnește cu Ulivieri și ulterior cu Gano, care se lasă cu ușurință doborât de pe cal (XXIV, 126), în timp ce Orlando face prăpăd printre păgâni (XXIV, 131, 132, 143), obligând-o să-i ceară un armistițiu de douăzeci de zile pentru a-și îngropa morții (XXIV, 145).

Falseron, mesager al lui Marsilio, cu o scuză falsă, după cum îi este și numele, ajunge să viziteze împreună cu Orlando tabăra Anteei și, fiindu-i arătat cortul înfățișând moartea Sultanului alături de toate nenorocirile care i-au urmat, o umilește, spunându-i că ar trebui să înlocuiască imaginile rușinii sale cu cele ale răzbunării care spală onoarea (XXIV, 171-175). Pulci descrie reacția reginei printr-un adjectiv cu valoare peiorativă, „jumulită” [spennacchiata]: „Rămase jumulită toată Antea” [Rimase tutta spennacchiata Antea] (XXIV, 177). În lumina acțiunilor ulterioare ale Anteei, dar și a remarcei lui Pulci referitoare la firea recalcitrantă a femeilor, acest vers s-ar putea interpreta ca: Antea a fost strașnic muștrată și apoi și-a revenit, fiind tocmai lucrul de care avea nevoie. Regina nu reacționează la provocare, ba dimpotrivă, tace, dar această atitudine trebuie interpretată, spune Pulci, ca o dorință de a-și aminti lucrurile după plac (XXIV, 177). Având un suflet generos, păgâna decide să facă pace cu Carol Magnul și, obținând binecuvântarea acestuia, se întoarce acasă (XXIV, 177, 178).

Ultima apariție a Anteei în poem este marcată de justificarea lui Pulci pentru rapida și astfel nepotrivita ieșire din scenă a acesteia, cerută de noi priorități narrative:

Eu o las pe Antea din Paris să plece
așa în grabă, și pare că îi iau din faimă,
căci trebui altă pânză să urzesc.¹ (XXIV, 179)

BIBLIOGRAFIE

- ASCOLI, Russel Albert, *Pulci's "Morgante": poetry and history in Fifteenth-Century Florence* by Constance Jordan in "Renaissance Quarterly", Vol. 41, No. 1 (Spring, 1988), p. 148-151.
- BURKE, Peter, „Curteanul” în *Omul Renașterii*, volum coordonat de Eugenio Garin, traducere de Dragoș Cojocaru, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 125-152.
- CARDINI, Franco, „Războinicul și cavalerul” în *Omul medieval*, volum coordonat de Jacques Le Goff, traducere de Ingrid Ilinca și Dragoș Cojocaru, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 69-103.
- COOK, James Wyatt, *Half-Serious Rhymes: The Narrative Poetry of Luigi Pulci* by Mark Davie; *Morgante: The*

---

¹ Io lascio Antea da Parigi partire
sì tosto, e par ch'io gli tolga di fama,
ché mi bisogna un'altra tela ordire.

- Epic Adventures of Orlando and His Giant Friend Morgante* by Luigi Pulci in "Renaissance Quarterly", Vol. 52, No. 2 (Summer, 1999), p. 504-507.
- FERRONI, Giulio, *Storia della letteratura italiana. Dalle origini al Quattrocento*, Torino, Einaudi, 1991.
- GRECO, Aulo, „Introduzione” in Luigi Pulci, *Morgante e opere minori*, Volume I, Torino, UTET, 2004, p. 7-40.
- LEBANO, Edoardo A., *Amore e donne innamorate nel «Morgante»*, in „Italice”, Nr. 3-4, 2005, p. 380-389.
- LEBANO, Edoardo A., *Luigi Pulci and Late Fifteenth-Century Humanism in Florence* în „Renaissance Quarterly”, Vol. 27, No. 4 (Winter, 1974), p. 489-498.
- NIGRO, Salvatore S., *Pulci e la cultura medicea*, Bari, Laterza, 1972.
- ORVIETO, Paolo, *Differenze „retoriche” fra il «Morgante» e il «Furioso» (Per un'interpretazione narratologica del «Furioso»)* în „Ludovico Ariosto: lingua, stile e tradizione. Atti del Congresso organizzato dai comuni di Reggio Emilia e Ferrara 12-16 ottobre 1974” a cura di Cesare Segre, Milano, Feltrinelli, 1976, p. 157-173.
- ORVIETO, Paolo, *Luigi Pulci*, in *Storia della letteratura italiana*, diretta da Enrico Malato, Volume III, *Il Quattrocento*, Roma, Salerno, 1996, p. 405-456.
- PAQUET, Dominique, *O istorie a eternului feminin*, traducere de Livia Iacob, București, Univers, 2007.
- PULCI, Luigi, *Morgante e opere minori*, a cura di Aulo Greco, Volume I, Torino, UTET, 2004.
- PULCI, Luigi, *Morgante e opere minori*, a cura di Aulo Greco, Volume II, Torino, UTET, 2004.
- SANSONE, Mario, *Storia della letteratura italiana*, Milano, Principato, 1987.
- SAPEGNO, Natalino, *Compendio di storia della letteratura italiana*, 1. *Dalle origini all'Umanesimo- fine del Quattrocento*, Firenze, La Nuova Italia, 1989.
- VIGARELLO, Georges, „Introducere” în *O istorie a frumuseții. Corpul și arta înfrumusețării din Renaștere până în zilele noastre*, traducere de Luana Stoica, Chișinău, Editura Cartier, 2005, p. 7-11.

DUBLINESCA, DE ENRIQUE VILA-MATAS

Sorina Dora SIMION,
Colegio Nacional “I.C. Brătianu”, Pitești

REZUMAT. În romanul *Dublinesca*, publicat în 2010, Enrique Vila-Matas sintetizează tot ce este mai valoros în romanele publicate din 1977 până în acel moment. Acest roman reprezintă corolarul operei sale, o adevărată capodoperă, fiind cel mai bine realizat, din punct de vedere artistic, de până acum. Ceea ce ne propunem este să prezentăm atât direcțiile tematice fundamentale (literatura, legăturile dintre editor, autor și cititor, profilul acestora) cât și regimul imaginar ce corespunde schemelor lingvistico-materiale actualizate în roman. În scopul enunțat, am folosit instrumentele retoricii generale literare, așa cum a fost ea postulată de Antonio García Berrio, Tomás Albaladejo Mayordomo și Francisco Chico Rico, am recurs la instrucțiunile intelective pe care le-am identificat în interviurile scriitorului barcelonez, la elementele tematice și la figurile dominante în romanul analizat. Regimurile imaginarii identificate sunt atât cel diurn cât și cel nocturn (digestiv și copulativ) și acestea coexistă, întrucât formula estetică a transmodernității permite acea *coincidentia oppositorum* prin care contrariile sunt reunite, reconciliate. Destinul protagonistului, editorul Samuel Riba, este alegoria evoluției literaturii moderne și este alegoria societății globale, informatizate, în care trăim. Samuel Riba este metafora funeraliilor galaxiei *Gutenberg* și a oricărei epoci, reușește să stabilească punți între epoca tiparului și epoca *Google*. El se înscrie în spirala ascendentă a unei lumi ficționale ce poate fi reprezentată grafic prin fractali, trăind într-o durată a instantaneității și multicroniei. Romanul *Dublinesca* este, așadar, cu adevărat reprezentativ pentru creația vilamatiană și constituie o sinteză a operei scriitorului spaniol contemporan.

Palabras-clave: Enrique Vila-Matas, *Dublinesca*, regímenes del imaginario, Samuel Riba, transmodernidad, figuras.

1. Introducción

En su *Autobiografía literaria*¹, Enrique Vila-Matas habla de la novela *Dublinesca* recurriendo, en el nivel simbólico, a tres tipos de lectores, y establece tres tipos de relaciones entre el autor y su lector, tres posibles lecturas y tres tipos de presentaciones diferentes de su libro. Delante del público, por motivos de marketing, adopta el estilo horrendo de los escritores que acaban de ganar un premio, y resume el hilo narrativo de la novela. Al hablar a un amigo, disponiendo de libertad y de confianza, no se refiere al argumento, y puede confesar su seriedad melancólica, caracterizar el “tono uniforme y sublime como el de los últimos cuartetos de Beethoven” de este “libro otoñal [...] de un estilo consumado, como el que analiza Edward Said

---

¹ <http://www.enriquevilamatas.com/17.04.2011>.

en Late Style: Schonberg, Rothko, Picasso superándose a sí mismo, derrotando su joven yo...”¹. Puede definir el libro como “una especie de paseo privado a lo largo del puente que enlaza el mundo casi excesivo de Joyce con el más lacónico de Beckett”². Para el señor que viaja en tren, y que quiere saber simplemente de qué trata la novela, la respuesta es otra: “Trata de alguien que se aburre y quiere celebrar un funeral por el mundo (por su propio mundo también) y descubre que la ceremonia le permite tener algo que hacer. Es decir, encuentra su futuro en lo apocalíptico”³.

En la lectura de su propio autor, *Dublínesea* es la novela del destino del libro, de la Literatura y de una época. Asimismo, se cierra el círculo, el trayecto de su obra, que empezó con la imagen de la muerte del lector, continuó con aquella de la desaparición del autor, del sujeto, y se acaba con la imagen de la jubilación del último editor de Literatura de valor, al cual le suceden editores jóvenes, que sólo quieren sacar provecho de su oficio, puesto que el valor estético ya no cuenta.

2. Regímenes del imaginario en la novela *Dublínesea*

Cosmológicamente, Samuel Riba se sitúa en el centro mismo de la fantasía donde siempre llueve, en un gesto de centramiento y de repliegue, pero sale de este inmovilismo, se abre hacia nuevos horizontes, explora lo extranjero, con pasión y atención, atento a los ciclos mismos de la existencia humana y cósmica, de las manifestaciones culturales o artísticas. Se mueve en el ritmo cíclico de las destrucciones y creaciones sucesivas, en el ritmo cósmico del tiempo o del amor que conoce altibajos: muerte y renacimiento, plenitud y vacío, soledad y comunión.

Está preso en los movimientos repetitivos de la vida cotidiana: los miércoles visita siempre a sus padres, les cuenta sus viajes al extranjero, se dedica invariablemente a las mismas actividades, escucha música, navega por Internet, lee y come. Por tanto, vive su odisea cotidiana, que requiere el mismo movimiento del retorno o regreso a casa en taxi (el avión y el taxi son sustitutos del navío), y enfrenta los obstáculos de la realidad a su manera. Adicto al ordenador, se desprende de la tentación informática gracias a la lectura, renuncia a la bebida para salvarse la vida, y vuelve a la bebida para encontrar su centro. Como no tiene hijos, su odisea no tendría sentido en la ausencia de Telémaco, y mucho más sin Penélope (Celia), que lo abandona de vez en cuando, y después regresa. Su salida del círculo, su trayectoria que conecta los centros (Lyon, Barcelona, Dublín, Londres, Nueva York, la isla de Cork), la presencia de la peregrinación y de la linealidad del tiempo histórico y la sucesión misma de las épocas son marcas de la inflexión

---

¹ <http://www.enriquevilamatas.com/17.04.2011>.

² <http://www.enriquevilamatas.com/17.04.2011>.

³ <http://www.enriquevilamatas.com/17.04.2011>.

entre el movimiento cíclico y los movimientos ascensionales, horizontales o descendentes. En esta inflexión, se pasa de un bucle del tiempo cíclico a otro, a través del principio mismo de la inserción del tiempo histórico, del paso de éste y de su fin, llegándose a otro bucle de un ciclo similar. Hasta la teoría de las dos odiseas, una antigua y otra moderna, justifica este desarrollo en bucles de una espiral constituida de focos de espacio–tiempo interconectados, de bucles temporales en un movimiento ascendente y descendente: la paradoja gobierna este multiuniverso.

La flecha del Régimen Diurno brota del centro oscuro, de las tinieblas, destruye las redes, y busca el centro de la existencia, y la inmovilidad se supera por el movimiento cíclico, pero sólo a través de la separación que proporciona el recurso a las herramientas cortantes del día y del sol. Riba es el héroe de nuestros tiempos¹, siente que es Spider “o mejor dicho una flecha en un sótano de telarañas con luz de color acero”². Al mismo tiempo, se despide de su mundo familiar, de Barcelona, de otro modo, y se encuentra *aquí*, “en la esquina sombría, agazapado a la espera de la oscuridad definitiva”³, solo, sin generación. Es un traidor dando golpes desde dentro. Además, “se convertiría en un durmiente eterno”⁴ si pudiera elegir su destino: el sueño y las antesalas de la muerte y del silencio absoluto y amenazador. En la imagen del Apocalipsis de cada época se vislumbra un círculo que se abre, y se transforma en vector ascendente (hacia el Nuevo Mundo) o descendente (hacia el más allá). El movimiento mismo de la flecha se suaviza, se eufemiza. La caída se transforma en descenso (el funeral simbólico), y se suspende en los espacios protectores o íntimos (la habitación). Después, otra vez, la caída sigue vertiginosamente hasta los abismos o los Infiernos (el pub de los Enterradores, el pub McPherson), pero se recupera la trayectoria ascendente en el anhelo del vuelo, por lo menos en el sueño o en la creación literaria. La Literatura significa dar sentido al sinsentido, dar un rumbo al destino y a la vida misma, sacralizar lo trivial, lo cotidiano, iluminar las tinieblas, marcar varios caminos y rellenar la vida vacía. Por tanto, ella representa el futuro borroso, desconocido e incierto, pero el futuro. El paso de una época a otra no podría significar la desaparición del libro o de la Literatura, sino de unos géneros, de unos autores y de un modo de escribir: los libros no desaparecerán, bajo la forma física o digitalizada, seguirán existiendo, a pesar de las más duras de las censuras, el olvido y el fuego⁵.

La coocurrencia de los Regímenes Diurno (el vuelo, la flecha, el héroe, el caballero, el héroe, la luz, sol y la palabra creadora) y Nocturno (la lluvia, el ocaso, el declive, el mar, las tinieblas, la noche, el primate y el alcohol), en sus dos facetas (digestiva y copulativa), no es sólo

---

¹ Vila-Matas, Enrique, *Dublinesca*, Barcelona, Anagrama, 2010, p. 239.

² *Ibidem*, p. 299.

³ *Ibidem*, p. 187.

⁴ *Ibidem*, p. 216.

⁵ Carrière, Jean-Claude, Eco, Umberto, *Nu sperați că veți scăpa de cărți [No esperen librarse de los libros]*, București, Editura Humanitas, 2010.

sorprendente, sino que, también, asombrosa, casi inexplicable e inconcebible. Es el devenir. La línea recta del tiempo histórico, progresivo e irreversible, se está curvando, y se está estancando en puntos, focos o nudos: por una parte, el destino humano efímero, por otra parte, la repetición infinita y cíclica de las eras, que sólo se puede contemplar desde la altura del vuelo por encima de todo. Cada ciclo supone nacimiento, desarrollo, progreso, auge, decaída y muerte, ya que todas las eras están sujetas a la extinción, para dejar el lugar libre a otras épocas. Y todo se repite, en una progresión espiral. La construcción misma de metáforas antitéticas y de símbolos, que pertenecen tanto a la identidad como a la alteridad, refleja esta superposición o concomitancia de los Regímenes del imaginario en la novela. Ésta es la novela de la antífrasis, de la hipotiposis y de las metáforas y antítesis, al mismo tiempo. Es un momento del encuentro del equilibrio en el mismo centro del desequilibrio, es la tendencia de centrarse y después de huir, de caer del otro lado. Los dos movimientos son antinómicos: de centramiento y de expansión. Son esquemas del imaginario, que asombran. En síntesis, es la verdadera confrontación entre *yo* y *nosotros*, entre la esencia del pensamiento occidental y del pensamiento oriental, del cartesianismo y del budismo (como filosofías de la separación y de la unión), del derroche y del ahorro o conservación de energías (como afirmación agresiva del *yo*, o disolución misma en el *Otro*). La filosofía de Riba y su fe entran en colisión con las del Oriente: su autismo lo separa, pero la vuelta a la bebida, simbólica por cierto, lo disuelve en su mundo trivial y sagrado a la vez. La revelación del abrazo, este reencuentro final del amor eterno, de lo divino, sacraliza, y da sentido y brillo a su destino y a su vida de fuego apagado. Por cierto, el amor no lo puede salvar de la muerte, pero es el momento único y divino, en que vislumbra lo más allá, la luz eterna, una luz que ilumina su vida acabada y su destino que va hacia el olvido y el silencio, hacia la nada. Lo que lo salva es lo de transformarse en alegoría, en metáfora y disolverse en la Literatura, en el Gran Texto, siendo simultáneamente: autor y lector, narrador, protagonista y gran soñador, él mismo y otro, solar y lunar, claro y enigmático; es decir, barcelonés, irlandés, *hikikomori* (en japonés: adicto a Internet), hijo, héroe, caballero, quijote, espionado y espía, prudente e imprudente y sensato e irreflexivo. Riba, el último editor literario, sabe que de la galaxia Gutenberg se pasa a *google*, y de *google* a otra constelación, a otra galaxia. La crisis no es sólo de nuestros días, sino de cualquier era, y, después del apocalipsis, de la muerte, del funeral y del fin, brotan otras eras. Hay que conservar la fe y la esperanza. El tiempo pasa rápido, después se vuelve inmóvil, pero no desaparece, en su estancamiento mismo hay duración; por tanto, la inmovilidad del tiempo es el germen del tiempo mismo que empieza, desde este punto determinado, a correr. Hasta la vejez es un signo del paso del tiempo irreparable, del fin, también, y el autismo simboliza la separación. La incomunicación, la razón, la vista, la palabra y el conocimiento, que siguen un esquema ascensional, se vinculan al Régimen Diurno, pero el gesto de hundirse, de profundizar y

de colocarse en un espacio cerrado o íntimo tienen que ver con la profundidad y el repliegue del Régimen Nocturno digestivo. Hallarse en un movimiento repetitivo o rítmico pertenece a otro esquema, el esquema del Régimen Nocturno copulativo. Los esquemas materiales-lingüísticos siguen este permanente paso desde lo postural hasta lo digestivo y copulativo, y el *yo* múltiple hace imposible la decisión por una opción destacada. Todo vacila entre lo masculino y lo femenino; entre la aceptación de la jerarquía y su negación, su rechazo; entre la fuerza iluminante de la palabra y la debilidad de ésta; entre el orden impuesto por la razón o el conocimiento y la identificación o la coexistencia de los contrarios; y entre la afirmación de la identidad y su disolución.

La Literatura impone el orden en la vida, la ordena, pero al mismo tiempo, hay que elegir entre los extremos, entre la proliferación de las palabras y su ausencia o el silencio, entre el mar tumultuoso, que es la acumulación de las olas de palabras, su ruido de fondo, y la imagen del fondo de este mar, sólo adivinado: es el puente entre lo excesivo y lo absolutamente imprescindible, entre Joyce y Beckett, en cuentas resumidas, la misma evolución de la Literatura. Y no hay que optar, no hay que elegir, pero hay que compaginar: esta es la solución que nos la ofrece Vila-Matas. Es decir, hay que entender y aceptar los excesos, pero hay que evitar la destrucción, puesto que este modo muy sabio de entender y aceptar requiere el paso a otra etapa, a otro momento de la Literatura o de la cultura. Sólo los puentes pueden dar sentido a todo y salvar de la destrucción al hombre, al escritor. Samuel Riba es la alegoría, y las metáforas de este puente unen las épocas y sus diversas modalidades de creación, aceptándolas, parodiándolas, mezclándolas, y descubriendo otros caminos u otras estrategias. Samuel Riba es el símbolo mismo de la Transmodernidad: trasciende la crisis y elige el abrazo salvador, que reúne todo lo que fue, todo lo que es, y todo lo que será, en una síntesis de los tiempos, de las épocas y de los *yo*. Es decir, acepta la unión y la separación al mismo tiempo. El canto de cisne de la Literatura es un nuevo modo de marcar un nuevo principio, pero nada es nuevo, todo es más antiguo de lo que nos podemos imaginar. Todo es relativo, y todo es absoluto, todo es inventado y real, a la vez, todo es frágil y resistente. Se puede luchar en contra del tiempo, se puede ignorar el paso del tiempo o se puede eufemizar el paso del tiempo. Depende dónde se sitúa el que mira, actúa y habla.

3. Conclusiones

El profesor José María Pozuelo Yvancos afirma que, para Vila-Matas, *Dublín* es la novela de su vida: “Una trama, hilarante, divertida y profunda y, como le ocurre a la de Joyce, cómico-seria, entregada a decirnos que la muerte de la Literatura es asunto que, paradójicamente,

narrará la Literatura del futuro, como lo hace ya esta espléndida historia, con la que creo que Enrique Vila-Matas ha dado la novela de su vida”¹.

Nosotros consideramos que es el corolario de su extensa obra, y, por supuesto, es una cumbre, por la extensión y diversidad temáticas, por la posibilidad de interpretar diversa y hasta contradictoriamente el conjunto, la red y las constelaciones simbólicas. El editor literario, el autor y el lector, solos, en un hundimiento en la soledad y en el enclaustramiento, siguen su camino por las eras, vuelan sirviéndose de las alas del sueño y de la fantasía, construyen el destino mismo de la Literatura. Se dirigen hacia el futuro prefigurado por el pasado y el presente, no tienen generación, se desprenden del tiempo y de la muerte, de la realidad, englobándola, y trascienden lo que existe y lo que no existe. Es el significado mismo de la novela de Vila-Matas y de su narrativa, en general: estar y no estar en un sitio, simultáneamente; pertenecer y no pertenecer a un ámbito determinado; volar y tomar suelo; confundirse con el objeto y diferenciarse de éste, al ser sujeto bien delimitado y sujeto en disolución, al ser la primera persona y la tercera persona, *yo* y *otro*, saliendo de sí mismo o replegándose sobre sí mismo. Hay que poner de manifiesto la flexibilidad y los deseos o anhelos de polarización.

Igualmente, la atención concedida a la Retórica se pone de manifiesto por el equilibrio buscado de la estructura novelesca, por la disposición de las figuras retóricas, por una rebuscada elección y relación entre estas figuras de diferentes niveles lingüísticos, al seguirse las dos estéticas diferentes, de la acumulación y de la grandeza joyceanas y de la pobreza beckettiana. Es una de las novelas que más demuestra el apego a la Retórica, y nos referimos a todas las operaciones retóricas y a la construcción del discurso narrativo. Asimismo, analizar el objeto de su discurso, mirarlo desde afuera, apropiarlo y confundirse después con este objeto, *estar en sus entrañas*. Es un modo propio de situarse en el mundo y de presentar este mundo: distanciamiento del objeto e identificación con el mismo objeto del conocimiento; objetividad (la mirada) y subjetividad (lo sensorial); separación y unión; distancia o distanciamiento y empatía; y relación entre sujeto y objeto, más o menos fría (enfriamiento), e identificación entre el sujeto y el objeto. He aquí las curvas y oscilaciones típicas de la geometría de los fractales, en cuanto a las estructuras, y la coexistencia *trans-* de los contrarios. La Transmodernidad, síntesis de la Modernidad y de la Postmodernidad, después de haberse asimilado las experiencias de las Vanguardias, como fórmula estética abarcadora adoptada por Enrique Vila-Matas, permite tal reconciliación de los elementos antitéticos.

---

¹ Pozuelo Yvancos, 2010: <http://www.enriquevilamatas.com/escritores/escrpozuelo2.html/6.06.2011>. Suplemento ABCD de las Artes y las Letras, 1 de abril 2010, Número 943.

BIBLIOGRAFÍA

- VILA-MATAS, Enrique, *Dublinesca*, Barcelona, Anagrama, 2010.
- VILA-MATAS, Enrique, *El viento ligero en Parma*, Madrid/México, Sextopiso, 2008, <http://www.enriquevilamatas.com/>
- ALBALADEJO MAYORDOMO, Tomás, *Retórica*, Madrid, Síntesis, 1991, reimpresión 1993.
- ALBALADEJO MAYORDOMO, Tomás, *Teoría de los mundos posibles y macroestructura narrativa. Análisis de las novelas cortas de Clarín*, Alicante, Universidad de Alicante, 1986, reimpresión 1998.
- ALBALADEJO, Tomás, “E pluribus unus: Discursos en la novela y discurso de la novela”, *Revista Ínsula de letras y ciencias humanas*, no. 754, octubre, 2009.
- ALBALADEJO, Tomás, “Semántica extensional e intensionalización literaria: el texto narrativo”, *EPOS. Revista de Filología*, 6, Madrid, 1990, págs. 303-314.
- ALBALADEJO, Tomás, “Transducciones en la obra de Enrique Vila-Matas”, (Universidad Autónoma de Madrid), en: María Dolores de Asís Garrote, Ana Calvo Revilla (eds.), *La novela contemporánea española*, Madrid, Instituto de Humanidades Ángel Ayala de la Universidad San Pablo CEU, 2005, págs. 11-31.
- ALBALADEJO, Tomás, CHICO RICO, Francisco, “La intellectio en la serie de las operaciones retóricas no constituyentes de discurso”, en *Retórica hoy*, eds. Albaladejo, Tomás; Chico Rico, Francisco; del Río Sanz, Emilio, Alicante, Verbum, 1998, págs. 339-352.
- ANDRÉS-SUÁREZ, CASAS, Ana (eds.), *Cuadernos de narrativa. Enrique Vila-Mata. Grand Séminaire de Neuchâtel. Coloquio Internacional Enrique Vila-Matas. 2-3 de diciembre de 2002*, Madrid, Arco, 2007.
- ARDUINI, Stefano, “El estatuto de las figuras en la Retórica contemporánea”, en *Retórica hoy*, Alicante, Verbum, 1998, págs. 353-370.
- ARDUINI, Stefano, *Prolegómenos a una teoría general de las figuras*, Murcia, Universidad de Murcia, 2000.
- CARRIÈ, Jean-Claude, ECO, Umberto, *Nu sperați că veți scăpa de cărți [No esperen librarse de los libros]*, București, Editura Humanitas, 2010.
- CHICO RICO, Francisco, *Pragmática y construcción literaria. Discurso retórico y discurso narrativo*, Alicante, Universidad de Alicante, 1988.
- DURAND, Gilbert, *Arte și arhetipuri [Artes y arquetipos]*, București, Editura Meridiane, 2003.
- DURAND, Gilbert, *Figuri mitice și chipuri ale operei [Figuras míticas y rostros de la obra]*, București, Editura Nemira, 1998.
- DURAND, Gilbert, *Introducere în mitologie [Introducción a la mitología]*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004.
- DURAND, Gilbert, *L'imagination symbolique [Imaginación simbólica]*, Paris, PUF, 1989.
- DURAND, Gilbert, *Las estructuras antropológicas de lo imaginario*, Madrid, Taurus, 1982.
- ECO, Umberto, *Lector in fabula. Cooperarea interpretativă în textele narative [Cooperación interpretativa en los textos narrativos]*, București, Editura Univers, 1979/1991.
- ECO, Umberto, *Limitele interpretării [Límites de la interpretación]*, Constanța, Editura Pontica, 1990/1996.
- ECO, Umberto, *Șase plimbări prin pădurea narativă [Seis paseos por el bosque narrativo]*, Constanța, Editura Pontica, 1997.
- ECO, Umberto, *Tratat de semiotică generală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976/1982.
- GARCÍA BERRIO, Antonio, *El centro en lo múltiple* (Selección de ensayos): tomo I, *Las formas del contenido*, Barcelona, Anthropos, 2008.

- GARCÍA BERRIO, Antonio, *El centro en lo múltiple* (Selección de ensayos): tomo II, *El contenido de las formas*, Barcelona, Anthropos, 2009.
- GARCÍA BERRIO, Antonio, *El centro en lo múltiple* (Selección de ensayos): tomo III, *Universalidad, singularización y Teoría de las artes*, Barcelona, Anthropos, 2009.
- GARCÍA BERRIO, Antonio, *Teoría de la Literatura (La construcción del significado poético)*, Madrid, Cátedra, 1994.
- HEREDIA, Margarita (Compilación, prólogo y edición), *Vila-Matas portátil. Un escritor ante la crítica*, Barcelona, Candaya, 2007.
- MARTÍN DE MARCOS, Gonzalo, *Viaje y fuga en las novelas de Enrique Vila-Matas*, Tesis doctoral, dirigida por el Dr. José Ramón González, Valladolid, 2009.
- MAYORAL, José Antonio, *Figuras retóricas*, Madrid, Síntesis, 1994.
- OÑORO OTERO, Cristina, *El universo literario de Enrique Vila-Matas*, Tesis doctoral defendida en la Universidad Complutense Madrid, 2007.
- POZUELO YVANCOS, José María, *Figuraciones del yo en la narrativa. Javier Marías y E. Vila-Matas*, Valladolid, Cátedra Miguel Delibes, 1988.
- POZUELO YVANCOS, José María, “La novela de su vida”, en *Suplemento ABCD de las Artes y las Letras*, 1 de abril 2010, Número 943, 2010, (en línea), <http://www.enriquevilamatas.com/escritores/escrpozuelo2.html/> 6.06.2011.
- RODRÍGUEZ MAGDA, Rosa María, *Transmodernidad*, Barcelona, Anthropos, 2004.

RECENZII

Claudiu Teodor ARIEȘAN, *Geneza comicului în cultura română*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2010

ALEASA ȘI BENEFICA SFIDARE

Tocmai pentru că presupune dar și cuprinde și un fastuos excurs risologic (dacă-mi e permis, de la *risus*), publicarea unui tom-studiu precum *Geneza comicului în cultura română*, în partajul intelectual-editorial dintre Claudiu Teodor Arieșan și Excelsior Art (Timișoara, 2010), poate pune semne de întrebare în vremurile noastre, naționale mai cu seamă, când starea generală continuă să fie una melancolic-augustiniană în care „Lacrimile celor ce ispășesc în suferință cad pe chipul Domnului”, fiind, în același timp „mărturia suferinței noastre”. Iată de ce actul cultural al lui Arieșan (ca și al referenților Adriana Babeți și Mircea Mihăieș) poate părea, sau chiar este unul sfidător, dar absolut necesar tocmai (și) acum, căci spectacolul românesc circumstanțial și cotidian stârnește inevitabil *râsu-plânsu*, la cele mai felurite nivele...

Prin intenționalitate dar și (în)făptuire, Claudiu Arieșan ar putea fi suspectat de pedanterie alexandrină (Catullus este unul dintre dilecții săi): acribie dusă departe de tot, analiză minuțioasă aparent dincolo de realitatea imediată sau mediată de scris; sau, pentru a duce posibilele suspiciuni mai departe, poate părea un contestatar implicit

al realului înconjurător; știindu-l însă pe autor și din cele scrise și publicate până acum, îmi este evident că nici nu visează philippidian „în vuietul vremii” și nici nu e neatent la cele ce (îl) interesează. Dimpotrivă, Arieșan, (totuși, la Philippide îl raportează) precum Ausonius, soarbe din pocal privind atent la hoardele barbare pe care, neputându-le înfrunta efectiv, le sancționează râzând sau cu un surâs (amar, evident).

Absolut remarcabile observațiile dintru început: „Ne-am dovedit a fi mai mult decât un neam jovial. Vădita superioritate mentală și sensibilitatea acută grevate pe o istorie involburată și aprigă de „minuni amare” – ca în versul voiculescian – ne-au înălțat, cu timpul, până la treapta privilegiată a asumării *bucuriei* lăuntrice de a fi vesel, a înțelegerii și asumării virtuților existențiale *compensatorii* ale *zâmbetului*”. Cu claritate și eleganță, Arieșan consideră că „râsul – mai ales cel select, rafinat, de calitate – devine, dacă e bine mânuit și direcționat, o armă culturală de care pe drept cuvânt se cutremură terifiată orice tiranie”. Mult mai puțin îngăduitor și încrezător decât autorul, voi spune însă împreună cu Tacitus că „cei ajunși sus nu uită niciodată râsetele și ironiile” (care le-au fost adresate).

Dar tocmai din cele subliniate de Arieșan rezultă benefica putere sfidătoare a râsului. Cu un echilibru demn și de clasicismul pe care continuă să-l slujească (adică acela antic), Claudiu Arieșan nu judecă

necruțător (ar fi semn de... tiranie), nu slăvește nemăsurat, ci observă și ne informează. În ciuda unor analize (probabil) exhaustive despre răs (vezi II. *Criterii comicologice*), autorul rămâne în sfera umanului imediat, argumentând clasic, *i. e.* latinește: „*cuique risus suus*, adică fiecare își are râsul său”. Mai mult, în seria de informații opulente oferite de autor, își face loc și aceea după care fiecare epocă râde în felul ei, de ce nu, aș spune eu, o mutație lovinesciană a valorii râsului. Urmând cu tenacitate „istoricul râsului”, Arieșan are tăria exemplară, din nou fără a judeca, de a arăta unde sau cum au greșit și cei vechi, chiar dacă erau elini. Despre „surâsul retorilor romani”, numai de bine, în mod firesc, după cum ne-a învățat autorul în cărțile sale precedente. La fel „*gloria Quintiliani et Horatii*”, cu îngăduința autorului.

Nu insist asupra celor de până la noi, deși tentația există, dar, parafrazându-l pe Ioan Cassian, există lucruri care trebuie citite și altele care trebuie comentate. Arieșan își reia opțiunea de odinioară *Pentru o comicologie românească*, la care, desigur, participă *ipso facto*. Din informația admirabilă, chiar de invidiat prin calitate dar și prin cantitate, rețin pentru actualitatea lor, întrebările lui Locusteanu: „Dar Românul? ...când zicem români, la cine ne gândim: la țărani, care alcătuiesc temelia energiei naționale; ori la amalgamul social și etnic care formează clasa noastră conducătoare și

cultă?” Desigur că ultima conjuncție copulativă e discutabilă și în ziua de azi. De o atenție deosebită se bucură Păcală, ca model de un anumit tip. E bine, e rău un asemenea arhetip ridicat la rang național, e greu de spus, dacă nu cumva e expresia râsului „subt vremuri”... De altfel, ceea ce trebuie subliniat în cazul lui Arieșan, ca cercetător al unui fenomen general uman, este că, deși apelează cu explicabilă și inevitabilă generozitate la imensa bibliografie existentă, spre deosebire de alții, al căror atestat cuprinde și ștampile de „dincolo”, el nu se lasă furat de nici un soi de obligații (pe care, din câte știu, nici nu le are, deocamdată) sau „nostalgii” apusene; autorul nu uită că, înainte de a fi european, trebuie să-ți afirmi localul, cu decență și atât cât să te individualizeze. Iată de ce suntem duși la cronicari, dintre care strălucește Miron Costin; iată de ce merită să-l cităm împreună cu Arieșan pe Dumitru Drăghicescu: „Îndeosebi, la români, ironia și sarcasmul luare naștere din situația poporului nostru, mai inteligent și cu un spirit mai vii, în mijlocul unor popoare mai puțin fine, cu o inteligență mai leneșă și mai puțin vioaie, și prin urmare într-o vădită inferioritate mintală față de români (...). Ei s-au socotit întotdeauna superiori acestor vecini. Și din conștiința acestor superiorități au decurs toate glumele și ironiile ce au făcut pe socoteala lor”. De asemenea, moravurile urâte ale claselor sus-puse „au fost obiectul celor mai mușcătoare snoave și

satire populare...”. Desigur, într-un cadru (aproape) (a)național în care te întrebi tot mai intrigat oare care este limba oficială a Statului, abordarea unui asemenea citat, neupdatat și nedownloadat, nu face decât să probeze existența și a unor români care nu suferă de pretins subtila „uitarea istorică” în formă cronicizată; spre cinstea și lauda lor.

Cultul lui Claudiu Arieșan pentru modelele... culte nu face decât să releve un om al cărților, dornic de a ști, de a transmite circumstanțialilor, dar nu persoanelor de circumstanță.

După un asemenea întremător excurs ce i s-ar mai putea cere autorului? O altă întreprindere intitulată *Geneza pseudo-comicului în pseudocultura română* spre a afla (și) de ce este atât de justificată astăzi aserțiunea românească „a râde ca prostul”, în varii situații și locații?

Voi încheia cu începutul: coperta volumului e o ciudățenie dătătoare totuși de încredere; atâta timp cât puiul de om cu tichie pe cap cercetează atent o carte, fie și cu ilustrații, căci încă nu are cum citi, speranța supraviețuirii e justificată, chiar dacă nu putem face abstracție de bacoviana exclamație în parțial ton totuși cu cartea „O, țară tristă, plină de humor...” (*Cu Voi*).

Dan NEGRESCU
Universitatea de Vest din Timișoara

María Isabel LÓPEZ MARTÍNEZ, *El tópico literario: teoría y crítica*, Madrid, Editorial Arco Libros, 2008.

El estudio de María Isabel López Martínez¹ supone un recorrido por el campo del tópico literario. Aborda el tema desde dos flancos: uno teórico y uno práctico. La meta de este tomo es mostrar cómo se forja “un lugar común, ese mecanismo tan conocido y desconocido, tan operativo y tan denostado” (*Introducción*), en la perspectiva de facilitar el entendimiento de la literatura.

El objetivo no coincide con el de la estilística tradicional, según la cual la tópica debería resaltar lo individual del creador, sino la autora pretende presentar una paleta más variada de coincidencias literarias que, examinadas con especial atención, revelarían entramados culturales más amplios y profundos. El método utilizado es el de la estilística tradicional, pero no en totalidad, dado que su meta no es evidenciar las peculiaridades psicológicas, sino las coincidencias culturales de corte literario que se dan entre autores entre los cuales, a una primera vista, no hay *rappports de faits*.

---

¹ María Isabel López Martínez es Profesora titular de Teoría de la Literatura Española de la Universidad de Extremadura. Ha dictado cursos y conferencias en distintas universidades europeas (Bérgamo, Margburg, Parma, Praga) y americanas (Michigan State University, Kalamazoo College). Sus publicaciones se centran en hermenéutica y teoría literaria. Es autora de varios libros, galardonados con premios nacionales e internacionales: *La poesía popular en la obra de Juan Ramón Jiménez*, *Vicente Aleixandre: ecos y afinidades*, *Miguel Hernández y la poesía del pueblo*, *Los clásicos de los siglos de oro y la inspiración poética* etc.

En este volumen se pasa de la Teoría de la Literatura y Crítica Literaria a un campo hermano, el de la Literatura Comparada, dado que abundan los ejemplos de textos de lenguas y culturas diversas.

El libro está dividido en dos partes: El concepto de *tópico literario* y su estatuto en la reflexión teórica y El *topos* de la luz en la lírica contemporánea.

En la primera parte la autora aborda el tema recogiendo las ideas teóricas acerca del lugar común desde sus génesis clásicas, insistiendo en los planteamientos de las escuelas de crítica literaria contemporánea y evidenciando las primeras reflexiones sobre los *topoi* en el campo de la Retórica.

En el planteamiento del tema la autora parte desde una perspectiva histórica, presentando el lugar que las escuelas contemporáneas le han asignado al tópico, no sin antes presentar el espacio que una disciplina asociada al comparatismo, la Tematología, le ha designado. Después se centra en el Formalismo ruso en el cual convergen ideas de Jakobson y Shklovski con las teorías sobre la evolución literaria de Tinianov y Mukarovski, entre otros, para inquirir en la operatividad del tópico. Al enfrentarnos con los postulados de Y. Lotman acerca de la materia repetida, nos encontramos con los planteamientos semiológicos del tema. Después María Isabel López Martínez alude a críticos posteriores que ponen en tela de juicio las tesis ulteriores, como por ejemplo, Carlos

Bousoño el concepto de novedad, Étiemble y Marino al de *invariantes*, Todorov al de *universales semánticos* o Jakobson al de *constantes*, entre otros.

Mediante las referencias a autoridades se demuestra que los autores operan con principios como la mimesis o la intertextualidad, dado que el discurso artístico remite siempre a sí mismo. Aduciendo que: “Situación el *topos* en su contexto intraliterario trae fructíferas consecuencias si se atiende a lo que I. Tinianov denominaba *función constructiva*, es decir, a la posibilidad de coordinarse con el resto de elementos del mismo sistema y, en consecuencia, con el sistema entero” (p. 91), la autora consigue valorar un ejercicio necesario para el lector: hallar filiaciones, evidenciar similitudes y divergencias con lo representativo de la época o de los cánones seguidos.

La segunda parte del libro es eminentemente analítica. En los preliminares se presentan los antecedentes bíblicos y grecolatinos en el tratamiento del *topos* luz-arma. La autora también presenta a los vatos de la lírica arábico-andaluza como epígonos. En los siguientes sub-capítulos se analiza el *topos* desde el Modernismo de autores como Francisco Villaespesa y los hermanos Machado al trato que autores de la vanguardia como Ramón Gómez de la Serna

dan al tema sin desperdiciar la importante aportación de los poetas de la Generación del '27 (Federico García Lorca, Rafael Alberti, Pedro Salinas, Vicente Aleixandre, Miguel Hernández etc.) y del '50 (Blas de Otero, José Hierro, Rafael Morales etc.), de los Novísimos (Antonio Colinas, Antonio Carvajal, Pere Gimferrer, Guillermo Carnero etc.) y de las voces femeninas, que se hallan en plena creatividad lírica como Ada Salas o Ana Rosetti.

Al analizar la expresión del motivo de la luz-arma en el volumen *Punto umbrío* (1995) de Ana Rosetti, la autora insiste sobre el juego de la base temática tiempo, amor y silencio, subrayando el efecto punzante de la luz mediante el rayo de la linterna que remite a acciones lesivas, como por ejemplo en “Así horadaste mis silencios escarpados y troquelaste / las fronteras de mi isla” (p. 65). A continuación María Isabel López Martínez opina que “El arrastre irrefutable hacia los abismos del verbo, con la luz-arma metamorfoseada en barreno o cortante bisturí, halla espacio holgado en este hermoso poema, que sirve para poner fin no al tópico, sino a este incompleto aunque ambicioso panorama en cuyo trazo tampoco nos hemos privado de corazones sobrecogidos, dudas y sospechas entrecortadas, ni sensaciones de derribo” (p. 259).

En el apartado de las *Conclusiones*, la autora destaca la importancia de este lugar común en la literatura española y afirma que no se trata de un símbolo: la luz “sobrepasa

el campo de lo simbólico hacia lo arquetípico” (p. 261).

El *topos* luz-arma tuvo un impacto impresionante desde el punto de vista estilístico en los poetas españoles del exilio. En este sentido la autora destaca a Rafael Alberti por sus medios expresivos y elige como ejemplos sugestivos del manejo del *topos* algunas imágenes predilectas: “la luna saca sus cuernos, el toro es luz armada o la muchacha toro tiene «dos banderillas por ojos», en el cielo los ángeles llevarán un «alfiler de sol puro en la corbata»” (p. 265).

A lo largo del libro se puede comprobar que el rayo luminoso puede surgir de fuentes variadas, como las naturales (los astros: sol, luna, estrellas) o artificiales como las que provienen de las linternas, de los faroles (en la estética de la generación de postguerra), de las bombillas. Estos rayos pueden ser vistos como clase de armas: saetas, flechas (en la estética arábigo-andaluza) o cualquier tipo de objeto punzante, como el relámpago en la poesía arábigo-andaluza. En sus análisis la autora insiste sobre las peculiaridades de cada autor al tratar el tema. Desde lejos, las logradas interpretaciones de cada poema cuentan con un verdadero valor hermenéutico y sirven de ejemplo para otros traductores.

El libro de María Isabel López Martínez es un estudio valioso que está destinado, ante todo, a los especialistas, pero que para un novato es una incitación muy eficaz y fascinante al descubrimiento y

comprensión de la poesía española. El enfoque erudito y la bibliografía sustancial constituyen unos soportes que ponen de manifiesto que se trata de un libro erudito cuya autora no olvida ningún aspecto importante en la interpretación del tópico analizado.

Victoria Luminița VLEJA

Universitatea de Vest din Timișoara

Raluca CIORTEA

Universitatea Tibiscus din Timișoara

Sergiu MUSTEAȚĂ, *Educația istorică între discursul politic și identitar în Republica Moldova*, Chișinău, Editura Pontos, 2010

„În acel timp, având o problemă de ligamente la piciorul stâng, eram nevoit să folosesc un baston, probabil, asta l-a și inspirat pe președintele Voronin, să comenteze situația, spunând la microfon: «Istoria în Republica Moldova este o țință periculoasă, vedeți ce se poate întâmpla, arătând cu mâna în direcția mea, aluzie care a trezit nedumerire în toată sala.»”. Este un fragment anecdotic reprezentativ din *Introducerea* pe care o face Sergiu Musteață la cartea sa, intitulată *Educația istorică între discursul politic și identitar în Republica Moldova*, apărută la Editura Pontos din Chișinău, în 2010. Cuvintele lui Vladimir Voronin sunt relevante atât pentru aprecierea făcută cu privire la periculozitatea istoriei ca știință în Republica Moldova, cât și pentru a descrie terenul alunecos pe care îl traversează încă această disciplină în spațiul respectiv.

Sergiu Musteață are ca punct de plecare câteva fundamente de ordin teoretic prin intermediul cărora creează o punte de legătură între primul și cel de-al doilea capitol al cărții. Mai exact, autorul suprapune primul capitol peste cel de-al doilea, puntea fiind mai degrabă atitudinea autorului în fața schimbărilor pe care disciplina școlară numită „istorie” le-a

suferit succesiv din anii '90 până în 2010. Autorul prezintă rolul istoriei în școală și formulează o gamă de concluzii cu țință spre aspectele pozitive și democratice: dreptul fiecărui popor la propria identitate națională, imparțialitatea istoricului, funcția educativă a predării istoriei în școală, rolul multiplu al manualului de istorie sau responsabilitatea autorilor lui etc. În același timp, atrage atenția asupra unei reguli suficient de sugestive pentru conținutul general al cărții: „Un lucru, de mult stabilit și clar pentru majoritatea țărilor din lume, rămâne încă greu de însușit pentru cei de la Chișinău: *educația trebuie să fie în afara oricărui gen de ideologie și propagandă*” (p. 21).

Predarea istoriei în Republica Moldova – între ideologie și propagandă politică este nu numai capitolul menit să prezinte transformarea istoriei în școlile moldovene în funcție de orientarea politică ce a dirijat reformele din învățământ, dar este și capitolul care pune cititorul față în față cu istoria Republicii Moldova dintre 1990-2010. În fața unei istorii de un deceniu, disciplina numită istorie a fost decojită de principiile enunțate în prima parte și a fost investită cu mai multe roluri, dintre care cel mai vizibil este cel de instrument al mediului politic.

Sergiu Musteață prezintă modul în care istoria ca disciplină școlară a fost îmbibată de amprenta influenței politice și, implicit, de manipularea la care populația din republică a fost conectată prin

intermediul manualului de istorie. Autorul cataloghează statutul istoriei în Republica Moldova ca un statut „aparte”, „deosebit”. Cu toate că după '90 în republică s-a deschis un proiect de rescriere a istoriei naționale, recâștigarea puterii de către partidul comunist în februarie 2001 a condus la inițierea unui alt proces continuu atât de căutare a identității moldovenești, cât și de manipulare prin clasicele metode moștenite de la modelul sovietic.

Istoria în Republica Moldova s-a aflat la confluența dintre adepții „moldovenismului” și adepții istoriei românilor. Dacă inițial mediul cultural și protestele populației au avut un ecou benefic până la revenirea comuniștilor în 2001, în noile titluri ale manualelor de istorie sintagma „istoria românilor” a fost cheia principală. Conceptul „istorie integrată” a prins viață în republică în urma eșecului guvernului de a introduce un curs de *Istoria Moldovei*: „Această campanie a fost direcționată împotriva cursului de istoria românilor, sub pretextul că această istorie este «a altui stat», că predarea ei «subminează statalitatea moldovenească» că «copiii noștri nu studiază îndeajuns istoria localităților în care s-au născut etc.»” (p. 71). În jurul disputei dintre un curs de istorie a românilor și cel de istorie integrată s-a creat disputa dintre politic și mediul intelectual, dintre instituții și organizații. În sprijinul acestor evenimente stau declarații politice tensionate, pe care autorul cărții le

pune cap la cap. Experimente, schimbări ale curriculumului și reacții din partea intelectualilor sunt termenii în care ar putea fi rezumată această parte a cărții.

Problema realizării manualelor de istorie integrată a constituit un subiect de importanță majoră în Republica Moldova, datorită unor curenți pe care o seamă de experți internaționali le-au subliniat. Instituțiile internaționale au identificat la nivelul conținutului manualelor de istorie integrată de la erori de ordin structural, până la poziția pro-moldovenească și anti-românească. Autorul, deși cu o subtilă atitudine critică, operează cu nivelul cel mai apropiat realității și anume, documente, imagini, relatări de la seminare și întâlniri de specialitate, afirmații televizate prin care cititorul accesează întreg contextul problematic. Dincolo de manualul de istorie și de cadrul didactic efectiv, se ascunde o întreagă presiune politică, ce dirijează de la înălțime întregul proces didactic. Semnul distinctiv al acestei cărți este prezența foarte discretă a autorului, în favoarea declarațiilor politice, a comentariilor din presă, a documentelor justificative într-o ofertantă parte a anexelor. Există pasaje în care problema predării istoriei se dizolvă într-o mare de reacții și dispute, cititorul străin de context fiind atras de tentația de a comenta pe marginea discursurilor politice puse la dispoziție în carte. Datorită acestor detalii extrem de atent așezate în ordine, cartea beneficiază de un anume fir narativ în care

autorul este mai degrabă observatorul și canalul prin care aceste informații sunt transmise.

În partea numită *Concluzii și recomandări*, Segiu Musteață încearcă să răspundă evenimentelor pe care le-a prezentat și reiterează legătura aproape inevitabilă dintre politică, istorie și identitate, importanța prudenței în scrierea istoriei recente care poate provoca situații conflictuale și apreciază că: „*Instituțiile statale ar trebui să fie în egală măsură, de rând cu societatea civilă, parte a procesului și să nu devină un instrument care doar dictează ce trebuie făcut*” (p. 127). Recomandările oferite pentru autorități însumează o bază de principii necesare pentru inițierea unui „proces democratic și transparent” pentru reformarea învățământului istoric.

Educația istorică între discursul politic și identitar în Republica Moldova nu numai că pune la dispoziția cititorului tabloul în care această disciplină a suferit modificări succesive, dar prin înșiruirea unor detalii din culisele acestor transformări, a documentelor justificative anexate, arată cât de sensibilă a fost și a rămas încă situația din republică.

Eliana POPEȚI

Universitatea de Vest din Timișoara

